

T.C.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

**ANTİK YUNAN MEDENİYETİNİN
OLUŞMASI VE TARİHSEL GELİŞİMİ**

ARDALAN AHMED

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ

MART - 2016

T.C.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**ANTİK YUNAN MEDENİYETİ'NİN
OLUŞMASI VE TARİHSEL GELİŞİMİ**

DANIŞMAN: Doç. Dr. Cemil BÜLBÜL

JÜRİ : Doç. Dr. Hamza ALTIN

JÜRİ : Yrd. Doç. Dr. Ercüment YILDIRIM

ARDALAN AHMED

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ

MART - 2016

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**ANTİK YUNAN MEDENİYETİNİN
OLUŞMASI VE TARİHSEL GELİŞİMİ**

ARDALAN AHMED

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kod No :

**Bu Proje ...../...../2016 Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından
Oy Birliği ile Kabul Edilmiştir.**

Doç. Dr. Cemil BÜLBÜL

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Abdullah SOYSAL
Enstitü Müdürü

Not: Bu tez ve projede kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ANTİK YUNAN MEDENİYETİ'NİN
OLUŞMASI VE TARİHSEL GELİŞİMİ**

ARDALAN AHMED

Danışman : Doç. Dr. Cemil BÜLBÜL
Yıl : 2016, Sayfa: 106+XI
Jüri : Doç. Dr. Cemil BÜLBÜL (Başkan)
: Doç. Dr. Hamza ALTIN (Üye)
: Yrd. Doç. Dr. Ercüment YILDIRIM (Üye)

Antik Yunan Medeniyetinin tarihi, insanlık tarihinin en önemli aşamalarından biridir ve bu tarihin ürettiği ebedî kültürel katkılar, çağdaş kültürümüzde, edebiyatımızda ve bilhassa siyaset felsefesi alanındaki gelişmelerde kendisini göstermektedir. Yunan medeniyet tarihinde yaşamaktayız; kendimizi insanlık medeniyetinin en belirgin özelliklerinin eşliğinde bulmaktayız, kuruluş ilkelerini bugün de gözlemleyebiliriz, hızlı gelişme aşamalarının izini sürebiliriz, refah düzeyini gözlemleyebilir ve inşa edilen değerleri tanıyabiliriz. Bu saydıklarımı daha iyi anlamamızda, beşerî yaşamın gelişimini ve bizden öncekilerin bize bıraktığı kamusal alandaki farkındalığı artıran faktörleri iyi anlamak için Antik Yunan medeniyeti çalışmaları bize fayda sağlayacaktır.

Çalışmamızda Antik Yunan uygarlığının özelliklerini gözler önüne serdikten sonra bu uygarlığın Eski Ön Asya ve Mısır Medeniyetlerini hangi kanallarla ve ne ölçüde etkilediğini ortaya koymak temel amaçlarımızdan bir tanesi olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Yunan, Uygarlık, Tiyatro, Sanat, Din

DEPARTMENT OF HISTORY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY

ABSTRACT

MA THESIS

**THE FORMATION AND HISTORICAL
DEVELOPMENT OF THE ANCIENT
GREEK CIVILIZATION**

ARDALAN AHMED

Supervisor : Assoc. Prof. Cemil BÜLBÜL
Year : 2016, Pages: XI
Jury : Assoc. Prof. Cemil BÜLBÜL (Chairperson)
: Assoc. Prof. Hamza ALTIN (Member)
: Assist. Prof. Dr. Ercümen YILDIRIM (Member)

The history of civilization of ancient Greece's most important stages of human history and the timeless cultural contributions, which produced this history, which is still present in our contemporary culture, especially in the field of political philosophy, literature and thought.

We are in the history of civilization, Greece, we find ourselves in front of the civilization of the finest human civilizations we look on the principles of its inception and track the stages of rapid development and seeing prosperity and recognize the values that established, and this will be the study of the history of civilization Greece more topics useful for understanding the evolution of human life and public awareness of factors provided by the overdue, Greek heritage was the greatest impact on the emergence of modern civilization, but that this effect is still significant a prominent in all aspects of civilization dominant today the whole world.

Greece is a peninsula branching out of the Balkan Peninsula and includes a number of small islands, located to the south of the continent of Europe and overlooking the Aegean Sea and the Mediterranean and this site make it near the continents of the old world and the civilization of Egypt, Iraq, Syria, Turkey and Asia old Minor.

Keywords: Ancient Greece, civilization, Theater, Art ,Religion

ÖNSÖZ

Yunan medeniyeti, günümüzdeki Avrupa medeniyetinin inşasında çok önemli bir yere sahiptir. Kapalı toplum görüntüsünden uzak bir portre çizen Antik Yunan medeniyeti, Eski Mısır ve Eski Ön Asya toplumlarıyla iletişim ve etkileşim halinde olmuştur.

İlk demokrasi denemeleri, felsefi akımları ve devlet yönetim şekillerine de öncülük eden Yunan medeniyetinin izleri halen görülmektedir.

Eski Yunan kültürünü incelerken antik yazarların eserleri gibi birinci elden kaynaklar önemli bir yere sahip yere olmuştur. “Antik Yunan Medeniyeti” konulu tezimiz Önsöz ve Giriş dışında 7 ana bölümden meydana gelmektedir.

Çalışmamızın III. Bölümünde uygarlık kavramı ve Yunan uygarlık çerçevesi tartışılmıştır. IV. Bölümü ise, Yunanistan’ın coğrafyasına ve Yunan tarihinin kaynaklarına ayırdık. Çalışmamızın beşinci bölümünde kent devletinin tanımını yaparak, bu devletin özelliklerini ele aldık. VI. Bölümde Yunanistan coğrafyasında ortaya çıkan bu uygarlığın mirasından bahsettik. VII. Bölümde Bilim ve Felsefeyi VIII. Bölümde ise Yunan sanatını inceledik.

Bu çalışmanın son bölümü ise sonuç bölümü oldu. Bu kısımda yapmış olduğumuz çalışmanın sonunda elde etmiş olduğumuz sonuçları, oldukça net bir şekilde gözler önüne sermeye çalıştık. Bu çalışmanın ortaya çıkmasında önemli rol oynayan BİBLİYOGRAFYA listesini de ekledik. Ayrıca çalışmayı destekleyen harita ve resimleri de çalışmanın sonuna eklemeyi ihmal etmedik.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında en büyük yardımı danışman Hocam Doç. Dr. Cemil Bülbül ile Hocam Yrd. Doç. Dr. Ercüment Yıldırım’dan gördüm. Her iki hocama da sonsuz teşekkür ediyorum. Ayrıca benden maddi ve manevi yardımını esirgemeyen ve her zaman yanımda olan anne ve babam’a çok teşekkür ediyorum.

Kahramanmaraş – 2016

ARDALAN AHMED

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR LİSTESİ	VII
EKLER LİSTESİ	VIII
1. GİRİŞ	1
2.KONUyla İLGİLİ ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR.....	2
3. UYGARLIK KAVRAMININ TANIMI VE YUNAN TARİHİNİN UYGARLIK ÇERÇEVESİ.....	4
3.1. Uygarlığın Şartları ve Nitelikleri	6
3.2.Yunan Tarihini İncelemekte Uygarlığın ve Uygarlık Değerinin Tanımı.....	6
3.2.1. Yunan Uygarlığı'nın Gelişimi	7
3.2.2.Yunan Uygarlığı'nın Günümüze Etkileri.....	7
3.3. Yunan Uygarlığı'nın Akdeniz'e Yayılması	11
3.4. Bu Uygarlık Birliğinin Bazı Genel Görüntüleri.....	12
4. YUNANİSTAN COĞRAFYASI VE YUNAN TARİHİNİN KAYNAKLARI.....	14
4.1. Arkeolojik Buluntular	14
4.2. Yazılı Kaynaklar	15
4.3. Yunanistan'da Prehistorik Çağlar	18
4.3.1 Girit Uygarlığı.....	19
4.3.2.Miken Uygarlığı.....	19
4.4.M.Ö. VII. Yüzyılda Yunanistan.....	20
4.4.1. M.Ö. VII. Yüzyılda Siyasi Durum.....	20
4.4.2.M.Ö. VII. Yüzyılda Ekonomik Durum.....	21
4.4.3.Yönetim sistemi	21
4.5. Yunanların Asılları, Göçleri ve Durumları	22
4.5.1.Birinci aşama.....	23
4.5.2.İkinci aşama	23
4.5.3.Kolonizasyon Dönemi.....	24
4.6.Yerleşim Hareketlerinin Sonuçları.....	24
5.KENT DEVLETİNİN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ	25
5.1.Yunan Şehir Devletlerinin En Önemli Özelliklerinden Bazıları.....	27
5.2.Atina Şehir Devleti.....	28
5.2.1.Tiranlık Dönemi	29
5.2.2.Kanunlar	30
5.2.3.Yargı.....	31
5.2.4.Yönetim Sistemi.....	33
5.3.Sparta Şehir Devleti	34
5.3.1.Lycurgos Yasaları	34
5.3.2. Sparta Siyasi Yönetim.....	34
5.4.Şehir Devletleri Dönemindeki En Önemli İç Ve Dış Olaylar.....	35
5.4.1. Kartaca ile Savaş	35
5.4.2. Perslerle Savaş	36
5.4.3. Atina ile Sparta Arasındaki Egemenlik Mücadelesi Ve Pelopennesos Savaşları	37
5.4.4. Pelopennesos Savaşları	38

5.5. Şehir Devletleri Sisteminin Çöküşü.....	39
5.6. Makedonya'nın Yunan Topraklarını Kontrolüne Alması.....	39
6.YUNANISTAN'DAKİ ÖNEMLİ UYGARLIK BAŞARILARI	41
6.1.Tiyatro	41
6.1.1.Tragedia Tiyatrosu	42
6.1.2.Komedi Tiyatrosu	43
6.2.Atina'daki Tiyatronun Gelişme Etkenleri	43
6.3. Yunan Tiyatrosunun Beşeri Kaynakları.....	44
6.3.1.Kurs veya Koro	44
6.3.2. Oyuncular	45
6.3.3. İzleyiciler	46
6.4.Yunan Tiyatrosunun Mimari Yapısı	47
6.4.1. Orchestra	47
6.4.2. Oyuncuların Odası	47
6.4.3.Perde Önü.....	47
6.4.4.Stadyum	47
6.5.Atina Demokrasisi.....	48
6.6.Yunanda Siyasi Düşünce	50
7. BİLİM VE FELSEFE	54
7.1. Felsefe	55
7.1.1.Sokrates: (M.Ö. 469-399)	55
7.1.2.Platon	56
7.1.3.Aristoteles	58
7.2.Eğitim.....	59
7.3.Yunan Edebiyatı Ve Gelişim Faktörleri.....	60
7.3.1. Epik Şiir	61
7.3.2. Lirik Şiir	61
7.4. Tarih	62
7.4.1.Herodot.....	63
7.4.2. Thucydides	64
7.4.3.Ksenophon	65
7.5.Din.....	66
7.5.1.Yunan Tanrıçası	68
7.5.1.1.Zeus	68
7.5.1.2.Hera	69
7.5.1.3.Athene	69
7.5.1.4.Apollo.....	70
7.5.1.5.Hades	70
7.5.1.6.Demeter	71
7.5.1.7.Poseidon:	71
7.5.1.8.Hestia	72
7.5.1.9.Hephaistos	72
7.5.1.10.Ares	72
7.5.1.11.Afrodite	73
7.5.1.12.Artemis	73
7.5.1.13.Hermes	73
7.5.1.14.Dionysios	73
7.5.2. Tapınaklar ve din Törenleri.....	74
7.6.Dini Düşünce Ve Efsaneler	74

7.7.Efsaneleri inceleme kaynakları:	75
8.YUNAN SANATI	77
8.1.Mimarlık.....	79
8.1.1.Heykel Sanatı	79
8.1.2.Çizim.....	80
8.1.3.Çömlek Süslemesi.....	80
8.1.4.Resim	80
8.2. Yunan Tiyatrosu Mirasından	81
8.2.1. Eshilos.....	81
8.2.2. Sofokles.....	82
8.2.3.Euripides	84
8.2.4 Aristofanes	86
8.3.Uluslararası Helenik Oyunları.....	87
8.3.1. Olimpik Turnuva.....	87
8.3.2.Pythian Dönemi.....	89
8.3.3. Isthmus Dönemi	90
8.3.4. Nemea Turnuvası	90
8.4.Ekonomi	91
8.5. Yunan Toplumunda Kölelik.....	94
SONSÖZ.....	97
KAYNAKLAR	99
ÖZ GEÇMİŞ	
EKLER	

KISALTMALAR LİSTESİ

NIT.	: Netherlands Institute in Turkey
EKA.	: Greek Community of Alexandria
ACH.	: Alexandria center for Hellenistic
G.C.P.	: Garden City Publishing
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
ED.	: Editör
HS.	: History Studies
km.	: Kilometre
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
Res.	: Resim
ss.	: Sayfadan sayfaya
s.	: Sayfa
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Vol.	: Volume / Cilt
yy.	: Yüzyıl

EKLER LİSTESİ

Harita-1: Akdeniz ve çevresi.

Harita-2: Ege, Yunanistan ve batı Anadolu.

Harita-3: Ege denizi dünyası.

Harita-4: M.Ö.1000-400. Eski Yunanistanı sınırları.

Harita-5: Aşağıdaki Anadolu, Ege ve Yunanistan adaları haritasıdır.

Harita-6: M.Ö.1200-1400 Yılları arası Miken Yunanistanı haritası: Saraylar, önemli şehirler ve diğer yerleşimler.

Harita-7: Cret haritası.

Harita-8: M.Ö.11. ve 8.Yüzyıllar arası Anadolu'da Greek kolonizasyonu.

Harita-9: M.Ö.8. ve 7.Yüzyıllar arasında Greek kolonizasyonları.

Harita-10: M.Ö.550. Greek şehirleri ve kolonileri.

Harita-11: M.Ö.500. Yunan şehir devletlerinin haritadaki konumu.

Harita-12: Sparta'nın konumu.

Harita-13: Makedon imp. Büyük İskender'in ele geçirdiği topraklar.

Harita-14: II. Filip'in ölümünde Makedonya Krallığı.

Harita-15: Pers Savaşları.

Harita-16: M.Ö.480. Salamis savaşı.

Harita-17: M.Ö.480-479 Pers ve Yunan askerlerinin hareketleri.

Harita-18: Plataea Savaşları.

Harita-19: V. Philip yönetimi altında makedon krallığı.

Harita-20: klasik çağda peloponnes'un haritası.

Harita-21: Büyük İskender'in fetihleri.

Res.1: Minos Uygarlığı'nın en öne çıkan kenti Knossos 'da bir kazıda bulunan fresk: Bir boğanın üzerinden atlayarak dinî görevlerini yapan kişiler. Koyu tenli kişi erkek, beyazlar kadın. 1500 B.Ö.

Res.2: En büyük kent olan Knossos'tan bir sarayın bir araya getirilen parçaları.

Res.3: Yılanlı tanrıçe' olarak gösterilen fayans kadın heykeli, Knossos M.Ö.1650 .

Res.4: Mikenai kuyu mezarlarından birinde bulunmuş olan altın porte maskesi 16 ncı yüzyıl.

Res.5: Tirins şatosu fresklerinden: Girit kıyafetinde ve eimde fildişi çekmece taşıyan kadın.

Res.6: Knossos ,genel görünüşü

Res.7: Knossos sarayın planı

Res.8: knossos sarayındaki 'taht salonu' ortada taştan yapılmış taht :onun ağında taş peykeler. Duvarlarda ejder freskleri

Res.9: Mikenai şatosunun 'aslanlı kapısı' M.Ö.1250.

Res.10: Mikenai şatosunun genel görünüşü.

Res.11: Mikenai Şatosunun planı.

Res.12: Mikenai kuyu mezarlarından birinde bulunmuş olan altın alınlık.

Res.13: Bir savaş sahnesini tanımlayan altın yüzük üzerindeki tasvir .

Res.14: Minos Vazosu M.Ö.1575-1500.

Res.15: Yaygın olarak görülen bazı Yunan vazoları.

Res.16: Savaşçıların cenge gidişini tanımlayan geç dönem Aka vazosu 'Mikenai' .

Res.17: Üstte: iki at tarafından çekilen cenaze arabası , onun sağında ve solunda saçlarını yolan ağlayıcılar, Altta: araba yarışmaları. Atina Dipilon mezarlığında bulunmuş yüksek ayaklı geometric küp. M.Ö.8.

Res.18: İlyas 'dan bir sahne: Ahilleus'un Hektor'la savaşıması.

- Res.19:** M.Ö.500 dolaylarına ait bu vazo hoplit savaşçıları teke tek dövürken göstermektedir.
- Res.20:** Homeros'un Odysseu's seyahatlerine ilişkin öykleri, sonraki nesillere çömlerinde kullanacağı temalar sundu. Odysseus, gemisinin direğine bağlı, sirenlerin ölümüne davetiye çıkaran şarkılarına direnirken görülmektedir
- Res.21:** Atina'daki ressam çömlerçi Sosias'ın esrindeki Akhills ve Potroklos,M.Ö.500. Erken döneme ait en güzrl kormızı figürlü vazolardan olan eser, Akhilleus'u,yoldaşı Patroklos'un kolunu sararken gösterir'Bu sahne İlyada'da yer almaz.
- Res.22:** Hoplit koşusu Olimpiyatlar'a MÖ.520 'de dahil edildi, yarasını sarıyor.
- Res.23:** Yunan sporlar.
- Res.24:** Yunan sporlarından: koşucuların betimlendiği bir amfora MÖ.4 yüzyıl.
- Res.25:** : İki kahraman Aias ve Akhilleus, Troia savaşı'na na verilen bir ara sırasında masa oyununa dalmışlarken betimelenmiştir.
- Res.26:**Yunan sporlarından Güreş MÖ 5.yüzyılda.
- Res.27:** Gemideki Dinoyosos,Eksekias'ın bilinen 30 başyapıtından biri olan parlak kyliks M.Ö. 540. y.
- Res.28:** Bir siyah figürlü vazoda zeytin hasadı görülmektedir. Zetin Yunan'da hayati öneme sahipti.Zeytinden yemek ve aydınlatma için yağ elde edilirdi.Ayrıca sabun yerine de kullanılırdı.
- Res.29:**Savaş arabası yarışları en ihtişamlı, en masraflı ve en tehlikeli yarıştı. Resimde MÖ 6.yüzyıla ait bir kırmızı figürlü vazo görülmektedir.
- Res.30:** MÖ 500 dolaylarına aiy bu Atina işi oymada digger tüm Yunan atletleri gibi,palaistra'da (güreş alan) çıplak olarak gürşen iki erkek görülmektedir
- Res.31:**Spartalılar anyasalarım yarı mitolojik karakter Lycurgus'a atfettiler
- Res.32:** Homeros'un temsili heykeli
- Res.33:** Thucydides M.Ö.460.
- Res.34:** Demosthenes M.Ö.384.
- Res.35:** Plato M.Ö.428
- Res.36:** Cleisthenes.
- Res.37:**Solon M.Ö.640.
- Res.38:** Aristotle M.Ö.384.
- Res.39:** Socrates M.Ö.470.
- Res.40:** II.Philip M.Ö.354.
- Res.41:** AeschylusM.Ö.532.
- Res.42:** Draco M.Ö.600.
- Res.43:** Perikles M.Ö.429.
- Res.44:** Yunan savaş gemileri:M.Ö.480'de mürettebatı 170 küreekçi(özgür yurttaşlar) ve 30 denizciden luşan trieres,Atina donanmasının belkemiğiydi.
- Res.45:** Bir yunan hoplite ve yayım kaybettiği için korunmaya çalışan bir pers okçusu.
- Res.46:** Plataiai'dan sonar Yunanlı'ların Delfoi'ya adak ettikleri kazanın destegi. İstnbul'da Sultan Ahmet meydanındaki'' burmalı sütun''
- Res.47:** Popii'de bulunan İskender Mozaiği, savaş arabasının üzerindeki İskender'i, muhtemlen İssos Muharebesi sırasında, dehşete düşmüş Dareios'a saldırırken göstermektedir.
- Res.48:** Büyük İskender adına bastırılan para.
- Res.49:** Makedonya Falanksları uzun mızraklarıyla en disiplinli ve en eğitimli askeri birlikti.
- Res.50:** Epidauros'taki tiyatro,MÖ 4. Yüzyıl. Yunanlar dünyada gerçek anlamdaki ilk tiyatro oyununu yarattılar.Bu oyunlar bugün hala tiyatrolarda oynanmaktadır.

- Res.51:** Dodona tiyatrosu.
Res.52: Delphi tiyatrosu.
Res.53: Corinth tiyatrosu.
Res.54: Aegeira tiyatrosu.
Res.55: Dionysos Tiyatrosu.
Res.56: Antik tiyatronun bir çizimi.
Res.57: Antik yunan tiyatrosunun bir planı.
Res.58: Antik yunan tiyatrosunun renkli bir planı.
Res.59: Atina'daki Dionysos Tiyatrosu, siyasi toplumsal ve ekonomik felaketlere ve kaybedilen savaş rağmen, dünyanın en iyi tragediyaların üretmeye devam etti.
Res.60: Atina Akropolis'inin uzaktan görünümü.M.Ö.5. yüzyılda Akropolis, bir dizi muazzam tapınağıyla rakipsizdi.
Res.61: :M.Ö.447 ve M.Ö.432 arasında yapılan Parthenon, Atina dehasının altın çağının vücut bulmuş halidir.
Res.62: Akropolis'te bulunan Parthenon, zengin süslemeler ve sahipti.Atina ulusal gururunun simgesi olarak parlayan yapı,şehrin koruyucu tanrıçası Athena'nın heykeline ev sahipliği yaptı.
Res.63: : Akropolis'teki Erekhtheion karyatid'leri, Atina,M.Ö.4.yüzyıl.
Res.64: M.Ö.7.yüzyılda kutsal bir bulvar olan Aslanlı Yol, Delos.
Res.65: Yukarıda: M.Ö.425'te, Perkles'in ölümünden sonra tamamlanmasına rağmen sonra tamamlanmasına rağmen Athena Nike Tapınağı, Perikles'in Atina için biçtiği,demokrasinin kılavuzu 'Hellas Ekolu' rolünün bir ürünüdür.
Res.66: Apollon Tapınağı sütunları,Korinthos M.Ö.6. yüzyıl.
Res.67: Aigina'daki Aphaia Tapınağı mükemmelliğe yaklaşan bir Dor tapınağıdır Tapınak M.Ö.510-490 arasında inşaat edilmiştir.
Res.68: Epidauros Stadyumu.
Res.69: Olympiya, yunan'ın en büyük spor festivaline ev sahipliği yaptı.
Res.70: Aora'nın batı kısmındaki Hephisteion (Theseion),Atina'nın tamamı mermerden yapılmış ilk tapınağıdır.Yapımına M.Ö.449'da başlanan tapınağın mimarı,Sounion'daki tapınağın meçhul mimardır.
Res.71: Athena Pronala mabedinin tholos harabeleri Delphoi.Delphoi'u kontrol eden,eski Yunan'ı kontrol ederdi.
Res.72: Delphoi'daki stadyum M.Ö.5.yüzyıl.
Res.73: Olympia'nun ana stadyumunun giriş ve çayırırlarla kaplı tribünleri.
Res.74: Diadomenos'un Delos'taki evinin güzel mozaik zamini.
Res.75: Atina'da antik şehrin kalbi olan Agora'da.
Res.76: Üç nizam, Dor, İyon,Korinthos
Res.77: nizamler.
Res.78: Aristoteles tarafından tanımlandığı gibi,tapınakların inşasında tabanda ayrılan ve üst kısımda birbirine tutturulan iki ahşap direktten oluşan, karmaşık makara sistemleri kullanılmıştır.
Res.79: Hesiod
Res.80: Herodots M.Ö.484.
Res.81: Ksenophon M.Ö.430.
Res.82: Thales M.Ö.624.
Res.83: Pythagoras M.Ö. 570.
Res.84: Heraclitus M.Ö.535.
Res.85: Empedocles M.Ö.490.
Res.86: Sophocles M.Ö.497.

- Res.87:** Aristophanes M.Ö.446.
Res.88: Euripides M.Ö.480.
Res.89: Zeus
Res.90: Hera
Res.91: Athena
Res.92: Apollon
Res.93: Hades
Res.94: Hestia
Res.95: Poseidon
Res.96: Dimitre
Res.97: Ares
Res.98: Hephaistos
Res.99: Aphrodite
Res.100: Artemis
Res.101: Hermes
Res.102: Dionysios

1. GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, Yunan uygarlık tarihiyle ilgili genel bir değerlendirme yapmak ve bu önemli uygarlığın en önemli yönlerini ortaya koymaktır.

Bu araştırma bize, uygarlığı alışveriş açısından bölgenin diğer uygarlıklarıyla etkileşim halinde olan bir toplumu sunmaktadır. Öyle ki uygarlık kimliğimizi tanımayı tamamlamak için bu uygarlığın ana hatlarını öğrenmek kaçınılmaz olmuştur. Nitekim Yunan toplumu, kendisinden önce Ön Asya bölgesindeki Mısır, Suriye, Mezopotamya ve Küçük Asya'da ortaya çıkan ve uygarlıkta gelişen toplumlardan etkilenmiştir. Kendisinden önce gelen bu büyük uygarlıklardan etkilenmiştir. Bunun sebebi, Yunan uygarlığıyla bu uygarlıklarının etkileşim halinde olmasıdır. Bu etkileşim, binlerce yıldan beri birçok yüzyılı ilgilendirmiştir. Bizim yaşadığımız bölgeyle ilgili bu durum, alışveriş, etkileme ve etkilenme şeklinde görülmüştür. Herhangi bir uygarlık kimliği, bu iki yönle oluşmaktadır. Ayrıca uygarlık etkenlerimizin önemli bir kısmını, tanımadan anlamamızın imkânı yoktur.

Bu araştırmamda eski Yunan tarihinin en önemli uygarlık faaliyetlerinin altını çizmeye çalıştım. Çünkü bir Yunan felsefecisi der ki: "hiçbir şey yoktan var olmaz." Batıda kabul gören düşünce ise Yunan mucizesidir. Yani Yunanlar, her şeyi yoktan var etmişlerdir. Bu düşünceye göre Yunanların ulaştıkları sonuçlara, kimse onlardan önce ulaşmamışlardır. Sanat, edebiyat ve bilim alanlarında öncesiz başarılarla sahiptirler ve tüm bu alanlarda önceki uygarlıklardan öne geçmişlerdir.

Bu araştırmayı yazmakta izlemiş olduğum yöntem, sadece siyasi yönle sınırlı kalmayan uygarlık tarihi yazımıdır. Bu araştırmada araştırmacı, topluma genel bir bakışla bakar ve ekonomik, sosyolojik, siyasi, fikirsel ve sanatsal alanları görür. Nihai sonuç ise bu alanların etkileşimi, toplumun gerçek tarihi olduğudur.

2. KONUyla İLGİLİ ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Tez konumuzla ilgili araştırma yaparken, Yunan medeniyeti ile ilgili Türkçe, Arapça ve İngilizce pek çok kaynak tespit ettik. Özellikle Arapça ve İngilizce yayınlarda Yunan medeniyetini daha bütüncül bir çerçevede algılamamızı sağlayan etraflı bilgilere ulaştık. Bununla birlikte Türkçe kaynaklarda Yunan medeniyeti tarihini bütüncül bir çerçevede ele alan kaynakların eksikliği dikkatimizi çekti. Bu nedenle tezimizi yazarken konunun anlamlı bir bütünlük içinde olmasına ve Yunan medeniyetini oluşturan unsurların dışarıda bırakılmamasına özellikle özen gösterdik. Aşağıda, bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan ve daha önce bu konuda kaleme alınmış olan bazı kaynaklar hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Moris Krvaziya tarafından yazılan ve Muhammed Ali tarafından 1959 yılında Fransızcadan Arapçaya çevrilen *el- Hezara Hiliniya* adlı yedi ciltlik eserin birinci cildinde Yunan siyaseti, uygarlığı ve bu uygarlığı oluşturan iktisat, toplum, din, tiyatro ve edebiyat gibi konular bir bütünlük içinde gözler önüne serilmiştir.

William Durant tarafından hazırlanıp 2001 yılında yayınlanmış olan *Kısat el- Hezarat* adlı çalışmanın dördüncü cildinde Yunan Medeniyeti ele alınmıştır. Bu eserde Atina şehir devletinin yapısı ve idaresi, toplumsal hayat, eğitim ve kültürel hayat etraflı bir şekilde bir şekilde ele alınmıştır.

Halil Sara tarafından Şam Üniversitesi'nde 2002 yılında doktora tezi olarak hazırlanmış olan *Dirasat fi Tarih el-Egrek* adlı çalışmada Girit medeniyetinden başlanarak Yunan Medeniyetinin unsurları olan iktisat, din, toplum ve eğitim konuları etraflı bir şekilde ele alınmıştır.

N.G.L. Hammond tarafından hazırlanıp 1967 yılında yayınlanan *A History of Greece to 322 B.C* adlı çalışma, tezimizin şekillenmesine yardımcı olan en önemli kaynaklardan biridir. Bu çalışmada Yunan medeniyetinin oluşma safhasının başlangıcı olan Girit medeniyetinden başlanarak Yunan medeniyetinin gelişme süreçleri bir bütünlük içinde ele alınmıştır.

Abdüllatif Ahmet Ali tarafından yazılan ve 1971 yılında *el- Tarih el-Yunani fi A'sır el Hilladi* adlı çalışmada da Yunan medeniyeti, Girit'ten başlatılmış ve Roma'yla ilişkilendirmiştir. Ayrıca Yunan medeniyetini oluşturan en önemli unsurların detaylı bir açıklaması yapılmıştır.

Asım Ahmet Hüseyin tarafından yazılan ve 1987 yılında *Masadır el-Tarih Egrevi* adıyla yayınlanan çalışma, bu konudaki en önemli ve başat çalışmalardan biridir diyebiliriz. Eserde Yunan uygarlığının çerçevesi çizilerek uygarlığın şartlarının ve niteliklerinin ne olduğu konusu üzerinde durulmuştur. Bu çalışmayı önemli kılan bir diğer sebep ise eserde Yunan tarihinin kaynaklarının ele alınmasıdır. Böylelikle Yunan medeniyet tarihi ihtiva eden kaynakların bir arada sunulmasını sağlayarak bu konuda çalışmak isteyen araştırmacılar için bir kılavuzluk görevi görmüştür.

Simon Hornblower ve Antony Spawforth tarafından 1996 yılında yayına hazırlanan bir sözlük çalışması olan *The Oxford Classical Dictionary* adlı çalışma, özellikle Yunan medeniyetine dair kavramların ayrıntılı bir açıklamasını sunduğu için yıllardır araştırmacılar tarafından başvuru en önemli kaynaklardan biri olagelmıştır.

Muhammet Hatip tarafından yazılan ve 1998 yılında yayınlanan *el-Hezara el-Egreviya* adlı çalışma, Yunan medeniyetini oluşturan teoloji ve felsefe dünyası hakkında ihtiva ettiği ufuk açıcı bilgilerle düşünce tarihi açısından önemli kaynaklardan biridir.

Arif Müfit Mansel tarafından yazılan ve Türk Tarih Kurumu yayınlarından çıkan *Ege ve Yunan Tarihi* adlı çalışma ise Türkçe yazılmış en kapsamlı ve en çok referans

gösterilen kaynaklar arasındadır. Eser, Ege bölgesi ve Yunanistan'ın coğrafi konumunu tasvir etmekle başlayıp Yunan siyasi ve medeniyet tarihini ayrıntılı olarak gözler sermektedir.

3. UYGARLIK KAVRAMININ TANIMI VE YUNAN TARİHİNİN UYGARLIK ÇERÇEVESİ

Uygarlık kelimesinin kavramına ve kelime anlamının aslına bakmadığımız sürece, Eski Yunan uygarlığının en belirgin özelliklerini araştırmamızın yolu yoktur. Bunun için ayrıca açık ve net bir yöntem ve üslupla ve abartılardan uzak bir şekilde farklı insan uygarlıklarının gerçek tarihleriyle karşılaştırma yapılmalıdır; ancak bu şekilde resmin farklı bölümleri bir araya getirilir ve gerçek hali ortaya çıkmış olur. O zaman kendimizi uygarlıkların insani tablosu karşısında buluruz ve insan uygarlıklarının gerçek tarihini araştırmamız kolaylaşır.

Uygarlık kelimesi, ancak 1752 yılında Turgot'un sayesinde belirli bir anlam üzerinde sabitlemiştir. O zamanlarda insanlık tarihi üzerine ansiklopedisini hazırlamaktaydı ve bu ansiklopedisi, onun hayatında yayınlanmamış, 1756 yılında devrimci hitabetin öncüsü olan Mirabeau'nun¹ eserleriyle birlikte yayınlanmıştır. Hatta Voltaire² gerçek anlamını bilmesine rağmen 1756 yılında "Ulusların Davranışları ve Gelenekleri Üzerine Araştırma" adlı eserinde uygarlık kelimesini kullanmamıştır. Nitekim özellikle bu araştırma, uygarlıklar üzerine ilk tarihi araştırma çabasıdır (Zarik, 1981: 14).

Arapça lügatlere bakıldığında uygarlık "hadâra" kelimesinin "hadâra" kökünden geldiği görülmektedir. (hadr), kelimesi, çölde ikamet-ilkellik (bâdiye) kelimesinin zıddıdır. (hadr) ve (hâdıra) kelimeleri, şehir, köy ve kasaba anlamlarına gelmektedir. "Filan (hâdıra) ehliendir" dediğimizde, şehirde veya köyde ikamet ettiği anlaşılır, Uygarlık (hadıra), ilkelliğin zıddıdır. O halde Arap dilinde uygarlık kelimesinin anlamı, şehir, köy veya kasabalarda ikamet etmektir. İlkellik - çöl hayatı (badava) ise çölde ikamet etme anlamındadır (Hatun, 1965: 4). Dilde uygarlık kelimesi, özel bir hayat tarzı anlamına gelmektedir ki bu da istikrar ve yerleşik hayat tarzıdır. Ayrıca bu yerleşik hayat, şehirde olmak zorunda da değildir. Nitekim yerleşik hayat tarzı, tarihsel olarak küçük köylerde başlamış; daha sonra bu köyler gelişerek şehirlere dönüşmüştür. Dolayısıyla şehirlerin ortaya çıkması, köylere göre daha geç bir dönemde olmuştur. Uygarlık (hadıra) kelimesi, istikrar ve yerleşik hayat anlamıyla köyleri ve şehirleri kapsamaktadır. Şehirler; bilimsel, fikirsal, edebi ve diğer alanlarda gelişmelere mazhar olmuştur (Yafi, 1964: 58). Türkçe'de medeniyet karşılığı olarak uygarlık kelimesi de kullanılmaktadır. Muzaffer Ersöz (1963: 4)'e göre uygarlık, medenilik anlamına gelir, medeniyet değil. Daha isabetli bir kelime bulununcaya kadar medeniyet kelimesi kullanılmadığı.

Yabancı dillerde ise uygarlık kelimesi, İngilizcede "civilization" ve Fransızcada "civilization" olarak Latince "civis" aslından türemiştir ve şehir anlamına gelmektedir. Daha sonra bu kelime, edebiyat, ilim, adabı muâşeret ve şehirli insanın kazandığı diğer iyi nitelikler anlamına gelmeye başlamıştır. Daha sonra bu kelime, şimdiki genel anlamına kavuşmuştur; yani insanlık tarihinde ortaya çıkan uygarlıklar veya genel olarak uygarlık anlamındadır; bir başka deyişle insan var olduğundan beri insanlığın

¹ Mirabeau Kontu: Honoré Gabriel Riqueti (1749-1791) Ünlü Fransız iktisatçı Mirabeau Markisi Victor Riqueti'nin büyük oğluydu. Katı bir eğitim gördü. 1767'de orduya girdi ancak disipline karşı çıktığından hapsedildi. Çıktıktan sonra bir süre asteğmen olarak görev yaptı bkz: Gnimat, Mustafa, 2005. el-Hezara ve el-fikir el-A'leim, dar el-İsra, Ürdün.

²Voltaire: François Marie Arouet 1694 - 1778, Fransız yazar ve filozof . Daha çok mahlası Voltaire olarak tanınmıştır.Fransız devrimine Aydınlatma hareketine büyük katkısı olmuştur. Din ve ifade özgürlüklerinin yanı sıra, insan hakları konusundaki düşünceleri ve felsefi yazıları ile ünlenmiştir. Eserlerinde Kilise dogmaları ve döneminin Fransız müesseselerini yoğun olarak hicvetmiştir. Zamanın en etkili isimlerinden biri olarak tanınır bkz: Abu, diya, 2010. Ulama el-nehza el-avrupiya, dar farabi, beyrut.

uygarlığıdır. Açıklama açısından şunu da söyleyebiliriz ki uygarlık kelimesi, Fransa'dan kaynaklanarak "kültür" kelimesiyle birlikte hızlıca Avrupa'da yayılmıştır. Ancak 1835 yılında Almanya ve Hollanda'da olduğu gibi halklar arasında farklı anlamlara gelmiştir. Nitekim Romagnosi³, uygarlığın ilerlemesi anlamındaki "incivimento" kelimesini uygarlığın kendi anlamıyla kullanmaya çalışmıştır. Ancak Avrupa halklarının bu anlamda birleşmeleri çabası henüz sonuçlanmamıştır. Nitekim bir dilden diğer dile ve bir halktan diğer halka kelimelerin anlamları değişmektedir. Avrupa ülkeleri arasında uygarlık kelimesinin yayılmasıyla birlikte, beraberinde kültür anlamındaki "culture" kelimesi de yayılmıştır. Bu kelime, uygarlık kelimesinden kastedilen anlama yakın bir şekilde kullanılmıştır. Kültür kelimesi, uygarlık kelimesinin ikizi gibi olmuşsa da bu durum uzun süre devam etmemiştir. 1830 yılında Hegel, her iki kelimeyi birbirinden ayırmadan, aynı anlamda kullanmıştır; ancak daha sonra iki kelimeyi birbirinden ayırma gereği doğmuştur (Fahıd, 2002: 34; Linton, 2010: 71).

Uygarlık kelimesi, İbn Haldun'a göre farklı toplumlarda doğal bir aşama ya da doğal kuşaklardan biri anlamındadır. Çölde ikamet-ilkellik (bâdiye) kelimesi de öyledir; ancak uygarlıktan daha eski ve onun temelidir, uygarlık ise ilkelliğin devamıdır. Uygarlık kelimesi, kavramı ve açıklamasıyla ilgili pek çok tartışmaya sebep olmuştur. En azından iki aşaması hakkında kapsayıcı anlamları üzerinde ittifak edilmiştir. Birçok müfessir, farklı ümmetler ve toplumlarda maddi ve manevi kavramları farklı tanımlamaktadırlar; hatta tek bir toplumun fertleri dahi, farklı devirler, dönemler ve müfessirlere göre kavramları açıklamakta birbirlerine zıt düşebilmektedirler (İbn-ı Haldun, 1982: 73).

Almanya'da düşünürleri arasında kabul gören açıklamalar ve tartışmalar çeşitlenerek, en son kültür kelimesini teyit eden anlam ve açıklamalar baskın gelmiştir. Tartışmaların sonunda bu kelimenin öncelik sahibi olduğuna ittifak edilmiştir ve uygarlık kelimesi bilinçli bir şekilde açıklanmıştır. Toynbee'in 1922 ve Alfred Weber'in⁴ 1935 kelimeyi şu şekilde açıkladıklarını görüyoruz: Bilimsel uygulama ve yöntem edinen birtakım sanatsal bilgilerden öteye geçmez, yani doğaya karşı yol, yöntem ve vesilelerdir. Kültür kelimesi ise aksine normatif ilkeler ve değerler anlamına gelmektedir ve ruh, zihin veya akıl kelimesinden türemiştir. Belki de günümüzde herhangi bir Fransız'ın, Alman tarihçi ve düşünür Wilhelm Momse'nin açıklamasını ilk dinlediğinde zihninde oluşan tuhaflık, bunu açıklamaktadır. Nitekim Wilhelm Momse der ki: İnsanın görevi, kültür uygarlığını yıkmamak ve ona baskın gelmemektir. İnsanlık türünün arınmasına zarar vermemeliyiz. Bu cümle bizi şaşırtmaktadır; nitekim uygarlık kelimesi bizde, İngiltere ve Amerika'da olduğu gibi yaygın ve baskın kalırken, Polonya ve Rusya'da, Almanya'da olduğu gibi ve belki de Almanya sebebiyle kültür kelimesi yaygın ve baskın kalmaktadır. Fransa'da ise kültür kelimesi, sadece insanın zihinsel ve ruhsal şahsi hayatı söz konusu olduğunda gücünü korumaktadır Henry Marrou⁵, Paul Valery⁶ ise aksine, uygarlık kelimesinin ortak toplumsal değerler bütünü olduğunu söyler. Tyler ise insanın toplumun bir üyesi olarak kazanmış olduğu bilgi, inanç, sanat, edebiyat, ahlak, yasa, örf, hüner ve diğer geleneklerden oluşan bir karışım olduğunu ya da halklarda canlı, etkin ve dinamik inanç ile ortaya çıkan canlı birikim olduğunu ve bu

³Gian Domenico Romagnosi : İtalyan bir yazar ve Filozof ve iktisatçı Daha çok hukukçu dır. bkz: Romagnosi, Giandomenico, 2013. Vol. 1. London, pp. 159-60.

⁴Max Weber (1864 -1920), Alman düşünür sosyolog ve ekonomi politik dır, bkz: (www.global.britannica.com) .

⁵Henri-Irénée Marrou : 1904- 1977 Yüzyılın önemli bir fransız tarihçisidir. O antikça'da eğitim tarihi alanındaki çalışmalarıyla bilinir. bkz: (www.persee.fr.com) .

⁶Paul Valery:1871-1945, Fransız şair, yazar ve düşünür. bkz: Abu, diya, 2010. Ulama el-nehza el-avrupiya, dar farabi, beyrut.

dinamizm ile halk bireylerinin sözleri, işleri ve bireysel düşünsel, eylemsel ve görevsel alanda ve toplumsal alanda yaptıklarının şekillendiğini söyler (Dılmas, 1982: 41-57).

Genel olarak dünyanın tüm uygarlıkları, er ya da geç teknolojik uygulamalarda benzer olacaktır, dolayısıyla yaşam tarzları da birbirine benzeyecektir. Buna rağmen kendimizi birbirinden çok farklı uygarlıklar önünde göreceğiz ki bunun sebebi insanların farklı olmalarıdır ve bu, doğal bir farklılıktır. Uygarlık kelimesi, uzun dönemde, bireysel, toplumsal ya da her iki alanda tarihçilerin önünde duramayacakları ya da açık, tek ve net bir görüşe varmaktan çekinemeyecekleri bir kelime olacaktır (Sama'n, 2005: 60).

3.1. Uygarlığın Şartları ve Nitelikleri

Uygarlığın şartlarından biri İstikrardır. Toplumun istikrarı, uygarlığın refahı ve gelişmesi için en önemli bir etkidir. İstikrardan kastımız, bir coğrafi bölgeden diğer coğrafi bölgeye taşınmamaktır. İnsanların yerleşik hayata geçmesinde tarım önemli bir etken olmuştur. Budurum insanların sadece yerleşik hayata geçmesine yol açmamış, aynı zamanda tarımda kullanabileceği aletleri icat ederek yaratıcılık özelliklerini geliştirmesini sağlamıştır.

Yardımlaşma ugarlığın diğer önemli bir şartıdır. İnsan, tarımdan faydalanmak için belli bir coğrafyaya yerleştiğinde, bu durum kendisinden sadece bireysel değil, aynı zamanda diğer insanlarla ortak çaba göstermesini gerektirmiştir. Bu durum toplumun birbirine yardım etmesini sağlamıştır. Çünkü bireysel çaba, gıda temini ve insan veya hayvan olsun dış düşmanlardan korunma konusunda yetersiz idi.

Yazı ise uygarlığın olmazsa olmaz şartıdır. Yardımlaşma, insanlar arası sürekli iletişimi gerektirmektedir. Bu durum, insanlığın yazıyı icat etmesine sağlamıştır. Bu sayede diğerleriyle iletişim kurmak, eylemlerini ve sözlerini gelecek kuşaklara aktarmak ve insanlığın icat ettiği yeni kazanç yollarını korumak kolaylaşmıştır (Münis, 1998: 73).

Uygarlığın Nitelikleri, Uygarlığın en önemli niteliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Kazanılan uygarlık, aile ve toplum içinde kazanılır. İnsan, toplumsal niteliğe sahip olmadan, sadece biyolojik bir varlık olarak doğar. Ancak aile ve toplumu içinde yetişmesi, o ailenin ve toplumun kültürel özelliklerini benimsemesini sağlar. Böylelikle dilini, dinini, örfünü ve atasözlerini öğrenirerek o toplumun özelliklerini taşıyan sosyal bir varlık haline gelir (Fahıd, 2002: 49).

Uygarlık toplumsal bir mirastır. Uygarlık sayesinde insanlar arası deneyimler, fikirler, örf ve iletişim yöntemleri yayılır. Yayılma kanalları ise insanların sosyal yetişme şekilleri ve toplumsal kontrol araçlarıdır. Bu alanda önemsenmesi gereken bir konu da şu ki, toplumsal miras niteliğiyle uygarlık, toplumda meydana gelen gelişmelerden bağımsız olması değildir. Devam etmek ve geri kalmamak için yetiştirme, kontrol, öğrenme ve ilişkilerde yöntemlerini yenilemektedir. Uygarlık, atalardan kalan değerleri korumakla yenilikleri çok isteyen nesillerin kuşağında görülen değerleri bir araya getirmektedir (Harlız, 1984: 90-93).

3.2. Yunan Tarihini İncelemekte Uygarlığın ve Uygarlık Değerinin Tanımı

Yunan uygarlığının ortaya çıkışı M.Ö. 2000 yılının sonlarına dayanmaktadır. Bu dönmeden itibaren M.Ö. 7. yüzyıla kadar devam etmiştir. İlk olarak Akdeniz kıyılarında ortaya çıkmış, daha sonra kıta ötesi doğudan Orta Asya ve Hindistan'a, batıdan da Kuzey Afrika kıyıları ve Atlantik'e bakan Avrupa'ya yayılmıştır. Eski Yunan toplumu, uygarlık değeri temelde sadece olduğu yerde Akdenizin kuzey sahilinde kalan, bu bölgesi sadece yüzeysel olarak aşan ve diğer toplumları etkilemeyen kapalı bir toplum

olmamıştır; aksine bu toplum, yakın doğuda Mısır, Suriye, Mezopotamya, küçük Asya bölgesi şimdiki Türkiye olmak üzere diğer toplumlara açıktır. Kendisinden önce ortaya çıkan bu uygarlıklardan etkilenmiş, ancak eski dönemde kendi uygarlığı olgunlaştığında Akdeniz'in çevresindeki bölgelere yayılmaya başlamış ve bu bölgeleri etkilemiştir. Daha sonra bu uygarlık etkisi, sonraki yüzyıllarda bu deniz havzasına yakın ve uzak bölgelere de yayılmıştır. Bu etki, sonrasında gelen uygarlıklarla sentez haline geldikten sonra da farklı şekillerde devam etmiştir ve bu etkinin derecesi, bir bölgeden diğerine değişkenlik göstermiştir. Öyle ki çağdaş dünyamızda dahi birçok alanda direkt ya da dolaylı olarak Yunan uygarlığının devam ettiğini söylersek, hakikatten çok uzaklaşmış olmayız (Şeyh, 1992: 37).

3.2.1. Yunan Uygarlığı'nın Gelişimi

Yunan uygarlığı çok geniş bir coğrafyayı askeri, fikirsel, sanatsal ve ekonomik açılarından etkilemiştir. Örneğin fikirsel alanda Yunan filozoflarından Sokrates, Platon ve Aristoteles, özellikle son ikisi, Akdeniz'in üç sahili olan Avrupa, Asya ve Afrika'daki felsefe düşünceleri etkilemişlerdir. Bu etki, kapsadığı konular arasında, özellikle Hıristiyanlığın ilk yayılma ve putperestliğin saldırı menziline durduğu dönemde Hıristiyanlığın fikirsel mevzularını etkilemiştir. Hıristiyanlık o zamanlarda büyük oranda kökleşmiş, ayrıntılandırılmış ve tanzim edilmiştir. Yunan'ın bu fikirsel etkisi, Avrupa'da olsun ya da İslam çağı Araplarda olsun, orta çağlarda da görülmüştür. Bu etki devam ederek yeni ve çağdaş fikir dünyasında yansımaları bırakmıştır (Sarsak, 1975: 30). Yunan edebiyatından bahsedecek olursak, özellikle Yunan toplumunda olgunluğa ulaşan tiyatro edebiyatı, haddi zatıyla varlığını kazanan bir edebiyat kalıbı haline gelmiştir. Aeschylus, Sophocles, Euripides, Arstotlephanes ve Menander gibi belirli tiyatro şairleri ve bu alanın kurallarını koyan Yunan düşünür Arstotle'nun eliyle belli ve net özelliklere kavuşmuştur. Arstotle'nun dokunuşları, günümüzde dahi tiyatro edebiyatında hissedilmektedir. Aynı şey farklı ayrıntılarla Yunanların bilim alanında yaptıkları için söylenebilir. Bu konuda şunu söylemek yeterli olacaktır ki bu toplumun bilim adamlarının astronomi ve matematik alanlarında yaptıkları sayesinde, Eratothenes⁷, yerküre ölçümünü o kadar yüksek hassasiyetle yapabilmiştir ki günümüz bilim adamlarının ulaştığı ölçümden sadece çok olarak farklıdır. Yunanların tıp alanında elde etmiş oldukları ilerlemenin etkisi bu meslekte o kadar hissedilmektedir ki halen hekimlerin yemine Hippocrates yemini denmektedir ve Hippocrates, bu ismi taşıyan Yunan hekiminin adıdır (Zıdan, 2012: 57; Bedrve, 1980: 33-35).

3.2.2. Yunan Uygarlığı'nın Günümüze Etkileri

Toplumunu araştırmanın değeri, sadece dünya uygarlığının etkileme ve etkilenme olarak gidişatını anlamamıza yardımcı olması değildir; bu araştırmanın bizim için özel bir değeri vardır. Nitekim Arap âleminde kimliğimizi ve kişiliğimizi anlamamızı sağlamaktadır. Bunun sebebi, İslami fetihlerin etkisiyle Arap kimliğinin edinildiği bölgenin uygarlığı arasındaki büyük etkileşimdir ve bu etkileşim günümüzde dahi devam etmektedir. Asırlar boyu devam eden Yunan uygarlığıyla etkileşim, hem Yunan uygarlık değerlerinden bazılarını benimsememizi ve hem de Yunan uygarlığını

⁷ Eratothenes: Yunan matematikçi , coğrafyacı, astronom ve filozoftur. bkz: Hornblower, Simon ve Spawforth, Antony, 1996. The Oxford Classical Dicrionary, thurd edition, Oxford University Press, New York, p. 553.

etkilememizi sağlamıştır. Herhangi bir uygarlık kimliği, bu iki unsurla meydana gelir. (Hüseyin, 1991: 27-31)

Bu bağlamda, eski Yakın Doğu bölgesinin uygarlık etkisi, birçok yönde Yunan toplumu üzerindeki etkisi görülmektedir. Bu konuda, hızlı sunumumuzda daha fazlasını anlatmaya imkan olmadığından dolayı, birkaç örnek vermekle yetineceğim. Örneğin Yunanlar, ilk tıp ve anatomi ilkelerini Mısırlılardan almışlardır. Bu ilkelerin kapsamı sadece uygulamadan kaynaklanan deneyimlerden ibaret olmamıştır; bunun ötesinde Mısırlılar, bilimsel kurallar halinde bunları kaleme almışlardır. Firavun dönemine ait birtakım papirüslerde bunu net bir şekilde görebilmekteyiz. Geçen yüzyılın ortalarından günümüze kadar Mısır'da söz konusu papirüsler keşfedilmiştir. Örneğin şu an Leipzig Üniversitesi'nde bulunan Ebres papirüsü, Kaliforniya Üniversitesi'nde bulunan Hearst papirüsü, New York Tarih Kurumu'nda bulunan Edwin Smith papirüsü, Berlin Müzesi'nde bulunan Berlin papirüsü vb. Bu papirüsler ve başkaları, Yunan toplumunun tıbbi faaliyetlerine etkilerini bırakmışlardır. Bu etki, çoğu zaman tam anlamıyla alıntı haline gelmiştir; Dioscorides⁸, Galenos⁹ ve Hippokrates yazılarında bunu açıkça görebilmekteyiz. Aynı şekilde Yunanlar, Mısırlılardan heykeltıraşlığın ilk ilkelerini almışlardır. Yunan heykelleri ilk dönemlerinde, sabit duruş, öne bakış, iki yönde yapışık eller, yumruk halinde eller ve sağ ayağı hafif geçen sol ayak açısından Mısır tarzı olmuştur (Glanville, 1963: 180-195).

Tüm bu özellikleri, Atina Ulusal Müzesinde bulunan birtakım Yunan heykellerinde görebiliyoruz. Yunan sanatçıları, Tiran döneminden başlayarak M.Ö.6. yüzyıl dolayları, Mısır mabetlerinden fuaye ve direk mimarisini almışlar ve daha sonra Yunanlılar için temel mimari konumuna gelmiştir. Örneğin Mısır'daki Karnak mabedi veya Djoser mabedinin kalıntıları, Atina'daki Parthenon veya Olympos'taki Apollo mabedinin kalıntılarıyla karşılaştırıldığında bu durumu açıkça görebilmekteyiz. Örnekler bu şekilde arttırılabilir. Mezopotamya'dan Yunanlar, matematik ilkelerini almışlardır. Mezopotamyalılar, sadece bilimsel deneylerin sonuçlarına bağlı kalmamışlar; bilimsel teoriler belirleme derecesine ulaşmışlardır. Bu konuda şunu söylemek yeterli olacaktır ki, Yunan matematik bilgini Pythagoras'un varmış olduğu teoriye, Mezopotamyalılar birkaç bin yıl önce varmışlardır. Söz konusu teori, Bağdat Arkeoloji Müzesinde, pişmiş tabletler üzerinde orijinal nakşıyla halen varlığını korumaktadır (Bakir, 1980: 143). Ayrıca Mezopotamya etkisini iki ayrı alanda daha görmekteyiz: Birincisi destan edebiyatıdır. Mitos, Sümerler ve Babillerin birçok destan şiirlerinde görülmektedir. En önemlileri Gilgamesh Destanı ile Homeros adlı Yunan şairine atfedilen Odysseia destanıdır. İkinci alan ise efsanelerdir. Nitekim eski dönemlerde insan, etrafındaki doğa ve kainat olaylarını; örneğin yaratılış, hayat, ölüm, doğurganlık gibi olguları efsanelerle açıklamaya çalışmıştır. Daha sonra bunlarla ilişkisini ve bunlara karşı tutumunu belirlemiştir. Bu alanda sayısı az olmayan Yunan efsanelerinin, fikir ve ayrıntılarıyla kronolojik olarak daha önce Mezopotamya'da ortaya çıkmış efsanelerle neredeyse tamamen örtüştüğü görülmektedir. Örneğin Tufan olayıyla ilgili efsane, insanın su, toprak ve ruhtan yaratılması, Babilli Inanna, Dumuzid Ishtar Temmuz efsanesi, benzeri olan Yunan Aphrodite ve Adonis efsanesi gibi. Bu efsane onlara Fenikeliler yoluyla ulaşmıştır. (Cary, Haarhoff, 1961: 197; Graves, 1962: 34; Yehya, 1978: 5-14).

---

⁸Dioscorides Pedanius: Roma imparatorluğu zamanında yaşamış Yunan hekim ve farmakoloji bilgini. bkz: Hornblower, Simon ve Spawforth, Antony, 1996: 483.

⁹ Galenos :''Bergamalı Galen'' *Claude Galen*; Yunanca *Galenos*, Latince *Galenus*, tıp doktoru, bilim insanı ve filozof. Antik Roma'nın en önemli hekimlerindendir. bkz: Hornblower, Simon ve Spawforth, Antony, 1996: 621.

Yunan toplumunda görülen Suriye etkisinden bahsedecek olursak, bu etki sadece Mezopotamya'nın uygarlık etkilerini taşımakla sınırlı kalmamıştır; bunun ötesinde direkt pozitif etki söz konusudur. Bu konuda şunu söylememiz yeterli olacaktır ki Fenikeliler, geliştirmiş oldukları alfabe harflerini Mısır'ın son resim yazılarından alıp geliştirme işlemi sırada ayıklama işleminden geçirerek, sadece ses değerleri olan harflere dönüştürmüşlerdir. Fenikeliler, Akdeniz'deki ticaret faaliyetleri sırasında bu alfabeyi Yunanlara ulaştırmışlardır. Yunanlar da bu harflere hareketlerini eklemeleriyle yazının hızlıca yayılmasına vesile olmuşlardır. Bu durum sonucunda tüm derinliği ve genişliğiyle kültürel faaliyetler yayılmıştır.

Yunan uygarlığının eski yakın Doğu uygarlığıyla olan iletişimi, bu aşamayla sınırlı kalmamıştır. Yunan uygarlığı, özellikle M.Ö. 5. ve M.Ö. 4. Yüzyıllarda, yakın Doğu toplumlarından aldıklarını geliştirmiş, üzerine katmış ve yeniden harmanlamıştır. Büyük İskender'in doğu fetihleri sonrasında uygarlık gelişimi bu şekilde tamamlanmıştır. Bu dönemden sonra iki uygarlık yeniden buluşmuştur; bu defa bilim, sanat, fikir, yönetim ve diğer alanlarda Yunan'ın yakın Doğuya olan etkisi açıkça görülmektedir. Bu konuda sadece İskenderiye Okulu ve eski kütüphanesinden bahsedeceğiz. Nitekim ilk oluşum, biçim ve içerik açısından Yunanlıdır (Hüseyin,1987: 34). Yakın Doğu bölgesinde bilim, fikir, sanat ve edebiyat alanlarında uzun yüzyıllar boyunca apaçık kültürel bir ışık olmuştur. Ayrıca Suriye kültürel medreseleri veya merkezleri de bölgede Yunan kültürünü yaymakta önemli bir rol oynamıştır. Bu merkezler, İskenderiye Medresesiyle birlikte, İslam çağına kadar bu rolü üstlenmeye devam etmişlerdir. Nitekim Abbasi halifesi Memun'un döneminde Yunancadan Arapçaya çeviri faaliyetleri zirveye ulaşmıştır; bu durum sonucunda kültürel kalkınma merkezi, kısa olmayan bir dönem için Bağdat'a taşınmıştır. Tıp, matematik, bilim ve felsefe alanlarında bariz Yunan etkisi görülmüştür. Arap âlemi, ırksal ya da etnik anlamda değil de, uygarlık anlamında bu durumun etkisinde kalmıştır. İbn Rüşd, İshak Bin Hunain, Gazali, Farabi, İbn Sina gibi âlimler, bu kültürel etkileri geliştirerek bilimsel ve fikirselle varlığımızın önemli bir kısmını oluşturmuşlardır (Sara, 1997: 21; Kozınşen, 1983: 75-82).

Aynı şeyi Yunanların sanat alanındaki etkileri için de söyleyebiliriz; Yakın Doğu bölgesi, bu etkiyi direkt olarak ya da Yunan sanatından büyük oranda bazen de tam anlamıyla etkilenen Roma sanatı aracılığıyla yaşamıştır. Bu konuda, Yunan sanat tarzının açıkça görüldüğü üç bölgeden bahsetmekle yetineceğim. Bu bölgelerin ilki Ürdün'dür. Petra şehrinde, kayalara oyulmuş mezarların, ön cepheleri, motifleri ve direkleriyle tam anlamıyla Yunan mimari tarzını takip ettiğini görmekteyiz. Bu durumun başka bir bölgede de tekrar ettiğini görüyoruz “gerçekte, Bizans döneminde bu bölgenin bir uzantısıydı” Ala şehri, Şuayb mağaraları ve Salih'in Medayin'i yakınlarında Arap yarımadasının kuzeybatısında bir bölgedir. Üçüncü bölge ise Yemen'dir. Bölgede arkeolojik kazı görevlilerinin keşfettikleri heykellerde Yunan sanat tarzı açıkça görülmektedir. Bu etki, Yunan parasını “özellikle Atina parası”resimler, simgeler ve hatta üzerine nakşedilmiş Yunan harfleri açısından tam anlamıyla taklit eden paralarda da görülmüştür ve bu durum, eski sanat tarihinin kısa olmayan bir dönemi için devam etmiştir. Yunan'ın bu etkisi, Yunan sanatını direkt taklit ettiğimiz dönemde olsun, yerel sanat unsurlarıyla karışık sanat kültürümüzün yeni aşamasında bir harman olduğu dönemde olsun, sanatsal kimliğimizi oluşturan bir etken olarak kendini göstermiştir (Yehya, 1978: 137-143).

Yunan toplumunu tanımının, dünya uygarlığının gidişatı açısından ve yaşamış olduğu bölgenin uygarlık kimliğini tanımak açısından, görmezlikten gelinmeyecek bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yunan toplumunu tanımak için de bu toplumun

etrafında döndüğü uygarlık eksenini tanımakla başlamamız gerekmektedir. Bu sayede siyasi, ekonomik, sosyal, askeri, kültürel ve sanatsal olarak çeşitli yönlerini tanıma imkanımız olur. Bu konuyla ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden biri, konuya sadece milliyetçi veya bölgesel olarak bakmaktadır. Buna göre Yunan uygarlığının tüm başarıları ve uygarlık faaliyetleri, sadece Yunan ülkesinden kaynaklanmaktadır; bu ülke dışındaki bölgelerden gelen herhangi bir uygarlık etkisinden etkilenmemiştir (Hüseyn, 1987: 35-36). Bir başka görüşe göre ise eski Yunan uygarlığının başarıları, sadece Avrupa kıtasının uygarlık aşamalarından birisidir; Avrupa kıtası dışında başka bir alanla kesinlikle uyuşmamaktadır (Kafalof, 1936: 47-55).

Bu iki görüş veya açıklamayla çarpışan esas çelişki, tarihsel hareketin ve uygarlık akımlarının coğrafi sınırları tanımadığı ve bu sınırlarda durmadığıdır. Bu sınırlar ulusal olsun ya da kıtasal olsun, durum aynıdır. Bu durum genelde tüm bölgeler için geçerli olsa da, özellikle Yunan toplumunun bulunduğu bölgede geçerlidir. Nitekim bu toplumla Asya ve Afrika kıtalarını ayırmak mümkün değildir (Yahya, 2015: 83).

Bu bölgenin toplumunu birçok halkların, kavimlerin ve kabilelerin oluşturduğunu görmekteyiz ve bu konuda sürekli bir hareketlilik söz konusudur. Bu halklar ve kavimler, sadece Yunan ülkesi veya Avrupa kıtasına bağlı kalmamışlardır. Nitekim Yunan toplumunu oluşturan Ionian, Aeolian v Dor kabileleri, küçük Asya sahillerine göç etmiş ve oraya yerleşmişlerdir. Peleset kabileleri de en sonunda Suriye bölgesine yerleşmişlerdir. Bölge daha sonra onların ismiyle, Filistin olarak anılmıştır. Onlar, Girit Adası'na yerleşen toplumun bir bölümünü oluşturmaktaydılar. Minos döneminde uygarlıklarını kurmuşlardır Minos, Yunan dünyasının ilk dönemlerindedir; ancak daha sonra felaket gerçekleşmiş ve bu uygarlığı ortadan kaldırmıştır. Tarihsel çağda isimlerini Sicilya Adası'na veren Sicilyalılar da söz konusu Girit kabilelerinden ya da unsurlarındandı. Örnekler daha da çoğaltılabilir. Uygarlık açısından da Girit'te ortaya çıkan Minos uygarlığıyla Yunan ülkesinde ortaya çıkan Miken uygarlığını birbirinden ayıramayız; diğer açıdan bu iki uygarlıkla Afrika sahilinde ortaya çıkan Mısır uygarlıklarını ve Asya sahilinde ortaya çıkan, Suriye uygarlığını da birbirlerinden ayıramayız (Sara, 1997: 43).

Ancak ulusal ve kıtasal yönelimler, Yunan toplumunu açıklama konusunda yetersiz kalıyorsa, bu tarihin gerçek açıklaması için uygarlık açıklaması ismini verebileceğimizi düşünüyorum. Şöyle ki, herhangi bir toplumun tarihi, gerçekte o toplumun tüm faaliyetleriyle ilgili olarak uygarlık faaliyetlerinin sicilidir. Bu uygarlık faaliyetlerinin birikimi ise bu toplumun diğer toplumlara etkilemesi ve onlardan etkilenmesi ile meydana gelmiştir. Bu karşılıklı etkileşim, söz konusu toplumlar arasında kolay iletişim yolları olmaksızın mümkün olmayacaktır. Ancak iletişim yollarının kolay olması durumunda toplumlar kolaylıkla iletişime geçer ve aralarında etkileşim olur (Bedive, 1980: 30-31). Buradan yola çıkarak, herhangi bir toplumun ait olduğu uygarlık dairesi veya uygarlık alanı içerisinde o toplum, başka toplumlarla iletişime geçer ve karşılıklı etkileşim meydana gelir. Bu konuda toplumun ulusal ya da kıtasal sınırları söz konusu değildir. Bu konuda, Yunan toplumunun diğer toplumlarla iletişime geçmesi, teamüllerde bulunması ve son derece kolaylıkla etkileşime geçmesi için Akdeniz havzasının çok uygun olduğunu görüyorum (Zinhm ve Fehmi ve Azıb, 1988: 63-69).

3.4. Yunan Uygarlığı'nın Akdeniz'e Yayılması

Akdeniz havzasında meydana gelen uygarlık faaliyetleri incelendiğinde, bu uygarlıkların büyük oranda etkileşim halinde olduğu, birçok alanda birleştiği ve kesiştiği görülmektedir. Bu durum o kadar açıktır ki, genel olarak uygarlık birliğinin merkezi olduğunu söyleyebiliriz; belki bunun ötesinde tüm bölgelerinde tamamen homojen olduğu dahi söylenebilir. Ancak en azından bütünleşmiş olduğu açıktır ve her halükarda bölgeleri arasında neredeyse sürekli diyebileceğimiz bir iletişim vardır. Bu durumun sebebi, iki doğal durumdur. Bu durumlar sayesinde sahiller arası kolay iletişim sağlanmıştır. Bu durumların ilki, Akdeniz havzasının engebeleridir. Havzanın etrafının geniş doğal engellerle sarıldığını görmekteyiz. Yüksek sağ zincirleri arasında sadece sayılı ve dar geçitler bulunmaktadır; dağların dışında ise susuz kuru çöller bulunmaktadır ve eski dönemin şartlarını düşünecek olursak, yüksek dağlardan daha düşük bir engel olmadığını anlarız. Nitekim çağımızda bildiğimiz ulaşım yolları bulunmayıp, sadece ilkel ulaşım yollarına sahiplerdi (Hatıp, 1999: 38).

Bu doğal çitin engelleri ve ulaşımını takip etmek açısından, başlangıç noktası olarak Avrupa batı sahilini ele alalım. Pireneler, İberya Yarımadasının "İspanya ve Portekiz" kuzeyinden başlar; daha sonra Alp dağları olarak şu anki Fransa'nın güneyinden ve İtalya Yarımadasının kuzeyinden devam eder. Daha sonra Balkan yarımadasının kuzeyinden sıradağlar olarak devam eder. Daha sonra Kırım yarımadasının tepeleri olarak devam eder. Yükselti, küçük Asya sahiline paralel olarak, kuzeyde Pontus Dağları olarak, güneyde ise Toros Dağları olarak devam eder. Sonunda, Akdeniz'in doğu kıyısında Suriye çölüyle birleşir. Daha sonra bu sahille birlikte batı tarafına devam eder ve başka bir çölün başlangıcına, Sina çölüne ulaşır. Sahra çölünde devam eder ve Nil'in iki batı koluna ulaşır. O da Afrika sahilinin batı bölümünde Atlas dağlarına ulaşır. O ve Sahra çölü, Atlantik kıyısında son bulur. Doğal engellerle dolu bu alan, Akdeniz'e bakan üç kıta ile bu alandan sonra gelen bölgeleri birbirinden ayırmıştır. Dolayısıyla Bu sahillerin sakinlerinin yönleri, buldukları kıtaların içerisine doğru değil, bu sahillere kıyısı olan denize doğru kıta haricine olmuştur (Nasrallah, 2007: 47-59).

Denizin kendisi de, üç kıta sakinlerinin iletişime geçmelerine yardım eden ikinci doğal etken olmuştur. Akdeniz'in birçok özelliği de bu duruma yardımcı olmuştur. Nitekim Akdeniz, neredeyse etrafı tamamen kapalıdır ve batıda İberya yarımadasıyla Afrika sahilini ayıran boğaz olmasa, göl olduğu söylenebilecektir. Bu sebeple, istisnalar dışında büyük oranda sakin bir deniz olmuştur. Bu sakinliği ise o insanların, tarihin erken dönemlerinde deniz yolculuğu yapma konusunda cesaretlendirmiştir.

Bu denizde yolculuk yapmaya cesaretlendiren bir başka etken ise birçok yerde sahillerinin birbirine yakın olması ve dağınık halde bulunan, özellikle doğu kısmında artan adalarının çokluğu. Biz, Cebelitarık Boğazı olmasa, batıda İberya sahilinin neredeyse Afrika sahiline yapıştığını görmekteyiz. Ayrıca İtalya yarımadasının güney bölümü de Sicilya Adası sayesinde Afrika sahiline neredeyse yapıştığı görülmektedir. Avrupa ve Asya sahilleri de Akdeniz'in kuzeydoğusunda Karadeniz'in Girişinde neredeyse yapıştıkları görülür. Adalara gelecek olursak, örneğin, Akdeniz'in kuzeydoğusunda Ege Denizi birçok adanın, Balkan yarımadası doğu kıyısı ile küçük Asya yarımadası batı kıyısı arasında bulunduğunu görmekteyiz; Örneğin Sardinia Adası, Kursaka, Adası, Malta, Sicilya, Girit, Kıbrıs. Bu adalar, bu denizi kuşatan üç kıta arasında mutlaka dayanak noktaları oluşturmuşlardır (Fersirvis, 1960: 103).

Son olarak Akdeniz, meyilleri ve virajlarıyla zengindir ve bu durum, gemiler için güvenlik noktası ve eski tarz doğal limanları oluşturmuştur. Özellikle batı, kuzey ve

doğusunda sahillerinin yakınlaştığı Adriyatik Denizi adlı bölümü ve üç tarafı karayla kaplı Ege Denizi adlı bölümünde bu durum daha da aşıkardır. Daha sonra özellikle bahreyn sahillerinde ve genel olarak Akdeniz'in diğer tüm bölümlerinde bulunan onlarca zikzaklar, boğazlar, başlar ve diller söz konusudur (Hatip, 1998: 45-47).

3.5. Bu Uygarlık Birliğinin Bazı Genel Görüntüleri

O halde Akdeniz kıyıları sakinlerinin birbirleriyle iletişime geçmeleri, uygarlıklarının birleşmesi ve etkileşime geçmesi için doğal şartların uygun olduğu görülmüştür. Bu durum pek çok alanda gerçekleşmişse de hızlıca fikir vermesi açısından bazı örneklerine değineceğim. Kültürel alana bakacak olursak ,ki Mısır, Suriye, Girit, Yunan, Kartaca, Roma arasında deniz ötesi akımları gerçekten çok fazladır, Balkan yarımadasının güney bölümünde Yunan kültürünün sadece Yunan ülkesiyle sınırlı kalmadığı, Asya ve Afrika sahillerinde birden çok mekanda kendine yer edindiği görülür. Küçük Asya sahilleri, bazı rivayetlere göre, İlyada ve Odysseia destanlarını söylediğine inanılan Homeros'un doğumuna tanık olmuştur. Ayrıca bu sahillerde Troya kuşatması yaşanmıştır ve Homeros'un bu iki destanının konusu da bu kuşatmadır (Yahya, 2010: 39).

Siyasi alana bakacak olursak da, Akdeniz havzasının veya bir bölümünün inşa edilen imparatorlukların ilk bölgesi olduğunu görürüz. Bu şekilde Mısırlılar, yeni hanedanlık döneminde imparatorluklarını Suriye bölgesi ve Küçük Asya'nın güney kıyılarında oluşturmaya başlamışlardır. Thutmose III , nüfuzunu Ege Denizi boyunca genişletmiştir ve komutanlarından birini, bu denizin adalarından birine hükümdar olarak tayin etmiştir (Mahmud, 1998: 79). Küçük Asya, Suriye ve Mısır ise, Akdeniz'in Avrupa kıyısında, Makedonya'dan gelen İskender'in imparatorluğunda vilayetler kurmuşlardır. Aynı şey, Roma'nın kurmuş olduğu ve ana çerçevesi Akdeniz havzası olan imparatorluk için de söylenebilir, Dini alana baktığımızda, Mısır tanrısı Amon'un Mısır dışında ve özellikle Yunanistan'da yayıldığını görmekteyiz. Milattan önce dördüncü yüzyılın başlarında bu tanrıya ibadet etmeye başlayan Atina'da bu tanrının ayrı bir öneme sahip olduğu görülür. Ayrıca Makedonyalı İskender'in de Amon'u, Yunanların en büyük tanrısı Zeus'la karşılaştırdığını, Amon'u hidayetçi bir tanrı olarak edindiğini, imparatorluğunu oluşturduğu hamlelerinde birçok defa ondan ilham aldığını görüyoruz. Aynı şeyi farklı ayrıntılarla, Mısır tanrısı Serapis'in Yunan şekline büründüğü zaman görüyoruz. Ptolemaiosların “İskender'in Mısır'daki halifeleri” döneminde, bu inancın kendilerine başkent edindikleri İskenderiye'den çoğu Yunan diyarlarına taşındığını görmekteyiz. İskender'in imparatorluğunun parçalanması üzerine, Akdeniz havzasının doğu bölümünde kalmıştır (Ala'bıd, 1994: 112-116).

Ticaret alana ve deniz kıyıları arasında ticaretin nasıl bir uygarlık bağı kurduğuna baktığımızda ise, bu alanda Fenikelilerle karşılaşmaktayız. Nitekim Odysseia şiirlerine göre Fenikeliler, Yunanlı kadınlara mücevherler, erkeklerine ise elbiseler satmaktaydılar. M.Ö. 1000 yılları civarında bu bölgede Mısır deniz ticaretinin gerilemesiyle birlikte Fenikeli ticaret filoları, Akdeniz'in doğusunda faaliyet göstermeye başlayıp Yunanistan ve başka yerlere çok çeşitli mallar taşımışlardır (Sara, 1997: 59).

Hepsi bu kadarla da sınırlı değildir. Nitekim Akdeniz havzası bölgeleri arasındaki siyasi, dini, ticari ve sanatsal bağlar, normal iletişim sınırlarını dahi aşmıştır. Daha önce de bahsettiğim üzere bu bölgeler arasında etkileme ve etkilenme açısından alışveriş olmuştur. Bunun ötesinde bir kıyının sakinleri, başka kıyılara göç etmişlerdir ve beraberlerinde tüm fikirlerini, düzenlerini, adetlerini, geleneklerini, inançlarını, kültürlerini, dillerini ve genel olarak hayata bakış açılarını götürmüşlerdir. Bu son

değindiğimiz konuyla ilgili olarak, Fenikelilerin Milattan M.Ö. 11. yüzyıldan önce neredeyse her yöne göç ettiklerini, küçük ya da büyük topluluklar oluşturduklarını, çok geçmeden yerleştikleri bölgelerde Fenikeli koloniler haline geldiklerini görmekteyiz (Yafi, 1964: 44). Bu şekilde Akdeniz ve Sicilya doğusunda, Sardinia ortasında, İspanya sahillerinde, Afrika sahilinde şimdiki Tunus'ta Fenikeli kolonilerinin inşa edildiğini görürüz. Utica'yı “eski şehir” ve batı tarihinde Kartaca adıyla bilinen Kart Hadaş'ı (yeni şehir) inşa etmişlerdir M.Ö. 814. Afrika sahilinde olsun, Avrupa sahilinde olsun, bu şehirlerden başka şehirler de kurmuşlardır. Akdeniz havzasının bu uygarlık birliği çerçevesinde, Yunan toplumuyla birlikte Yunan toplumuyla iletişime geçen ve uygarlık olarak büyük oranda onunla örtüşen bir başka toplum da Roma toplumdur. Yunanlardan bahsedecek olursak, Fenikeliler gibi göçmen ve tüccarlardan oluşan bir halktı. Yunan göç dalgaları Milattan M.Ö. 11. yüzyılda başlamış, Milattan M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren durulmuştur. Yunan göçmenleri, gitmiş oldukları kıyılardaki şehirlerde, asıl ülkeleri Yunanistan'da bulunan şehirlere benzer birçok koloniler kurmuşlar ve o şehirlere Yunan adetleri, gelenekleri, inançları ve yaşam şekillerini taşımışlardır. Asıl Yunan ülkesinde olsun ya da Fenikelilerden denizcilik ve ticareti öğrendikten sonra doğu kısmından olsun, Yunan şehirlerinden ticari eşyalar, uygarlıklarıyla birlikte kıyıdan kıyıya taşınmıştır (Abud ve Muhemmed, 1993: 82-94).

Bu denizin havzasında denizin farklı kıyılarında bir tür uygarlık birliğinin yayılmasına katkıda bulunan Yunan şehirleri arasında Miletus, Küçük Asya yarımadasının batı kıyısında Efesus, Neapolis ya da yeni şehir “şimdiki Napoli”, Nikaia “şimdiki Nice”, Massilina “şimdiki Marsilya”, kıyısında Monoekos “şimdiki Monako”, İspanya'da Emporeon “şimdiki Emperyas”, Mısır'da Naukrates “şimdiki Nakraş” sayılabilir (Bakir, 1980: 142).

4. YUNANİSTAN COĞRAFYASI VE YUNAN TARİHİNİN KAYNAKLARI

Coğrafi faktör, her toplumun tarihini ve uygarlığını önemli derecede etkileyen bir faktör oluşturmaktadır. Yunan tarihi ve uygarlığında da coğrafi faktör önemli olmuştur. İlk çağlardan beri Yunanistan'ın doğası, Yunan tarih olaylarının yapımında direk bir etkiye sahip olmuştur. O yüzden Yunanistan'ın tarihi inceleyen araştırmacıların coğrafi faktörün tarih üzerindeki etkisini gözönünde bulundurması gerekir (Yehya, 1956: 40).

Yunanistan coğrafyasının en önemli özelliklerini oluşturan onun fiziki doğasıdır ve bu doğanın ana temasını oluşturan dağlardır. Bu dağlar yüzeyin 5/4'ini oluşturmaktadır ve sıradağları şeklinde her tarafta mevcuttur. Bu topraklarda akan sular da seyrüsefere ve ulaşımına müsait değildir. Bu koşullar Yunan tarihinin ilk çağlarından beri ayrılıkçı eğilimlerin ortaya çıkmasına neden olmuş ve ayrılıkçı şehir devletlerinin ve küçük toplulukların oluşmasına büyük katkı sağlamıştır (Betten, 1916: 101).

Yunanistan'ın siyasi parçalanmasına neden olan en önemli sıradağları, Attika ve Korint arasındabulunan Geranea dağları, Kerata bölgesinde bulunan Kerata dağları, Korint ve Beotya arasındaki geçitte bulunan Kithaeron dağı, Fokida ve Beotya arasında bulunan Helicon dağı ile Tesalya ve Epir arasında bulunan Pindos dağlarıdır (Hammond, 1967: 4-14).

Yaz mevsimlerinde geçirdiği kuraklık nedeniyle nehirlerin çoğu ulaşım ve iletişim vasıtası olarak elverişli değildi. Çünkü yüzeyin düz olmaması nedeniyle kuraklık mevsimlerinde kara yolu olarak kullanılmasını engelliyordu. Achelous nehri gibi birkaç nehir hariç kaynaklarındaki şiddetli eğilim ve sunun denize ulaşmadan yeraltına kaybolması bu nehirlerin ulaşım için kullanılmasını engellemiştir (Nasire, 1973:17-18). Düz alanlar ise küçük, birbiriyle bağlantısız ve büyük alanlara yayılmamış, bu bölgelerdeki topraklar zayıf ve bütün ürünlerin ekimi için müsait değildi. Bu yüzden Yunan toprak ürünleri bakımından şiddetli bir kıtlık yaşamıştı ve toplum en önemli tahılların yokluğunu yaşıyordu. Bu kıtlık tehlikeli siyasi ve sosyal sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçların en önemlileri, M.Ö. 5. yüzyıldaki Atina ve Sparta arasındaki savaş, dördüncü yüzyılda Makedonya kralı II. Philip ile Atina arasındaki savaşlardır. Her ikisinde de Sparta ve II. Philip Atina'nın tahıl eksikliğini özellikle buğday eksikliğini bir silah olarak kullanmışlar ve Atina'yı yenilgiye uğratmışlar (Strabon, 1964: 46).

Yunanlılar, zayıf topraklar, fiziki doğanın zorluğu, ve seyrüsefere uygun olmayan nehirlerinde kaybettiklerini Akdenizde bulmuşlardır. Akdenizdeki Yunan kıyıları çok girintili çıkışlıydı ve bu da doğal limanların oluşmasına neden olmuştur. Bunun yanında Ege denizi Yunanlıların ticaret ve denizcilik yapmalarında önemli rol oynamıştır. Bu denizi, denizcilik ve Akdenizdeki diğer kıyılara göç etmek için kullandılar ve orada koloniler kurmayı başardılar. Bunların en önemlisi İtalyan yarım adasının güneyinde kurduklarıydı. Buna ek olarak İspanya, Afrika, Sicilya, Kıbrıs ve Anadolu'nun batı kıyılarına kadar geldiler, Yunanlılar deniz ticaretiyle de uğraştılar. Bu deniz çalışması onları Akdenizin birçok kıyılarına ve limanlarına özellikle doğu Ak deniz kısmına götürmüştür. Hatta bazıları Romalıların M.Ö. 1. yüzyıldason vermesine kadar korsanlığı meslek edinmişlerdir (Roberts, 1989: 22).

4.1.Arkeolojik Buluntular

Bunlar binalar, heykeller, tapınaklar, mezarlıklar vs. gibi arkAeolianojinin gün yüzüne çıkardığı eski insan ve dünya ile bağlantılı eserlerdir, Gün yüzüne çıkarılan en önemli Yunan uygarlığı kalıntısı, tarihçilerin M.Ö. 16. yüzyıla ait olduğunu söyledikleri

Knossos kral sarayıdır. Sarayın genişliği, kralın yaşadığı yer ve hükümet idaresinin merkezi olduğunu gösteriyor bu da yetkilerin kralın elinde toplandığını ve Girit adasındaki refahı ve istikrarı gösteriyor (Sirgieef, 1948: 62).

Bir diğer eser ise Atina Akropol'ünde Partenon tapınağıdır. Tapınaktaki resimler ve heykel tıraşlar antik Yunanlıların inançlarını anlatmaktadır, binanın durumu ise Atina'nın bu dönemde M.Ö. 5. yaşadığı refahı göstermektedir. Tarihi mimarlık binaları, önemli olsalar da para ve çömlekler daha önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü paranın üzerinde kralların adı ve hüküm sürdükleri tarih yazılır ve yapıldığı maden türünden o dönemde nasıl bir ekonomik hayat yaşandığını anlayabiliriz. Çömlek ise toplumun günlük hayatını ve gündelik hayatlarında kullandıkları eşyaları yansıtır. Çömleklerin üzerinde efsaneler, günlük hayat aktiviteleri, denizcilik, av ve spor gibi günlük hayat göstergeleri çizilir. Buna ek olarak çömlek buluşları antik yunan ile ticaret ilişkisi olan Mısır, Sicilya, İtalya vs. gibi yerleri bilmemize yardımcı olur (Ali, 1971: 34).

4.2.Yazılı Kaynaklar

Yazılı kaynaklar, o dönemdeki olaylara şahitlik etmiş, o çağda ya da daha önceki çağlardaki antik yunan halkı ile ilgili görüşlerini ve bilgilerini yazan tarihçilerin yazılarıdır. Bu yazılar birkaç türe ayrılmaktadır.

Tarihçiler: Antik Yunan tarihiyle ilgili yazan tarihçilerin en önemlisi Herodot'tur. M.Ö. 5. Yüzyıl, Bütün dünya ile ilgili bildiklerini yazmayı denemiş, yazdığı eserde Yunanistan ile ilgili bir bölüm bulunmaktadır. Ancak bu eserde olaylar analiz yapılmaksızın yazılmıştır. Bu da tevatür rivayetlere dayandığı için hata ihtimalini arttırmıştır, Bunun yanında, M.Ö. 5. yüzyılın ortalarında ve dördüncü yüzyılın başlarında yaşayan Tukididesvar. Bu tarihçi yazılarını Peloponesos savaşı diye bilinen Sparta ve Atina arasındaki savaşlarla ilgili yazmaya adanmıştır (Thucydides, 1981: 43). Kendisi de bu olaylara tanıklık etmişti. Hatta savaşa Atinalı bir komutan olarak katılmıştı. Buna ek olarak da olayları tarafsız ele almasıyla bilinir. Böylelikle tarihi analitik bilimsel yöntem kullanarak yazan ilk kişi olmuştur, Bu dönemde yaşayan başka tarihçiler arasında da Ksenophon yer almaktadır. Yunan tarihi ve sistemi ile ilgili birçok eseri bulunmaktadır. Ele aldığı konuların çeşitliliği, olaylara tanıklık etmesi ve bazılarında katılmasıyla bilinir. Ancak analiz gücü Tukidides kadar güçlü değildi (Hatıp, 2007: 110).

Siyasi Nutuklar:Yunan tarihinin yazılı kaynaklarında tarihçilerin yanı sıra bir de halk oturumlarında, siyasal ve yargısal heyetlerin önünde söylenen siyasi nutuklar vardır. Bunların sayesinde yunan toplumundaki sosyal ve siyasal ilişkileri anlamak mümkündür. Bu nutukların en ünlü olanları M.Ö. 5. ve dördüncü yüzyıldaki Pericles ve Demosthenes¹⁰ nutuklarıdır. Ancak bu nutuklara ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Çünkü tek görüşü temsil etmektedir ve tarafsız olması zayıf bir ihtimaldir (Jundı,1998: 106).

Düşünürler ve filozoflar: Sokrates, Arstoteles ve Plato gibi filozofların ve Sophistler¹¹ gibi düşünce ve felsefe gruplarının ve uzay, tıp ve matematik gibi alanlarda eser veren bilim adamlarının çalışmaları yunan tarihinin yazılı kaynaklarından

¹⁰Demosthenes: M.Ö. 384 – M.Ö. 322 Atina ünlü politikacı. Atina'da doğmuştur. Babası zamanın silâh yapımcılarından, zengin bir kişiydi. bkz: Abu, diya, 2010. Ulama el-nehza el-avrupıya, dar farabı, Beyrut, 77 s.

¹¹Sofistler: M.Ö. 5. yüzyılda para karşılığında felsefe öğreten gezgin felsefecilerdir. bkz: Zaed, Mahmud, 1999. el-Hüriya fi el-Felsafat el-Yonaniya , Dar el-Vefa l'il Neşr, İskenderiye, 41 s.

sayılmaktadır. Çünkü bunlar sayesinde Yunan tarihinin o döneminde elde edilen başarıları ölçmek mümkündür (Shakır, 2000: 210).

Edebiyat: Edebiyat, Yunan tarihinde dolaylı bir yazılı kaynak sayılmaktadır. Destanlar, şiirler ve tiyatrolar gibi birkaç bölüme ayrılmaktadır. Yunan toplumunun düşünceleri ve inançları hakkında bilgi edinmenin en iyi yolu tiyatrolardır. Çünkü tiyatroların ve tiyatro oyuncularının ele aldığı konular doğal olarak o dönemdeki Atina toplumunu yansıtmaktadır. Biraz abartı ve hayal gücüyle karışmış olsalar da toplumun geleneklerini, kültürlerini ve fikirlerini öğrenmek için yol gösterici olabilir. Buna ek olarak destanlar, özellikle Homeros'un Troya savaşı ile ilgili yazdığı İlyada ve Odysseiadestanı, sadece destanda anlattığı olaylara değil aynı zamanda Yunan halkının inancını ve tarihini ilham aldığı efsanevi mirasını ve bu toplumun günlük hayatını yansıtmada güvenilir bir kaynak sayılır (Marinofistsh, 1986: 1407).

Destan yazarlarından biri de başka bir Yunan şairi olan Hesiodos'tur. İki destan yazmıştır: Birincisi 'Egra Kai' İşler ve Günler, ikincisi 'Theogonia' Tanrıların Soyuları. Her halükarda Yunanlarda destan edebiyatı dönemi, tiyatro edebiyatından çok daha önce gelmiştir. Homeros'a ait İlyada ve Odysseiadestanlarına bakıp tarihçinin bu iki destana nasıl güvendiğini incelediğimizde, ilk başlarda görüyoruz ki şairin kendisi, adı ve soyuyla ilgili belirsizlik vardır; ayrıca ait olduğu dönemle ilgili de pek çok belirsizlik vardır. Ayrıca bu iki destan ya da bazı bölümleri, gerçekten de bu şaire ait olmayabilir. Belki de en doğru bilgi şudur ki bu destanlar, üç yüz yıldan fazla bir süreliğine ,Milattan önce on ikinci yüzyılın başlarından dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar, insanları söylediği, ilahi ve şarkı olarak okudukları folklorik şiirlerden ibarettir ve bu şair, bunları derleyip bu iki destan olarak düzenlemiştir (Bitre, 1977: 131). Birinci destan olan İlyada, savaşçı Yunan güçlerinin ,Küçük Asya'nın kuzeybatı sahilinde bulunan,Troya bölgesine saldırmaları etrafında döner. İkincisi ise Odyssey, Yunan kahramanlarından birinin bu savaşta yaşadığı maceralar ve tehlikeler üzerinde döner. Bu kahraman, Kral Odysseus'tur. Yunanlar Troya'yı yakıp düşürdükten sonra ülkesine ve Yunan ülkesinin batı kıyısında bulunan krallığının merkezi İthaka'ya dönmektedir. Ancak bu iki destanla ve yaşamış olduğu dönemle ilgili tüm bu belirsizliklere rağmen, önümüzde iki sabit gerçek görmekteyiz. Birincisi şudur ki bu şiirler gerçekten Yunanlar tarafından tarihlerinin erken dönemlerinde söylenmiş ve şarkı olarak okunmuştur. Yunanlar, bu şiirlere layık olduğu değeri vermişlerdir. Geç dönem Yunan şairleri, edebiyatlarının oluşumu ve yazılarında o şiirlerin değerini kabul etmişlerdir. Yunanistan sokağının insanı da, babasından kendisine kalan en değerli yadigar gibi söz konusu şiirlerle övünmüştür. O halde Yunanlar da dahil olmak üzere birçok milletlerde olduğu gibi, neden bahsettiğini bilmeyen geç dönem şairinin şiirleri değildir. Bu şekilde kolaylıkla söyleyebiliriz ki Homeros'un şiirleri, Yunanların asil halk kültür mirasıdır (Bawra, 1980: 78-84; Diakov, 2000: 242-243).

İkinci gerçek ise birinci gerçeğin bir uzantısı olarak, Yunanların, ülkelerinin her yerinde bu şiirleri şarkı olarak okumuş olmalarıdır; hatta kendilerini Akdeniz'in tüm kıyılarına götüren göçlerinde dahi istedikleri gibi söylemişlerdir. Yunanların bu şiirleri şarkı olarak söylemeleri ve ölümsüzleştirmeleri, bu şiirlerin halk şiiri olduğunu ve sevildiğini göstermektedir. Hatta Yunanlar bu şiirleri o kadar sevmişlerdir ki Homeros'un kişiliğiyle ilgili tüm belirsizliklere rağmen onu son derece yüceltmişlerdir. Birçok yerde görüldüğü üzere bu yücelik, kuşaktan kuşağa devam etmiştir. Örneğin Avrupa'daki asıl Yunan ülkesinde olsun ya da Akdeniz kıyılarında inşa ettikleri şehirlerde olsun, birçok Yunan şehri, Homeros'un kendilerinden olduğunu iddia ederler. Ayrıca Yunanların eğitimindeki ilk dersler, bu iki destan şiirleri üzerine yapılırdı. Yunanlar, ilk olarak

bunları öğrenir ve eğitimini alırlardı. Yunanlar hakkında bir şeyler bildiğimiz tüm dönemler için bu durum geçerlidir (Litman, 2000: 109).

Dolayısıyla daha önce de belirttiğim üzere Homeros'un şiirleri popülerdi ve çoğunluğu temsil eden sokak insanında kabul ve revaç görür ve dinlenirdi. Hatta asil tabakada da kabul ve revaç görmekteydi; Homeros'un şiirlerini söyleyen şairleri davet edip saraylarında kalmaları ve seleflerinin şiirlerini okumaları için adeta yarıştırlardı onlara 'Homeridae' denirdi. Bu şiirler Yunanların duygu ve düşünceleriyle iç içe olmasaydı, bu derece kabul görmeyecekti kuşkusuz. Mutlaka Yunanların bulunduğu çevrede halk arasında bilinen, olağan, tasavvur edilebilir ve hissedilebilir düşünceler ve duygular olması gerekir. Aksi takdirde kabul görmez, şarkı olarak söylenmez ya da ölümsüzleştirilmezdi. O halde gerçek duygular içermektedir (Bilafatiske, 1962: 147).

Homeros'un şiirleriyle ilgili kullanmış olduğum "gerçek" tabirinin üzerinde biraz durmak istiyorum. Bu şiirler, Yunan halkının tarihiyle ilgili güvendiğimiz tarihsel gerçekleri mi temsil etmektedir? Buna karar verebilmek için İlyada ve Odysseia şairinin bize anlatmış olduğu bir veya iki hikayesine göz atalım. Troya savaşının sebebi olarak şöyle anlatılmaktadır: Troya kralı Priam'un oğlu Prens Paris, Isparta kralı Menelaus'un eşi Helene'i kendisiyle birlikte kaçma konusunda ikna etti. Bunun üzerine diğerleri Yunanlar, askerleri ve gemileri hazırladılar, silahları yığdılar, tehlikelere karşı önlemleri aldılar. Kaçırılan eşi geri almak ve şerefleri için intikam almak için yıllar boyu süren zorluklarla dolu savaşa katıldılar. Ayrıca şair bize Yunan tanrıçasından da bahsetmektedir (Gluskin, 1976: 123). Gerçekten de savaş açma ve yönlendirme konusunda katılmıştır. Sevgi ve güzellik tanrıçası Aphrodite, Paris'i, Isparta'da kendisini bekleyen sevgilisi Helene'in yanına gidip onunla birlikte Troya'ya kaçmaları için ikna etmiştir. Achaeans¹² ile Troyalılar arasında bu şekilde intikam savaşı başlamıştır. Tanrıların büyüğü Zeus, Achaeansın kralı Agamemnon'a öfkelenmiştir; çünkü Tanrı Zeus'un oğlu Apollon'un kahini Harosis'in kızını kaçırmıştı ve kızın babasının yalvarmalarına ve vermek istediği büyük fidyeye rağmen babasına geri vermemişti. Bu sebeple tanrıların büyüğü, Agamemnon'a Troyalılara savaş başlatır başlatmaz kazanacakmış hissini verdi. Bu şekilde uzun süren kuşatma sonrası iki taraf arasında savaş çıkmıştır. Tanrılar ikiye bölünmüştü; bir kısmı Troyalıların tarafını tutuyor, diğerleri Yunanların tarafını. Tuttukları tarafa destek olmaktan ve diğer tarafı düşürmekten geri durmuyorlardı. Savaşın işleyişine aktif olarak katılmışlardı. İki tanrı Apollo ve Ares, karşı tarafa oklarını atıyorlar, Zeus ise onlara şimşek yağıdırıyordu. Hira ve Atina adlı tanrıçalar ise Achaeansın başına gelen şiddete üzülyüyorlardı. Tanrılar, onları helak olmaktan kurtarmak için Poseidon'u arıyorlardı (Homer, 1967: 77).

Homeros'un Troyaa savaşı hakkında söylediklerinin bazıları bu şekildedir. Özellikle bu örnekleri seçtim ki şairin hayallere ne derece daldığını görelim. Nitekim makul gerçeklere uyması mümkün değildir. Diğer yandan şairin anlattığı olayların haddi zatinde gerçek olduğunu ve tartışmasız tarihsel gerçekler olduklarını kabul etmek gerekir. Gerçeklikten kastım, genel olaylarla ilgilidir; ancak bireysel ayrıntılar, belirli kutlamalar, olaylar ve belirli şahıslar, bu gerçekliğin dışındadır. Homeros'un Yunan toplumu tarihiyle ilgili anlattıklarını üç bölüme ayırmayı önerirsem, düşüncemi daha açık ifade edebileceğimi düşünüyorum. Birinci kısım, günlük hayatlarını anlatmasıdır. Burada ev hayatını, çarşı hayatını, kullanılan eşyaları, silahları, ziyafetlerini, kutlamalarını, savaş hazırlıklarını, geleneklerini ve farklı durumlarda davranış biçimlerini anlatır. Bu anlattıkları, neredeyse rapor niteliğindedir ve bu anlatılanların

¹²Achaeans: Akalar Akhalar Homeros'un İlyada'da ve Odysseia'de eski Yunan halkları için kullandığı müşterek isimdir. bkz: Laertius, Diogenes, 1979. Havla Hayat el-A'ulama ve el- Falasifa el-Maşhürin, Moskova.

hemen hemen hepsine itimat edebiliriz (Homer, 1968: 123). İkinci kısım ise Yunanların toplumsal değerlere bakışlarıyla ilgilidir; örneğin kadının toplumdaki yeri, Yunanların dine ve tanrılara bakışları, tanrıların varlığına, güçlerine ne kadar inandıkları, Yunanların yasalara karşı tutumları, siyasi ve ekonomik düzenleri, sosyal ve sınıfsal yaşamları gibi konuları anlatır. Bu kısım bize hikaye, sahne veya tablo şeklinde görünmektedir. Bunlara, incelemek istediğimiz durum veya tutumlar için simgesel örnek olarak bakabiliriz. Son olarak üçüncü kısım gelir, bu kısım da Yunanların ümitleri, hayalleri, yaşamış oldukları toplumun kusurlarının olmadığı örnek toplumla ilgili düşünceleriyle ilgilidir. Şair, bunları kurmuş olduğu kişiliklerin diliyle anlatır. Bu kişilikler, gerçekten yaşananlarla olmasını istediklerini veya olması gerektiğine inandıkları durumları kıyaslarlar. Bu düşünceler, Yunanların kendi toplumları hakkında ne düşündüklerini göstermesi ve yaşanan toplumsal, siyasal ve ekonomik akımları ne derece kabullendiklerini anlatması açısından değerlidir. Ayrıca bunlar, siyasi fikrin köklü başlangıcıdır, daha sonra M.Ö. 4. Yüzyılda zirveye ulaşır (kito, 1962: 188; Homer, 1968: 124).

4.3. Yunanistan'da Prehistorik Çağlar

Yunan tarihinin eski dönemde bölündüğü veya geliştiği aşamalar veya dönemlerin konusu. Bu konunun sonunda Makedonyalı İskender'den bahsedeceğim. Bunun anlamı, Yunan ülkesinin eski dönemde Makedonyalı İskender'le bitiyor olduğu değildir. Nitekim bu fatihin tarih sahnesine çıkması, Yunan tarihinde belli başlı bir dönemin başlangıcıdır. Bu döneme biz Greek dönemi adını veririz, Avrupa'da ise genelde Helenistik dönem adı verilir. Bu son dönem, Yunan toplumu tarihinin gelişimi ve devamı niteliğinde olmasına rağmen, nesnel şartlar sebebiyle bu araştırma konusunun dışında kalır. Nitekim bu dönemde Yunan toplumu, iki büyük değişim yaşamıştır. Bu iki değişikliğin sebebi, İskender doğuda yaptığı fetihlerin yol açtığı tarihsel harekettir. Bir yandan bu toplum, geleneksel anlayışla Yunan uygarlığı niteliğine sahip kendi başına bir uygarlık oluşumu olmaktan çıkmıştır (Finley, 1952: 47). Artık Yunanlarla birlikte diğer toplumlar "eski yakın doğu toplumları" için geçerli olan daha geniş bir uygarlık oluşumunun parçasıdır. Bu yeni uygarlık oluşumunun kendine özgü perspektifleri ve boyutları olmuştur. Burada Yunan uygarlığı unsurları, geniş kapsamda doğu uygarlığı unsurlarıyla buluşmuştur ve bu durum, bu iki uygarlığın daha önce yavaş ve parçalı olarak birbirlerinden etkilenmelerinin çok ötesindedir. Diğer yandan, Helenistik dönemde uygarlık yönelimi veya ritmi, daha önce olduğu gibi artık Yunan kökenli değildir. Söz konusu uygarlık yönelimi veya ritminin kaynağı, Yakın Doğu bölgesinde bulunan başka merkezlere taşınmıştır. Kültür dili olarak Yunan dilini korumuş ve birtakım Yunan toplantılarını devam ettirmiş olmasına rağmen, geleneksel Yunan uygarlığından çok daha farklı bir uygarlık atmosferinde yaşamaktadır (Elimar ve Janın, 2003: 139).

Açıklamak istediğim bir başka husus da şudur ki Yunan tarihinin bölümleri, tarih konusunda farklı düşüncelere sahip gruplar arasında, farklı bakış açılarına göre değişmektedir. Ancak buna rağmen bu farklı yönelimleri aşacak bir şekilde bölümlere ayıracağım ve başlangıç noktası olarak Yunan toplumunun büyümesini ele alacağım. Tarihlerini şu şekilde bölümlemenin uygun olacağını düşündüm:

-Erken dönem, M.Ö. 1100 civarı son bulur.

-Şehir devletinin ortaya çıktığı dönem, M.Ö. 1100 ile M.Ö. 500 arası. Bu dönemi de kendi içinde iki döneme ayırabiliriz: M.Ö. 1100 şehir devleti sistemi veya uygarlığıyla tanınan ilk uygarlık oluşumunun başlangıcı olarak tanımlayabiliriz.

İkincisi, oluşum tamamlanıncaya kadar bu sistemin gelişme evresidir M.Ö. 800 ile M.Ö. 500 arasında kapsar.

-Şehir devleti uygarlık oluşumunun çıkışını ve sonra düşüşünü kapsayan dönem; M.Ö. 5. yüzyıl ile dördüncü yüzyılın sonları arasındadır ve klasik dönem olarak isimlendirilir (Breasted, 2000: 217; Hamad, 2003: 176).

4.3.1 Girit Uygarlığı

Bu dönem Yunan tarihinin erken çağını temsil etmektedir ve ismini bu uygarlığın en güçlü merkezlerinden olan Girit adasından almaktadır. Bu uygarlık Ege denizinin yakınlarında Neolitik dönemde başlamıştır. M.Ö. 30. yüzyılda halkın madenlerle tanışmasıyla gelişmiştir. Yunan topraklarına etkisi yaklaşık olarak M.Ö. 16. yüzyılda görülmeye başlandı (Alexiou, 1991: 15; Bakır, 2011: 307).

Uygarlığın en önemli göstergesi, çömlekçiliğin gelişmesinde tecelli etmiştir. Girit halkı önce çizimlerle sonra da harflerle yazmayı öğrendi. Fikri ve siyasi gelişmeye de tanıklık ederek ordusu ve deniz gücüyle bütün Ege denizini ve adalarını ele geçirmeyi başaran güçlü bir devlet oldu. Bunun yanında oradaki halk tiyatro ve güreş gibi eğlenceleri icat etti, yazma geliştirdi ve demir paralar kullanarak mali işlemlerini kolaylaştırdılar (Şeyh, 1991: 59; Mansel, 2014: 12-13).

Arkeoloji çalışmaları, bu uygarlığın diğer Doğu uygarlıklarıyla iletişimi ve dış ilişkilerinin olduğunu tespit etmiştir. Bu tespitlere örnek olarak Mısırda bulunan bir Girit tabağı ve Knossos sarayında bulunan Mısırlı bir kişinin heykeltıraşı gösterilebilir (Hamad, 2003: 230; Cunliffe, 2001: 208). Bu da Mısır ve Girit arasında on sekizinci ailenin III. Thutmosis döneminde erken bir ilişkinin olduğunu gösteriyor.

Bilim adamları bu uygarlığı üç döneme ayırmaktadır:

- Erken çağ M.Ö. 2600 – M.Ö. 1800
- Orta çağ M.Ö. 1800 - M.Ö. 1600
- Geç çağ M.Ö. 1600 – M.Ö. 1200 (Hüsein, 1987: 151).

4.3.2. Miken Uygarlığı

Bu uygarlığın özelliği Yunan ana karasında ortaya çıkmasıdır. Girit uygarlığından sonra M.Ö.16. yüzyılda ortaya çıkmış ve büyük ölçüde ondan etkilenmiştir. Bu uygarlık Peloponesos yarım adasının kuzey doğusunda olan Miken şehrinde başladı. Bu şehir deniz seviyesinden 900 m. yüksekliğinde bir tepenin üzerinde Argos ovasına bakıyordu (Yahya, 1986: 32). Yani coğrafi ve ticari bakımdan bir uygarlığın çıkışı için elverişliydi. Miken uygarlığı 2000 yıl boyunca M.Ö. 1400'lere kadar Girit uygarlığının etkisi altında kaldı. Yapılan arkeolojik çalışmalar, bu dönemde Miken uygarlığının çömlek yapımında Miken şehrini ve diğer Yunan şehirlerini etkilediğini gösteriyor. M.Ö. 14. yüzyıldan sonra Girit uygarlığında bir gerilemeyle birlikte Miken uygarlığının altın çağı başlamıştır. Bu gelişmeleri gösteren en önemli göstergelerden bazıları, Miken mezarlarının Girit mezarlarının tarzından farklı bir şekil almaya başlaması, tabak süslemelerinin Girit etkilerinden uzaklaşmaya başlaması ve kılıçların ve kalkanların yeni bir şekil almasıdır (Mansel, 2014: 74; Nasırı, 1990a: 9-21).

Buna ek olarak bu dönemde Miken uygarlığı askeri ve siyasi gelişme gösterdi. Komşu şehirleri kontrol altına almaya başladı ve dış ülkeler ve güçlerle iyi ilişkiler kurmaya başlamıştır. Miken'in Yunan topraklarını kontrol altına aldığı İlyada destanında yazılan Troya savaşındaki Miken kralının bütün Yunan şehirlerini Troya'ya kuşatmak için komutası altında toplamasından anlayabiliriz. Buna ek olarak Miken

şehrini diğer Yunan şehirlerine bağlayan yolların olması, Miken'in o dönemdeki iç denetimi elinde bulundurduğunun bir başka göstergesidir (Brodeur, 2010: 114; Hüseyin, 1991 :49).

Dış bakımdan ise Miken etkisinin Sicilya, İtalya, Mısır ve Kıbrıs'a kadar ulaştığını ve Hititlerle olan siyasi ilişkileri gösteren eserler bulunmuştur. Miken uygarlığının gerilemesi M.Ö. 12. yüzyılda başladı ve M.Ö. 11. yüzyılda kuzeyden gelen Dorlar, Miken uygarlığını yıkmaya başlamasına kadar devam etti. Dorların istilası M.Ö. 10. yüzyıla kadar devam etti. Bu istilaların sonucunda ondan önceki iki uygarlık yıkıldı. Ege denizindeki egemenlik Fenikelilerin eline geçti ve Yunan toplumu M.Ö. 8. yüzyıla kadar ayrılıkçı kabileler hayatına döndü (Noureddin, 2006: 211-219).

4.4. M.Ö. VII. Yüzyılda Yunanistan

Miken dönemindeki Yunan uygarlığına "kahramanlar dönemi uygarlığı" adı verilmektedir. Adını ise Homeros'un İlyada ve Odysseia destanlarında ölümsüzleştirdiği kahramanlardan almaktadır. Homeros bu döneme ait tek edebi kaynaktır, Homeros'un anlattığına göre Yunanistan'ın en güçlü krallarından olan Agamemnon, büyük bir ordu toplayıp deniz üzerinden Anadolu'da olan Troya'ya gidip bir intikam savaşı ilan etmiş. Bu olay bu dönemin en önemli özelliklerindedir (Nihardıt, 1994: 68-70).

Bütün bilim adamları Homeros'un görme engelli olduğunu ve yazdığı şiirleri kralların ve soyluların saraylarında okuduğun kabul ederler. İlk destanı olan İlyada'da Yunanistan'ın en büyük savaşçılarından biri olan Akhilleus'un, Troya savaşındaki Yunan ordularının komutanı olan Agamemnon arasında çıkan anlaşmazlık sonucu ona olan öfkesini anlatır. Anlaşmazlık Troya kuşatmasının onuncu yılındaydı. Bu kuşatma, şehri ele geçirip ve Agamemnon'un kardeşi olan Sparta kralının karısı Helen'i almak için yapılmıştı. Kadın Troya kralının oğlu Paris'le ülkeden kaçmıştı (Bawra, 1980: 97).

Homeros, Achilles'un öfkesini destanın eksenini yaparak savaşı ve savaştan önceki ve sonraki olayları anlatmıştır ve Yunanlılar ile Troyalıların durumlarına da değinmiştir, Diğer destan Odyssey ise Yunan kahramanlarından bir olan Odysseia'nın savaş sonrası ülkesine dönüşünü üç aşamayla anlatmaktadır. Birincisi Odysseia'nın sarayında gerçekleşiyor, komutanların kendisinin öldüğünü ve geri dönmeyeceğini düşünerek malına ve karısına göz dikmelerini anlatıyor. İkinci aşamada Odysseia'nın Ogygie adasında esir düştüğünü ve Athena'nın Zeus'un yanında torpil yapıp onu başlatmasını istemesini ve dönüş yolunda karşılaştığı tehlikeleri anlatmaktadır. Üçüncü aşama ise yine Odysseia'nın sarayında, dönüşünü ve malına ve karısına göz koyan komutanlarla savaşını anlatmaktadır (Zid, 2012: 144; Homer, 1968: 140).

4.4.1. M.Ö. VII. Yüzyılda Siyasi Durum

Homeros'un bütün Yunanlılara "Akalar" adını vermesi o dönemdeki en güçlü kesimin Akalar olduğunu göstermektedir. Akalar Peloponesos yarım adasında yaşıyorlardı. Tesalya'da da yayılmışlardı ve M.Ö. 13. yüzyılda ülkeyi yöneten kesim oldular ve Yunan dilini ve kendi dinlerini bütün halk arasında yaydılar, İlyada ve Odysseia aracılığıyla Yunanların siyasi hayatlarına baktığımızda, Yunan ülkesinin siyasi şeklinin krallık sistemi olduğunu görürüz. Bu eski toplulukların ilk siyasi sistemidir. Ancak Yunan ülkesinin siyasi sistemlerinde özgür şehir 'polis' veya şehir devlet sistemi görülmektedir. Nitekim Yunan ülkesinde siyasi birlik olmamıştır; aksine siyasi açıdan küçük devletlere bölünmüştür. Homeros'un şiirlerinin bu bölünmeye en

büyük delil olduğu söylenebilir. Yunanların Isparta kralı Menelaos'a yardım etmek için birleşmelerine rağmen, bu birleşme dağınık haldeki siyasi sistemleri eritmemiş, sadece Troya'yı düşürmek için Yunan krallarından birine yardım etmek uğruna askeri katılımdan ibaret kalmıştır (Yahya,1986: 67-77).

İlyada ve Odysseia'da anlatılan olaylarda açıkça görüldüğü üzere, kralın açık ve net yetkileri bulunmaktaydı; örneğin orduyu komuta etmek, savaş ilanında bulunmak, komutanları seçmek vb. Kralın yetkilerinin yanı sıra, onan karar almakta yardımcı olan danışma meclisi de bulunmaktaydı. Yunanlar bu meclise senato 'boule' demektelerdi. Kabile liderleri ve Aristokratlardan oluşan bir danışma meclisiydi. Öyle görünüyor ki Yunan tarihinin bazı dönemlerinde kralın yetkileri, nispeten senatonun onayına bağlıydı. Alınan kararlar, halkın temsil edildiği genel kurula sunulmaktaydı. Vatandaşlar da genel çarşıda 'Agora' toplanarak senatoya danıştıktan sonra kralın aldığı kararları dinlerlerdi; ancak itiraz etme hakları bulunmuyordu (Abubakır, 1998: 143).

4.4.2. M.Ö. VII. Yüzyılda Ekonomik Durum

Şüphesiz ki Homeros'un şiirleri, Yunanların o dönem ekonomik durumlarıyla ilgili bize değerli bilgiler vermektedir. Savaş ilanının, Yunanların ekonomik imkanları ve kaynaklarını yansıttığı söylenebilir. Nitekim Yunanlar, savaş gereksinimlerini yerine getirmek için özgür şehirlerinde dağınık haldeki ekonomi kaynaklarını bir araya getirme çabaları bize bunun güzel bir örneğini vermektedir. İlyada ikinci kitabının gemi kataloğu 'neom katalogos', her bir şehrin vermiş olduğu gemi ve askeri güç hakkında bilgi vermektedir. Bu sayede Yunan ülkesinin o dönem ekonomik durumunu ve Yunan şehirlerinin ekonomik durumlarının birbirlerinden farklı olduğunu görebilmekteyiz (Homer, 1967: 484). Öyle ki zengin şehirler, büyük sayıda gemi verirken, fakir devletçikler tek bir gemi vererek katılıyorlardı. Homeros'un şiirleri ayrıca para ve para çeşitlerini kullanma açısından da bize ekonomik durum hakkında bilgi verir. Buna göre paranın altın, gümüş ve bronz çeşitleri vardı. Altın olanlar dahi paralar, kendi aralarında farklı hacimlere sahipti (Mashkın, 1956: 128).

Homeros'un şiirleri bize farklı zanaatlar ve Yunanların çeşitli türleriyle silah yapımı, farklı kullanım amaçlarına göre çeşit çeşit çömlek yapımı, yün üretimi ve Yunanların bu benzersiz üretimde usta oldukları bilgilerini de vermektedir. Yün yapımında usta olmalarının sebebi, Yunan ülkesinde doğası gereği doğal olarak yaygın olan koyunculuk işiyle uğraşmalarındır, Bu dönemde Yunan topraklarında yaygınlaşan en önemli ekonomik faaliyetler tarım ve hayvancılıktı ve tahıl ve meyveler en önemli tarım ürünleriydi. Tarım ve çiftçiliğe elverişli toprakların ülke topraklarının 5/1'nden fazla olmadığı için, ağaç kesimi, balıkçılık ve av gibi faaliyetler de oldu. Bunun yanında ülke sınırları içindeki şehirler arasında ve Akdenize kıyı devletlerle ticari faaliyetler vardı. Kumaş, altın, gümüş, bronz, çömlek tabaklar ve köle ithal etmişler. Tekstil, maden, tahta, gemi, deri üretimi yapmışlardır (Gluskın, 1975: 239).

4.4.3. Yönetim sistemi

Homeros döneminde yaygın olan sistem krallıktı. Kralın yanında kralın müsteşarları mahiyetinde olan, aşiret reislerinden oluşan ihtiyarlar meclisi vardı ve Orda avam meclisi varmış o da şehrin sakinlerinden oluşmuş, Bu meclisin hiçbir yetkisi yoktu sadece kralın ihtiyarlar meclisine danıştıktan sonra aldığı kararları dinlemek için toplanırdı, Kralın, mutlak siyasal, dini ve askeri yetkileri vardı. Bu dönemde Aristokratlar güçlü olduklarını hissetmeye başladılar ve yönetimi ellerine geçirmek için kral yönetimine darbe üstüne darbe indirdiler. Şehir devletleri siyasal anlamda henüz

ortaya çıkmamasına rağmen bölgesel yönetim duyguları ülkeyi sarmıştı, ve milliyetçilik ile ortak kültür olmasına rağmen, şehirler arasında siyasi bütünlüğü sağlayacak bir şey yoktu (Abdulhai, 2001: 261).

4.5.Yunanların Asılları, Göçleri ve Durumları

Troyaa'yı kuşatan savaşçılar, Yunanca konuşuyorlardı. Farklı kabile ve aşiretlerden oluşmalarına rağmen, Homeros hepsine "Akalar" ismini veriyor. Akaların lideri Kral Agamemnon, Miken şehrinde yöneticilik yapıyordu. Asıl halkının Pelasglardan belki de bazı Giritliler oldukları bilinmektedir. Tamamı, Yunanca konuşmalarına rağmen farklı ırktan gelmektedirler. Agamemnon'un tebası arasında, asılları ve ırkları değil de oturdukları Argos şehrinde isimlerini alan ve İlyada'da çok bahsi geçen Argoslular olduğunu görmekteyiz. İlyada, savaşçıların bir kısmına Danaansla olduklarını söyler. Yunan efsaneleri, ataları Danaans'un Mısır'dan geldiğini ve Argos'a yerleştiğini anlatır. Farklı halklardan oluşan Troyalıların da Yunanca konuştuklarını görmekteyiz, Tüm bunlardan çıkardığımız sonuç şudur ki M.Ö. 12. yüzyılda Yunan yarımadası ve Ege denizi kıyılarında baskın gelen dil Yunancadır. (Arthur, 1989: 210). Ancak asıl halkın fizyolojik oluşumu, mekân isimleri ve farklı lehçeler üzerine yapılan araştırmaların tümü, bu ülkenin her zaman Yunanlı olmadığını ortaya koymaktadır. Yunanların kendileri dahi efsanelerinde ve rivayetlerinde asıl halk ile bu ülkeye kuzeyden gelen ve ele geçiren kabileleri ayırmaktadırlar. Yunanlar, eserlerini ülkelerinde gördükleri, onlara bağlanıp onlardan alıntı yaptıkları eski uygarlıklarının hatırasını efsanelerinde korumuşlardır. Görüyoruz ki Thebes şehrinin kuruluşunu Cadmus'a dayandırmaktadırlar. Bazıları Fenikeli olduğunu, diğer bazıları da Mısırlı olduğunu söyler. Giritli de olabilir. Atina'nın da kuruluşunu Sakrobus'a dayandırır ki bazıları Mısırlı olduğunu, Sayes'ten 1533 yılında geldiğini ileri sürer (Ukaşa, 1991: 45; Hüseyin, 1987: 174).

Yunanların göç ettikleri asıl vatanı kesin surette bilmemizin imkânı yoktur, göçün gerçekleştiği zamanı da kesin surette belirleyemeyiz. Bilim adamları arasında kabul gören hipoteze göre Yunanlar Hint-Avrupa kavimlerinden, Tuna Havzasından gelmiş, Balkan yolundan Yunan yarımadası ve Küçük Asya kıyılarına ulaşmış, Ege Denizi adalarına yayılmışlardır. Söz konusu bu göç, farklı dalgalar halinde gerçekleşmiş olup, M.Ö. yaklaşık 2000'den M.Ö. 1100 yılına kadar devam etmiştir.

İlk göç dalgası, Akalı kabilelerden oluşmaktaydı. Öyle görünüyor ki ilk başta Tsalia'nın güneyine yerleşmişlerdir. Daha sonra Mora Yarımadasına taşınmış, Kerid'i ele geçirmişler ve Ege Denizi adalarının bir kısmını işgal etmişlerdir. Daha sonra yavaş yavaş Aeolian ve Ionian kabileleri gelmişlerdir. Tüm bu kabileler, ülkenin asıl sakinlerine karışmışlardır ve onlardan bazı uygarlık unsurları konusunda etkilendikten sonra liderliklerini ve dillerini dayatmışlardır (Makavı, 1980: 138). On ikinci yüzyılın sonlarına doğru görülen göç dalgası ise önceki dalgalardan daha şiddetliydi. Hâlâ barbarlık dönemlerini yaşayan Dor kabilelerinden oluşuyordu. Yollarına çıkan her şeyi yıkmışlar, Miken döneminde ortaya çıkan az sayıdaki uygarlık unsurlarından hiçbir şey bırakmamışlardır. Bu dalga karşısında Achaeans, Aeolianler ile Ionianlar, merkezlerini değiştirmek zorunda kalmış, Ege Denizi adaları ve Küçük Asya kıyılarına ve sonrasında Akdeniz'in farklı yerlerine göç etmişlerdir (Nasırı, 1973a: 85).

Bu kabileler, lehçelerinde ve birçok geleneklerinde farklı olmakla birlikte birbirlerine yakındırlar ve hepsi tek bir asla dayanmaktadır. Tek bir dil ve benzer gelenekler ve inançlara sahiptirler. Dil, ırk, adet ve gelenekler açısından farklı yabancı toplumlarla iletişime geçtiklerinde bu bağlarının farkına varmışlardır. Tek bir millet

olduklarını öğrenmiş ve kendilerine Helen ismini verirken, diğer tüm toplumlara Barbar, yani Yunanca konuşmayan toplum ismini vermişlerdir. Bu milliyetçilik duygusu, Deucalion efsanesinde görülmektedir. Bu efsaneye göre tanrılarının lideri Zeus, Prometheus'un insanlara ateşi kullanmayı öğrettiğinden dolayı ona kızmıştır. Kafkas dağlarında bir kayaya bağlanarak her gün ve sonsuza kadar bir kartalın gelip ciğerini yemesi cezasını vermiştir. Ayrıca tanrı, insanlara kızmış ve hepsini ortadan kaldıran tufanı göndermiştir. Sadece Deucalion ile Prometheus kurtulmuşlardır. Barnasos dağına ulaşan gemi sayesinde eşiyile birlikte kurtulmuştur. Su gerilediğinde ise Deucalion, dünyayı imar etme konusunda babasının mesajını yerine getirmiştir (Krvaziya, 1959: 101).

Yunanlar, Deucalion 'un oğlu Helen'in soyundan gelmektedirler. Helen'in iki çocuğu vardır: Doros ve Aeolianos. İki torunu da Ionian ve Acheus. Bunların soyundan Yunanların dört kabilesi gelmektedir: Dorlar, Aeolianlar, Ionianlar ve Acheuslar (Sara, 1997: 158).

Eski tarihçiler, milletlerin tek bir dil ve ırktan olmalarını, her bir halkın ve tüm kabilelerinin belli bir ataya, çocuklarına ve torunlarına dayanmaları şeklinde açıklamaktaydılar. Bununla ilgili efsaneleri, gerçekmiş gibi kabul ederlerdi. Bunlara dahil olan ve toplumlarda kabul gören inançlar ve düşünceler, bazı tarihsel olayları öğrenme konusunda bize yardımcı olabilir (Yahya, 2015: 147).

Coğrafi ve ekonomik faktörler Yunan halkını topraklarında bulunmayan erzak peşinden göç etmeye zorlamıştır. Yunan tarihi birçok göç dalgaları yaşadı. En önemli göç M.Ö. 11. yüzyılda Dorların istilasından sonra olmuştur. Bu göçler aşağıdaki gibi üç aşamaya bölünmektedir:

4.5.1. Birinci aşama

İyolyalılar, ilk göç eden gruplardır. Bunlar Yunanistan'ın kuzey halkıdır. Dorkabilelerinden biri olan Tesalyalılar'ın istilası sonucunda topraklarını terk etmişler ve Ege denizini geçerek Anadolu'ya İyolya ismi altında yerleşmişler.

İonyalılar göç eden diğer bir gruptur. Ege denizini geçerek Anadolu'ya ulaştıkları ve İyolya'nın güneyinde yerleştiler yerleştikleri yere Ionianya adı vermişlerdir.

Dorlar, birinci aşamada göç eden üçüncü gruptur. Bunlar da Anadolu'ya göç ettiler ve Ionianya'nın güneyine yerleştiler yerleştikleri bölgeye de Doris ismi verildi (Bozanyas, 1940: 71; Şeyh, 1993: 163).

4.5.2. İkinci aşama

Yunanlıların ikinci göç aşaması M.Ö. 8. yüzyılda başlayıp M.Ö. 6. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu göçleri tetikleyen en önemli faktörler şunlardı: Diğer kesimlere uygulanan Aristotokratik veya otoriter rejim, Soylukesimin bir kısmının iktidarı elinde bulundurması sonucu kendi içinde bölünmesi, Nüfusun artması ve tarım ürünlerinin kıtlığı ile Aristokratların birçok tarım arazilerine el koyması. Ticaretin önemli bir etkinlik olarak belirmesinin gerektirdiği Pazar ve hammadde arayışları (Şeyh, 1992: 77-84).

Yunanlılar bu göç ve yerleşme hareketlerinde başarılı oldular. Bu başarının sebebi ise Ege ve Akdeniz bölgesindeki Süryanilerin yıkılması, Mısır imparatorluğunun

zayıflaması ve Perslerin o zamana kadar büyük bir güç olmamaları sonucu doğan siyasi boşluktan kaynaklanmaktadır. Buna ek olarak da Yunanlıların gemi yapımında kaydettikleri ilerleme sayılabilir. Çünkü bu, onlara göçlerinde ve ticaretlerinde yardımcı oldu (Kalıstof, 1956: 133).

4.5.3.Kolonizasyon Dönemi

Sınır ötesinde koloniler kurmayı organize eden krallar vardı. Yunan hükümetleri isyan ihtimallerinden kurtulmak için bu işi destekliyordu. Bu yüzden hükümetler, göçü destekledi ve organize etti. her din adamı ve mühendisler grubuyla bir rehber gönderiliyordu ve her yeni şehir için bir şehir planı konuluyordu ve arazileri halk arasında bölüştürülüyordu ,Koloninin yeri ticaret yolları üzerinde veya liman ya da denize açılma yeri olarak özel koşullar ve temeller üzerine seçiliyordu. Koloni halkı ise Aristokrat kesimini kurucu gruplar arasında tutmakla birlikte bütün kesimlerden karışık bir yapıdaydı (Farıh, 2002: 209).

Kolonilerin kurucuları koloninin yerini belirlemeden önce tanrı Apollo'un kahinlerine danışmak zorundaydılar, bu tanrı kolonilerin koruyucusu sayılırdı. Anayasa ve kanunlar ise çoğunlukla ana şehrin anayasasından ve kanunlarından esinlenmişti ,Göç edenler ana şehirden ve vatanlarından ilişkilerini kesmemeye dikkat ediyorlardı ve yeni vatanlarında yunan şehri tarzını korudular, dini törenlerde kendilerini temsil eden bir heyet gönderiyorlardı. Ancak bu koloniler ile ana vatan arasında hiç sorun yaşanmadığı anlamına gelmez. Bu özellikle ana şehrin yeni şehir iç işlerine gereğinden fazla karıştığı zamanlarda meydana gelirdi (Bilafatske, 1962: 182; Nasırı, 1973b: 168).

4.6.Yerleşim Hareketlerinin Sonuçları

Yabancı milletlerle temas edince milliyetçilik ruhunun canlanmış, Yeni toplumlarda siyasi ve demokratik gelişmeler olmuş, Felsefe, edebiyat ve sanat gelişmiş,Ticaretalanları genişlemiş ve geniş kapsamlı sosyal değişiklikler meydana gelmiş,Ticaretin genişlemesi nedeniyle Yunanistan'da nakit para uygulamasına geçilmiştir. Tacir ve zanaatkar kesimi ortaya çıkmış ve Aristokratlarla iktidar mücadelesine girilmiştir (Fahmı, 1998: 153-167; Sara, 2002: 53).

5. KENT DEVLETİNİN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

Miken uygarlığının M.Ö. 10. yüzyılın başlarında yıkılması ve Dor egemenliğinin ardından Yunan toprakları yaklaşık olarak 200 yıllık bir gerileme dönemine girdi. Bu yeni süreçte yeni unsurlar eski halkla entegre oldu. Bu da yeni toplumların ortaya çıkmasına neden oldu. Yeni toplumun en önemli özellikleri ise şehir devletiydi. Bu toplumun Yunan şehirlerinin her birinde özerk siyasi kuruluşları, devlet bileşenleri vardı. Bu toplumlar, kabile ve krallık şekline başlayarak parlamenter yönetim şekline kadar birçok siyasi yönetimlerle yönetildi. Yunan toplumunun bu aşamaya kadar gelmesine yardımcı olan şey ise bu dönemde gelişen Pers, Hitit, Mısır, Asur gibi güçlü imparatorlukların ve devletlerinin hiçbirinin Yunan topraklarına yönelmemesi ve o toprakları almaya çalışmamalarıdır. O yüzden Yunan toplumunun özerk bir siyasi yapıyla gelişmesinin önünde engel yoktu. Bu gelişme ise şehir devletinin ve yeni yönetim şekillerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Wells, 1944: 215; Fersirvıs, 1960: 172-175).

Yunan şehir devletleri, daha önce de belirttiğimiz üzere, M.Ö. 8. yüzyıl ile M.Ö. 4. yüzyıl arasında klasik dönemde ortaya çıkmış ve şehir devleti polis düzeniyle tanınmıştır. Bunun anlamı kısaca, her bir coğrafi bölgenin en azından şekil olarak devlet özelliklerine sahip olarak kendi başına bir varlığının olmasıdır. Genellikle şartlara göre küçük ya da büyük alana sahip bir şehir etrafında oluşurdu ve şehirde küçük köyler olurdu. Genellikle köylerden birinin denize kıyısı olurdu (Tırad, 1952: 265).

Yunan şehir devletlerinin ilk ortaya çıkış şekli insanların bir araya gelip çeşitli konuları müzakere etmeleri ve daha sonra bir karara varmaları şeklinde olmuştur. Bu synoekismos¹³ olarak bilinir. Kelime anlamı ise “ortak iskan”dır. En büyük araziye sahip olan kişi, bulunduğu kabilenin lideri olurdu ve “basileus” lakabıyla anılırdı. Kabile toplumları şeklinde böyle bir oluşumun ortaya çıkmasındaki sebep, Yunanistanı bağımsız veya bağımsız yakın bölgelere ayıran coğrafi şartlar olmuştur. Belki de uzun süren Dor saldırıları döneminde güvenliğin bulunmaması da Yunanistan’ın bu şekilde parçalanması ve bölünmesi konusunda ikinci bir etken olabilir. Nitekim her bölge, ne kadar küçük olursa olsun, tek önemsendiği şey, tek başına güvenliğini koruması olmuştur (Aıyad, 1969: 189). Zira uzun mesafelere rağmen sürekli etkin bir şekilde müdahale edebilecek büyük ve merkezi yönetim sistemi bulunmamaktaydı. Buna rağmen bu siyasi bölünme, klasik dönemde şehir devleti olarak temellerini sağlama almış ve kabul görmüştür. Öyle ki bu sistemi kendilerinin olağan sistemi olarak görmüşler ve medeni insan toplumunun en iyi örneği olarak düşünmüşlerdir. Yunan şehir devletleri, krallık, monarşi, Aristokrasi, azınlık yönetimi oligarşi, diktatörlük tiranlık gibi farklı yönetim şekillerini yaşamışlardır. Bu şehirlerin siyasi sistemi, M.Ö. 6. yüzyıl sonlarında veya Kleisthenes döneminin başlarında (M.Ö. 507-508) demokrasi sistemine ulaşmıştır. Uluslararası siyasi, coğrafi ve tarihsel şartlar, Yunan ülkesi şehirlerinin böyle bir sisteme ulaşmalarına yardımcı olmuştur (Yahya, 2010: 57).

Şehir devlet sisteminin birden bire meydana gelmediğinin altını çizmek gerekir. Birçok aşamadan geçtikten sonra tanıyacağımız son şeklini almıştır. Bu sistemin ilk aşaması M.Ö. 10. ve M.Ö. 9. yüzyılda Dor’lu istilacıların yerli halkla karışması sonucu oluşan yeni toplum ile başladı. Bu toplum, tarım arazileri sahiplerinden oluşan bir kabile toplumuydu ve en büyük arazilere sahip olan kral yerinde sayılırdı “Basileus”. Bunun yanında senato ve aşiret reisleri vardı ve halk için bir diğer meclis de vardı. Bu dönemde kral bütün siyasi, askeri ve dini yetkileri elinde bulunduruyordu.

¹³Synoekismos bilgi için bkz: Abüd, Adil ve Muhemmed, Raşad, 1993. El-Yunan ve el-Roman Dirasat fi Tarih ve el-Hezara, Musul Üniversitesi, Irak.

Aristokratlar meclisi bu konulara kralın gücüne göre müdahale edebiliyordu. Ancak halk meclisinin kayda değer bir yetkisi bulunmamaktaydı (Hamad, 2006: 223).

Kralın bu dönemde oynadığı ana rolü, kralın komşu toplulukları kontrolü altındaki bir siyasi yapıda toplayıp birleştirmesinde görebiliriz. Bu tür bir girişim çeşitli yollarla gerçekleştirilirdi. Bazen barışla bazen de zorla. O kadar ki artık kralın sözü bütün şehre geçiyordu. Bu başarıyı M.Ö. 10. ve M.Ö. 9. yüzyıllara dayandırılabilir. Bu temel başarılarından biridir. Böylece topluluklar bir siyasi yapıya dönüştü ve ilk defa, daha önce sadece ticaretle kullanılan Pazar-çarşı anlamında değil aynı zamanda halkın toplandığı ve şehir işlerini ve siyasi konuları tartıştığı yer anlamında olan Agora kelimesi kullanıldı. Bu durum M.Ö. 8. yüzyılın başlarına kadar böyle devam etti. Bu yüzyılda şehir devleti sisteminin geliştiği yüzyıldır. Bu dönemde, toplulukları birleştirdikten sonra kralların rolleri bitti ve şehir devleti yeni bir siyasi yönetim şekli olarak ortaya çıktı. Ekonomik sistem bu yeni dünyayı yönetmeye başladı, arazi ve servet sahipleri olan Aristokratlar yeni bir rol alma arayışlarına başladılar ve kralın yetkilerini tek tek devralmaya başladılar. Çünkü kralın kendilerinden hiçbir farkı olmadığını anladılar (Mansel, 2014: 110). Kralın arazileri ve serveti varsa aynı şekilde kendilerinde de vardı. Eğer araziler ve servet yönetim meşruiyetini veriyorsa, kendilerinin de kralın yetkilerini devralma hakları vardı, böylece Aristokratlar, yönetim yetkilerine el koymaya başladı ve bu durum M.Ö. 7. yüzyıla kadar sürdü. Krallık yönetimi ülkenin bir çok yerinde yıkıldı ve yerine Aristokratlardan oluşan hükümetler geldi. Yönetimlerinde ilk olarak ekonomik temele dayandılar. Bunun yanında şehri korumak ve komşu şehirlere saldırmak için askeri güçlerine de güvendiler. O zamanda-devletin ordusu bulunmadığı dönem- savaşçının kendi silahlanma masraflarını karşılamak zorundaydı ve bunu hem kendileri hem de başkaları için ancak servet sahibi olan Aristokratlar yapabiliyordu (Yahya, 1978: 137; Zihm ve Fehmi, 1988: 112).

Aristokratlar, Ekonomik ve askeri faktörlerinin yanında anayasa ve kanunlar bakımından da yönetimlerinin meşruiyetini kazandılar. Krallık döneminde yönetmek bir ilahi haktı ve kanunlarla desteklenmiyordu ama krallık yıkıldıktan sonra işler değişti. Aristokrat kesimi ülkeyi, her yıl kendi aralarından seçilen Aristokratik yasama meclis yoluyla yönetmeye başladı. Bunun yanında anlaşmazlıklar aşiret reislerinin yanında değil kanunlarının Aristokratlar tarafından konulduğu mahkemelere taşındı. Aristokratlar yönetimin tamamını ele geçince, Yunan toplumunda yeni olgu ortaya çıktı (Zimmern, 1943: 56). Halk toprak ve ürün bulamayınca büyük bir kısmı yeni kaynaklar bulmak için göç etti. Bu göç hareketi Yunan toplumunun gelişmesinde önemli bir aşama oluşturdu. Akdeniz kıyılarında yeni Yunan kolonilerinin oluşmasına yol açtı ve ticaret Yunan toplumunun ana ekonomik faaliyetlerinden biri haline geldi. Bunun doğal sonucu olarak da tüccarların, Yunan toplumunda güçlü yeni bir kesim olarak ortaya çıkması oldu. M.Ö. 6. yüzyıl servete ihtiyacı olmayan bu kesimin yönetimi ele geçirme çabalarına sahne oldu. Böylece Aristokratlar ve tüccarların yönetimde ortak olduğu ve oligarşi veya azınlıkların yönetimi olarak adlandırılan yeni bir yönetim şekli ortaya çıktı (Kalıstof, 1956: 183).

Ekonomik güdümlü olan bu gelişme, şehir devletinin yönetim şeklindeki son gelişme değildi. Yönetime ortak olan zengin kesimi ortaya çıkaran ticaret, halkın büyük bir bölümünün de feodal beylerden ve arazi sahiplerinden kurtulmasını ve bunların çabucak Aristokratlara ait tarım arazilerinde çalışmayı bırakıp ticaretle ve tüccarlara ürün yetiştirmek için birçok sanatla uğraşmaya başlamalarını sağladı. Bunun yanında ticaret yollarının korunması ve ticari rekabet nedeniyle çıkan askeri anlaşmazlıklar normal halkı savaşçı olarak kullanmalarını gerektirdi (Makavı, 1999: 219-222).

Burada halk varlığını ve önemini anlamaya başladı. Yeni toplumda oynayacakları bir rol arayışına girdiler ve Yunan şehirlerinin birçoğunda var olan oligarşi yönetimden kurtulmak için isyanlar başladı. Bütün bunlar Yunan siyasal yönetiminin gelişiminde yeni bir aşamanın başlamasına neden oldu. Bu aşama zorbalara yönetimi aşamasıydı, bu zorbalara halk kesiminden değildi, halk isyanlarını, yönetimi ele geçirmek için kullandılar ve Oligarşi hükümetleri yıktılar. Halkın yanında yer almalarına ve kültürel ve sanat faaliyetlerini desteklemelerine rağmen bu iş uzun sürmedi, çünkü ikinci kuşak iktidarı elinde tutmak için zorbalık kullanmaya başladı o yüzden halk isyanı ile yıkıldı ve yerine demokratik halk yönetimi geldi (Badian, 1964: 63). Miken uygarlığının yıkılmasından sonra, Yunan toprakları iki yüzyıllık bir gerileme yaşadı. Bu dönemin en önemli olayları Dorlar'ın yerli halkla entegre olmalarıdır. Bunun sonucunda ise ülkede nüfusunda ve sosyal yapıda büyük değişimler meydana gelmiştir. Bütün bu değişiklikler Yunan siyasal sisteminin yeni bir görüntü almasına neden oldu. Yeni görüntü ise şehir devletidir. Yunan toplumu bir grup şehirlere bölünmüş oldu ve her şehir özerk bir siyasi yapıya sahipti. Bu sistemin oluşmasına katkı sağlayan en önemli faktörlerden biri de coğrafi faktördür. Daha önce de belirttiğimiz gibi Yunanistan'ın fiziki doğasının zorluğu bu ülkenin coğrafi bütünlüğünü sağlamayı engelliyordu. Şehirlerin coğrafi yalnızlığı da şüphesiz şehir devleti sisteminin oluşmasına sebep oldu (Marinofitsh, 1988: 185-195).

Şehir devletindeki siyasal sistem doğal bir şekilde gelişti. İlk önce kabile reislerinin yönetimi ile başladı. Sonra kral yönetimi, Aristokrasi, Oligarşi ve sonra demokratik halk yönetimi. Yunanistan'daki şehir devlet sisteminin tarihsel gelişimi, diğer şehirleri kontrolü altına almaya çalışan birkaç şehrin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu şehirlerin en önemli ve en güçlüleri Atina ve Sparta idi. O yüzden bu bölümü bu iki devletin sistemini incelemek için ayıracağız (Eilimer, 2003: 163).

Şehir devleti olgusu, sadece Yunan ülkesine değil, tüm zamanlar ve mekanlarda yaygınlaşmıştır. Örneğin M.Ö. 3. yıllarında Mezopotamya'da Sümer şehir devletleri Lagaş, Orokiş vb. Suriye deniz kıyısında Fenike şehir devletleri Sur, Seida, Arvad, Kuzey Afrika'da Kartaca, ortaçağda Venedik, Milano, Floransa, Marsilya, Barselona, Yeniçağda ise Cambridge, Bremen, Cenevre, Zürih şehirlerini görmekteyiz; ancak bu şehirlerden hiçbiri, Yunanların ulaştığı oldukları demokratik halk yönetimi derecesine ulaşamamışlardır (Bozanyas, 1940: 86; Bakir, 1980: 201).

Burada kendiliğinden bir soru ortaya çıkmaktadır: Onlardan önce veya sonra yaşayanlar, Yunan şehir devletlerinin ulaştığı oldukları demokratik halk yönetimi derecesine neden ulaşamamışlardır? Bunun cevabı büyük olasılıkla, Yunan toplumunun oluşum aşamasında veya büyüme aşamasında onu kuşatan tarihsel şartlardır ki bu dönem, M.Ö. 6. yüzyılın sonuyla son bulur (Nihardit, 1994: 97).

5.1. Yunan Şehir Devletlerinin En Önemli Özelliklerinden Bazıları

Özgürlük ,siyasi ve dini bağımsızlık 'autonomia' ve ekonomik yeterliliklerdir .Her bir şehir devletinin halkı, birbirlerine bağlı siyasi grup oluşturdular; yani şehir devleti olurlardı. İnsanlar birbirlerini şahsen tanırdı. Bireyin çıkarı, toplumun çıkarımı ilgilendirirdi. Kendilerine özgü inançları ve düşünceleri vardı. Bu özelliklerin en önemlileri arasında şehir devleti alanının darlığı ve Ege bölgesinin genel olarak küçük olmasıdır. Nitekim hangi şekilde olursa olsun, siyasi topluluk için gerekli çerçeve, coğrafi mekândır. Yunanlar, vatandaşların her bir bireyinin, her konuda ve her an çıkarının toplum çıkarıyla ilgili olduğu ve son derece buna bağlı olduğu anlayışıyla bunu sağladılar. Bu anlayışlarına göre şehir devleti, gerçekte genel veya ortak çıkardır.

Şehir devletinde vatandaşlık hakları, sadece Atinalı anne ve babadan dünyaya gelen, toprak sahibi olan ve yirmi bir yaşını doldurmuş kişiler için geçerlidir (Jundı, 1998: 64). Bu şahıslar ve aileleri, diğer herkesten farklı olarak örneğin seçim hakkı gibi medeni haklara sahip olurlardı ya da devletin savaş ve mali yüklerini üstlenirlerdi. Ayrıca diğer özgür vatandaşlardan farklı olarak, siyasi ve ekonomik üstünlüklere sahip olurlardı. Ekonomik açıdan, toprak sahibi olma konusunda istisnai haklara sahiplerdi. Siyasi açıdan ise siyasi münakaşalara ve harici – dâhili siyasi meselelere katılabilirlerdi; yasalar, yönetici seçimi gibi konuları konuşabilirlerdi. Şehir devletinde bulunan bütün vatandaşlar, yasalara son derece saygılıydılar. Çünkü inançlarına göre yasa, şehrin ruhu, mutluluğu ve gücünün kaynağıydı. Sokrates bu konuda şöyle der: “Yasalarımızın insanlık hayatında büyük iyiliklerin kaynağı olduğunu inkâr eden yoktur”(Ahmed, 1980: 339).

Tarım, şehir devleti vatandaşlarının gurur duydukları onurlu işlerdendi. Tarım mülkiyetleri üç şekilde görülmektedir: devlet mülkiyeti, genel mülkiyet, özel mülkiyet. Devlet mülkiyeti, tüm vatandaşların özel mülkiyeti olarak kabul edilmiştir. Nitekim bu mülkiyetlerin, devlet tarafından atanan memurlar denetimi altında kullanılmasını düzenleyen yasalar ve kanunlar belirlenmiştir. Genel mülkiyetler ise vatandaşlardan bağımsız gruplara aittir ve kullanım şeklini kendileri belirler (Sara, 1997: 174). Klasik dönemde şehir devletinin vatandaşlarla olan ilgisi açısından en önemli özelliği, vatandaşlardan direkt vergi alınmamasıdır. İstisnai vergiler ise sadece askeri ihtiyaçlara odaklanırdı ve sadece çok gerekli durumlarda uygulanırdı. Böyle bir uygulama, sadece halk kurulunun çıkardığı ve yardım tutarını belirlediği özel bir yasayla gerçekleştirilebilirdi (Müniş, 1998: 111).

Yunan şehir devletinin en önemli özelliklerinden biri, askeri teşkilatlanmasıdır. Askeri hizmette bulunmak ile seçim hakkı vardır ve bütün vatandaşlar için zorunludur. Her vatandaş, altmış yaşına varıncaya kadar, savaş zamanlarında askere alınıp orduya katılabilir. Ordu, hafif piyade takımlarından oluşurdu. Çoğunluğunu yoksul vatandaşlar oluştururdu. Mancınık ve mızrakları olurdu. Ağır piyade takımı ise zengin vatandaşlardan oluşurdu. Atlı takımlar ise mızraklı, kılıçlı, miğferli ve zırhlı asillerden oluşurdu (Ali, 1971: 69).

Devletin en büyük masraflarını ordu ve filo harcamaları oluştururdu. Gelir kaynaklarını tüketim vergisi, liman gelirleri, ithalat ve ihracatın yüzde ikilik vergisi, yabancı bireylerin her birinden alınan 12 drahmilik vergi, her köle ve azat başına yarım drahmilik vergi, fahişeler vergisi, satış vergisi, ruhsat vergisi, mali cezalar, el konulan varlıklar ve diğer şehirlerden alınan cizye oluştururdu. Demokratik hükümetler, daha önce tarım gelirlerine konulan ve Atina'nın gelirlerini oluşturan tarım vergisini iptal etmiştir; çünkü bu verginin, tarımın onurunu düşürdüğünü düşünmüşlerdir. Çoğu vergiler, düzenli ödeyenler tarafından tahsil edilir ve devlete teslim ederlerdi. Devlet, ülkenin maden kaynaklarından büyük miktarda gelir elde etmekteydi. Atina'da mal varlıklarına göre vergi tahsil edilirdi; mal varlığının çeşitlerine göre vergi oranı değişirdi (Abüd, 1993: 136-138).

5.2. Atina Şehir Devleti

Atina şehir devletinde ekonomi pek çok farklı kaynağa dayanmaktaydı. Halk, tarım, ticaret ve küçük sanatlarla uğraşıyordu. Hiçbir kesim toplumun kaynaklarını tek başına kontrol etmediği için bir diğerinin baskısına maruz kalmamıştır. Bunun sonucu olarak bütün sınıfların çıkarlarını savunan demokratik halk yönetimi ortaya çıkmıştır. Atina böyle bir demokratik yönetimi yaşasa da bu sistem kendiliğinden oluşmamıştır.

Yunan toplumunun birçok aşamadan geçmesi sonucunda ortaya çıkmıştır (Yahya, 1956: 62-63).

Atina toplumundaki siyasal sistemin gelişimi krallık sistemiyle başladı. Krallardan biri bütün kabile topluluklarını bir topluluk altında birleştirmeyi başardı. Bunun da Theseus adında bir kral olduğunu söylenir. Bu dönemde siyasal, askeri ve dini yetkiler kralın elinde toplanmıştı ve Aristokrat kesimden bir meclis ona yardım ediyordu. Ancak bu durum uzun sürmedi. Aristokratlar, kralın yetkilerini tek tek devralmayı başardılar. Yönetim ve siyasal sistem onların eline geçti (Hammond, 1967: 153). Aristokrat kesimin üstlendiği birkaç görev vardı. Bu görevler başbakanlık “Archon”, yürütme organının başı ve askeri işlerle ilgilenen ordu başkumandanı olan “Polimarchos” gibi görevlerdir. Bunun yanında üyelerinin hepsi Aristokratlardan oluşan “Areopagus” adında yasama meclisi vardı (Betten, 1916: 142).

Atina toplumunun bu dönemi, kendi çıkarlarını gözeterek diğer sınıfların çıkarlarına bakmaksızın Aristokrat kesimin baskısıyla geçti. Bu davranış diğer kesimlerin öfkelerini neden oldu. O yüzden yöneticiler halkın öfkelerini dindirmek için birkaç kanun çıkardılar – Drakon yasaları – ancak bu kanunlar toplumdaki bütün kusurları kapatmaya yetmedi. Çünkü kanunlar halka karşı çok sertti. Bunun sonucunda halkın durumu kötüleşmeye başladı. Bazıları köle olarak satılırken, bazıları da bu durumdan kurtulmak için Atina’dan firar etmek zorunda kaldı (Rostovzeff, 1963: 83).

Yunan toplumunda bu dönemde başka bir gelişme yaşandı. Toplum ticarete yöneldi. Bu da yeni bir kesimin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu kesim tüccar kesimiydi. Bu kesim Aristokratsınıfi ile yönetim için rekabete girişebildi. Bu dönemde Solon ortaya çıktı ve kendi adında anılan yasalar koydu. Bu yasalarda Aristokrat kesiminin her şeye hakim olması nedeniyle çıkacak bir isyanı önlemek için toplumun kesimleri arasındaki çıkar anlaşmazlıklarını gidermeye çalıştı. Solon yasalarını şöyle özetleyebiliriz: Toprak sahiplerine bağlılığı kaldırdı. Atina toplumunu herkesin sahip olduğu servetine göre dört kesime ayırdı. Bu servetin nereden toplandığı önemli değildi. Bu ayırma sonucunda tüccarlar da yürütme organında yer aldı ve herkes servetine göre Areopagos meclisinde üyelik kazandı. Böylece Aristokratların bütün yetkileri kullanması son bulmuştur (Starr, 1965: 249).

Buna ek olarak Solon yeni bir meclis kurdu. Bu meclis 400 yüz üyeden oluşan ve üyelik hakkı sadece Atina toplumunun ilk üç kesimine ait olan Bule meclisiydi. Buna ek olarak Solon yasalarının halkın sorunlarını gidermek için özel bir bölümü vardı. Bu yasaların en önemli özelliği halkın bütün borçlarını silmekti. Bu kesimin halk derneğindeki tartışmalara katılmasını öngörüyordu Ekklesia (Halk meclisi) vardı. Bunun yanında halkın üye olduğu halk mahkemeleri kuruldu ve bu mahkemelerin yürütme organını denetleme hakkı oldu (Bırnal, 2004: 183; Tekin, 2014: 81-82).

5.2.1. Tiranlık Dönemi

M.Ö. 6. yüzyılda Solon yasalarını koyduktan sonra Atina toplumundaki anayasal sistem ihtilal temelli yönetim sistemine dayanıyordu. Burjuva sınıfı ve toprak sahipleri yeni sistemin direği oldular. Bu dönemin adı Oligarşi ya da azınlıkların iktidarı dönemi olarak bilinir. Solon yasaları burjuva sınıfını razı etmişti ve halk kesimi için birkaç başarı elde etmişti. Toprak sahiplerinin ve Aristokratların bazı imtiyazlarını ellerinden almıştı. Bu yüzden Atina toplumu üç ana partiye bölündü: Fakir halkın partisi olan dağ partisi, Aristokratlar partisi olan ova partisi ve burjuva sınıfının partisi olan kıyı partisi. Bu partiler arasındaki mücadelenin sonucunda dağ partisi Peisistratos’un başkanlığında

üstün gelmeyi başardı ve bu parti yönetimi ele geçirmeyi başardı. Ve M.Ö. 6. yüzyılın başlarında M.Ö. 545 Peisistratos Atina'nın kralı oldu (Durant, 2001: 338).

Peisistratos'un başa gelmesiyle tiranlık adında yeni bir dönem başladı. Bu adın sebebi ise yönetimin tek kişilik olması ve anayasal kuruluşlarının yetkisiz kalmalarındandır, ancak bu, Peisistratos'un halkı razı etmek için bir şey yapmadığı anlamına gelmez. Aristokratların bazı topraklarına el koydu ve fakir halka dağıttı, ticareti destekledi, edebiyatı ve sanatı destekledi ve döneminde mimarlık ve tiyatro gelişti (Howe, 1999: 125; Arsto, 1963: 32). Peisistratos'un ardından oğlu Hippias başa geçti. Baskıya ve zorbalığa başvurdu. Bu yüzden Atinalılar ona zorba lakabı verdiler ve ona karşı isyan ederek onu şehirden kovdular. Şehirde anayasatekrar yürürlüğe girdi. Kleisthenes başa gelerek Solonun yasalarını tamamladı. Ülkeyi bölge temelli kabilelere bölen yeni bir anayasa koydu. Böylece sınıfsal bölünmelere son verdi. Demos meclisi bu kabilelerden seçim yoluyla seçilir oldu ve bu yolla meclis halkın gerçek bir temsilcisi haline geldi. Meclisin yetkilerini genişleterek hem idari hem de yürütme yetkileri oldu (Tekin, 2014: 83; Kito, 1987: 227-230).

5.2.2.Kanunlar

Eski Yunanların gözünde yasalar, tanrıların razı olduğu ve vahyettiği kutsal geleneklerdir. Yunanların dilindeki "Themis" kelimesi, bu geleneklere ve ahlaki dünyanın sistemi ve uyumunu temsil eden tanrılara söylenirdi. Yasa onlar için dinin bir parçasıydı. Örneğin Yunanların en eski krallık yasaları, dini törenler ve eski tapınak yasaları kapsamındaydı. Belki de kabile reisleri ve kralların buyruklarıyla oluşturulan ve başlangıçta güç kullanarak kabul ettirilen kurallar, zaman geçtikçe yönetenler ile yönetilenler arasında bir anlaşma ve karşılıklı kabul haline gelmiştir. Belki bu kurallar da bu dini yasalar kadar eskidir (Ababi, 1993: 78).

Yunan yasama tarihinin ikinci aşaması, Zaleucus, Chronodas, Drakon ve Solon gibi yasa koyucularının "thesmothetai" eliyle kutsal geleneklerin derlenmesi ve düzenlenmesidir. Bu ve bunlara benzer şahıslar tarafından yeni yasalar kaleme alındığında, kutsal gelenekler ve tarafından belirlenen yasalar haline gelmiştir. Söz konusu yasa kitaplarında yasa, dinin kontrolünden kurtulmuş ve zaman geçtikçe dünyevi nitelik kazanmıştır. Suç işleyenin niyeti, yaptığı şey konusunda büyük etkiye sahip olmaya başlamıştır. Ayrıca ailelerin yükümlülüğü yerine bireysel yükümlülük gelmiş, bireysel intikam yerine de yasa eliyle cezalandırma sistemi gelmiştir (Zinhm ve Fehmi, 1988: 124).

Yunan yasama gelişiminin üçüncü aşaması, sürekli yasaların gelişmesi ve derlenmesidir. Nitekim Yunan vatandaşı, Barkiles döneminde Atina yasalarından bahsettiğinde, Drakon ve Solon'un yasalarını ve kurul ile meclis tarafından belirlenen kararları kastedirdi; henüz bu kararların çıkması iptal edilmemişti. Yeni bir yasa eski bir yasayla çeliştiğinde, eski yasanın iptal edilmesi gerekirdi. Ancak bu çelişkiler ve çelişkili yasalar üzerine tam bir araştırma ve derleme yapılmazdı (Kotrıl, 1984: 163). Bu sebeple bazen komik derecede çelişkili yasalar görmekteyiz. Anormal yasama zorluklarının yaşandığı bazı durumlarda, halk mahkemeleri, yasalar hakkında karar verecek kurulu kurayla seçer ve hangi yasaların kalması gerektiğini ve hangilerinin iptal edilmesi gerektiğini onlar belirlerdi. Bu karar sahipleri denetiminde yasalar, kolay ve basit ibarelerle düzenlendikten sonra kralın kapısında taş levhalara yazdırılmıştır. Bu şekilde hiçbir hükümdara herhangi bir konuda yazılı yasalara dayanmadan kesin hüküm vermesine izin vermemişlerdir. Atina yasası, medeni yasalar ile ceza yasalarını birbirinden ayırmamıştır; ancak cinayet suçlarında Argos'a yetki hakkı tanınırdı (Amit,

1965: 581). Medeni hukuk davalarında, mahkeme kararını uygulama işi davacının kendisine verilirdi. Uygulama esnasında karşı koyma durumları haricinde devlet ona herhangi bir yardım sunmazdı. Cinayet az görülürdü; çünkü aynı zamanda dini açıdan günah ve yasal suç sayılmaktaydı. Ayrıca yasa, katili cezalandıramadığı durumlarda intikam alınmasından korkulurdu. Direkt kısas sistemi, M.Ö. 5. yüzyıla kadar bazı özel durumlar için yürürlükte kalmıştır. Örneğin bir erkek, annesini, eşini, kız kardeşini veya kızını zina yaparken görürse, onunla zina yapan erkeği direkt öldürme hakkına sahiptir. Cinayet suçunun da kasten olsun ya da olmasın kefareti gerekirdi; çünkü bu suç, şehir topraklarının kirletilmesi olarak değerlendirilirdi. Temizleme ayinleri, karmaşık ve acı çektirecek kadar sertti. Öldürülen kişi, ölmeden önce katilini affederse, katil bu durumda yargıya gitmezdi. Argos'un altında cinayet suçlarına bakan üç mahkeme vardı. Bunlar, öldürülen şahsın sınıfına ve soyuna göre ve cinayet türüne göre; yani kasten yapıp yapılmadığına, affin mümkün olup olmadığına göre değişirdi. Sahil'de üzerinde dördüncü bir mahkeme daha vardı. Daha önce kasıtsız cinayet suçundan dolayı sürülüp daha sonra kasten cinayet suçu işleyenlerin davalarına bakılırdı. Nitekim ilk cinayette kirlenmeleri sebebiyle Ataka'ya tekrar ayak basmalarına izin verilmezdi. Bu sebeple deniz sahili kenarında bir tekne üzerinde savunmalar yapılırdı (Durant, 2001: 25-33).

Mülkiyet yasası da çok sıkı ve acımasızdı. Yapılan sözleşme, mutlaka uygulanmalıydı. Yargıçlardan Atinalıların alacakları borçları iptal etmeyecekleri ve sahip oldukları arazileri ve evleri dağıtmayacaklarına dair yemin etmeleri istenirdi. Argonların büyüğü, her yıl makamına geçerken bir tellalin insanlar arasında şu şekilde haykırmasını emrederdi: "Mülk sahibi olan herkes, o mülkün sahibi olmaya devam edecektir, mutlak tasarruf hakkı kendisinde kalacaktır." Vasiyet hakkı, katı kısıtlamalarla sınırlandırılmıştı. Mal sahibi şahsın erkek evlatları varsa, mülkle ilgili eski dini inanışa göre, aile sıralamasına ve selefın ruhlarının şad edilmesine verilen önemden dolayı şahsın sahip olduğu mülk, kendiliğinden erkek evlatlara geçmelidir. Baba, sahip olduğu mülkü, ailenin ölenlerinin ve henüz doğmayanlarının emaneti olarak elinde bulundururdu. Atina'da mülk, erkek mirasçılar arasında paylaştırılırdı. En büyükleri, diğerlerinden bir parça daha fazla pay alırdı. Atinalılar, eski İspartalılar gibi değillerdi; eski İspartalılar mülkü paylaştırmadan en büyük erkek evlada verirlerdi. Bu konudaki Yunan yasası, diğer konulardaki yasalar gibi Roma yasasının temelini oluşturmuştur ve daha sonra Batı toplumunun yasalarının temeli olmuştur (Aiyad, 1969: 219; Bırlı, 2004: 100-102).

5.2.3.Yargı

Aflites¹⁴ ve Berkelis¹⁵'in yapmış oldukları en büyük ıslah, argonların ve argosların ellerinde bulundurdukları yargı haklarını halk mahkemeleri jüri kuruluna taşımış olmalarıdır. Bu mahkemelerin inşa edilmesi, onlara o yargı sistemini kazandırmıştır ki Avrupa, jüri sistemini oradan almış ve çok faydasını görmüştür. Jüri kurulu, altı bin jüriden oluşurdu ve vatandaşlar sicilinden kurayla seçilirdi. Altı bin jüri, on sicile bölünmüştü; her bir sicilde yaklaşık beş yüz isim olurdu (Jones, 2000: 75). Diğerleri ise boş kalan konular veya acil durumlara bırakılırlardı. Küçük veya yerel davalara, belli zamanlarda Atika bölgelerini ziyaret eden otuz jüri tarafından karar verilirdi. Her bir jüri üyesi, her defasında bu konumunda bir yıldan daha fazla kalmazdı. Jüri üyeliği için sırayla seçim yapılırdı. Genelde her vatandaşa üç yılda bir jüri üyesi

¹⁴ En büyük ıslahatçılardan biridir. Onun başlattığı ıslahatları Perikles tamamlamıştır. Bkz: Durant, 2001: 30.

¹⁵ Atinalı soylu, asker ve devlet adamı. Bkz: Sara, 2002: 47.

olma imkânı tanınırdı. Bu işi yapmakta zorunlu da değildi. Önemli davalarda, örneğin Sokrates'in davası gibi davalarda on iki bin kişilik mahkemeden oluşan dev mahkemeler devreye girerdi. Atinalılar, yargıda rüşvet ve yolsuzlukları en düşük seviyeye düşürmek için, son anda kura yöntemini uygulamışlardır ve davaların çoğuna bir günden fazla süre ayrılmamıştır. Mahkemelerde çok da rüşvet olaylarına rastlamıyoruz; çünkü Atinalılar, bir anda üç yüz kişiye rüşvet verme konusunda zorlanmışlardır. (Durant, 2001: 33-39).

Davaların hızlı işlemlerine rağmen, altmış yaşını dolduran vatandaşların sicilleri arasından kura yoluyla jüri seçmekteydiler. Davalı taraflar, davalarını ve savunmalarını hakemlerden birine sunarlardı. Hakim, jüri üyeleri gibi son anda kurayla seçilirdi. Taraflardan her biri ona küçük bir ücret öderdi. Onları barıştıramadığı durumlarda, yemin ederek anlaşmazlık konusunda son sözünü söylerdi. Taraflardan her biri, verilen kararı temyiz ederek mahkemeye götürme hakkına sahip olurdu. Ancak hakeme sunulan küçük davalar genellikle mahkemeden reddedilirdi. Mahkeme davaya bakmayı kabul ederse, tarafların her ikisi delilini yazar ve doğruluğuna yemin ederdi. Şahitler de şahitliklerini yazıp doğru söylediklerine dair yemin ederlerdi (Dimosnis, 1964: 643). Daha sonra tüm bu sözler, yazılı olarak mahkemeye sunulurdu. Özel bir sandığa konur ve mühürlenirdi. Davaya bakılacağı sırada sandık açılırdı ve kurayla seçilen heyet tarafından hüküm verilirdi. Atinalılarda savcı yoktu. Hükümet, genel ahlak veya devlete karşı büyük suç işleyenlere karşı mahkemelerde vatandaşların konuya önem vermelerini bekler ve onlara itimat ederdi. Mahkeme masrafları, genellikle davalı taraflardan suçlu bulunan taraftan alınan mali cezalarla kapatılırdı. Ayrıca hasımlarına suçlama yöneltip iddialarını kanıtlayamayan davacılarından da mali cezalar tahsil edilirdi. Jüri oylarının en az beşini alamayanlara kırbaç cezası veya mali ceza uygulanırdı (Hatip, 1998:147-152; Durant, 2001: 40).

Diğer yandan, hatip kullanma geleneği de ortaya çıkmıştır. Bunun yerine tayin eden kişi adına savunma yazısı da getirilebiliyor ve dava tarafı bunu mahkeme önünde okuyabiliyordu. Bu fesahatli savunuculardan avukatlık sistemi türemiştir. Yunan ülkesinde avukatlığın tarihini Diogenes Laertius'un sözlerinde görebiliriz. Buna göre Bias ve Priene, davalarda fesahat sahibi bir avukatı ve hünerlerini her zaman için haklı olan taraf için kullanırdı (Yahya, 1985: 47).

Deliller genellikle yazılı olarak sunulurdu; ancak şahidin bizzat gelmesi ve gerekirdi. Duruşma katibi tanıklığını hâkimlere okurken, şahit de orada bulunup söylediklerinin doğru ve dakik olduğuna yemin ederdi. Şahitlerle tartışılmazdı. Yalancı şahitlikler o kadar çoktu ki mahkeme, şahidin yemin etmesine rağmen şahitliğinin zıddına hüküm vermesi gerekirdi. Kadınların ve reşit olmayanların şahitlikleri, cinayet davaları haricinde kabul edilmezdi. kölelerin ise tanıklıkları, sadece işkenceyle alındığı zaman kabul edilirdi. Berkiles döneminde (M.Ö. 495-425) vatandaşlara işkence yapmak yasaktı. Köle sahiplerinin çoğu, davalar kendilerini ilgilendirse ve şahitlik konusu kendi lehlerine olsa dahi kölelerinin davalarda şahit olarak gösterilmesini kabul etmezlerdi (Dimosnis, 1964: 646-648). Kölelerinden birine kalıcı zarar verenlere bunu tazmin ettirirlerdi. Uygulanan cezalar; vurma, para cezası, siyasi haklardan men etme, ateşle dağlama, mal varlığına el koyma, sürme, idam ve hapis şeklindeydi. Yunan yasalarında belirlenen ilkelerden biri de kölenin vücuduna, özgür insanların ise mallarına ceza uygulamaktı. Hemen hemen bütün Atinalıların Yunan yasasına olan saygısına baktığımızda, Yunan yasasının insanlar için ne kadar da yüce bir değer teşkil ettiğini anlayabiliriz. Atinalıların inancına göre yasa, şehrin ruhu, mutluluğu ve gücünün kaynağıydı. Atina yasaları hakkında vereceğimiz en doğru hüküm şudur ki diğer Yunan devletleri, bu yasaların en büyük bölümünü almışlardır. Bu konuda Sokrates şöyle der:

“Tarihte ilk defa Atina’da insanların değil de yasaların hükmü olduğunu gördük” (Krvaziya, 1959: 163; Zimmern, 1934: 63).

5.2.4.Yönetim Sistemi

Argonların seçilmesinde, 487 yılından beri veya daha öncesinden seçimin yerini kura sistemi almıştır. Bunun sebebi, zenginlerin bu makama paralarıyla gelmelerini ve işin ehli olmayanların yağcılık ve dalkavuklukla gelmelerini engellemektir. Bununla birlikte seçimin sadece tesadüfi olmasını da istememişlerdir. Nitekim kurada kazanan herkesin, görevlerinin başına geçmeden önce, meclis ve mahkemeler önünde sıkı bir ahlak "dokimasia" sınavından geçmelerini istemişlerdir. Bu makama gelmek isteyen şahıs; Atinalı anne ve babadan doğduğunu, beden ve ruh sağlığının tam olduğunu, atalarını onurlandırdığını, askeri görevlerini yerine getirdiğini ve vergilerini ödediğini ispat etmek zorundadır (Durant, 2001: 44). Argon, meclis önünde bu sınavı geçerse, görevinin yükümlülüklerini iyi bir şekilde üstleneceğine, herhangi birinden hediye veya rüşvet kabul etmesi durumunda tanrılara olağan boyutta altın heykel hediye edeceğine dair yemin ederdi. Ancak dokuz argonun seçiminde tesadüfün büyük rol oynaması, bu makamın Solon sonrasında ne kadar küçüldüğünün delilidir. Nitekim yetkileri, rutin idare işlerinden öteye gitmemeye başlamıştır. Argonlar, kuruldan güven kurası almaları gerekirdi. Herhangi bir vatandaş, yetkilerini kötüye kullandıkları yönünde onları suçlayabilirdi. Görev süresi son bulduğunda ise, meclis önünde sorumlu olan muhasebeciler kurulu, onun resmi işlerini, hesaplarını ve belgelerini incelerlerdi. Argonlara idam dâhil olmak üzere en şiddetli cezalar uygulanabilirdi (Hatıp, 1998: 171).

Argonlar, birçok kuruldan biri olmaktan öte değildi. Tüm bu kurulların ortak yönü, cemiyet, meclis ve mahkemelerin denetimi altında şehir işlerini yürütmektir. Aristoteles, bu farklı kurullardan yirmi beş tanesini saymıştır. Şehirdeki idare memurlarının sayısı ise yedi yüz olduğu kabul edilir. Hemen hemen hepsi de her yıl kurayla seçilirlerdi. Hiç kimse, belli bir kurulda bir defadan daha fazla üye olamazdı. Bu sebeple her vatandaş, hayatı boyunca şehirde en az bir yıllığına önemli bir makamda çalışma hayalini kurabilirdi. Nitekim Atina, uzmanların eliyle yönetilme gerekliliğine inanmazdı. Onlara göre askeri görevler, sivil görevlerden daha büyük bir öneme sahipti. Bu sebeple komutanlar kurayla seçilmezlerdi. Onlar cemiyet içinde alenen sınanırlardı. Ancak onlar da görevlerinde bir yıldan fazla kalmazlardı. Askeri hizmeti yerine getirmek, seçim hakkı için zorunluluktan (Dılmas, 1982: 64). Her vatandaş, askerde hizmet vermeliydi ve altmış yaşına varıncaya kadar, savaş zamanlarında askere alınıp orduya katılabilir. Ancak Atina’da hayat, askeri hayat değildi. Gençlerin görmüş oldukları askeri eğitim sonrasında bahsedilmeye değer bir askeri eğitim olmazdı. Ordu, hafif piyade takımlarından oluşurdu. Çoğunluğunu yoksul vatandaşlar oluştururdu. Ağır piyade takımı ise zengin vatandaşlardan oluşurdu. Onların maddi durumları, zırh ve savaş aletleri almalarına imkân tanırdı. Filoları korumak için her yıl zenginlerden dört yüz kişi seçerlerdi. Onların görevleri, gemi denizcilerini teşkilatlandırmak ve üç sıra kürekli gemileri, devletin vermiş olduğu malzemelerle donatmaktı. Ancak gemilerin yapılması ve denize indirilmesinin masraflarını bu zenginler karşılar ve arızalara karşı gemileri korurlardı. Atina, bu şekilde barış zamanlarında altmış gemiden oluşan filo bulundururdu (Alabad, 1994: 149-157; Robinson, 1966: 88).

5.3.Sparta Şehir Devleti

Sparta toplumunun oluşumu, Attika yarımadasının güneyindeki Lakonya bölgesini işgal ettikten sonra Pelopennesos yarım adasına yerleşen Dorların istilasıyla başladı. Kendilerine “Lakedaimonlular” ismini verdiler ve bu bölgede Sparta şehri ortaya çıktı.Bu, şehrin oluşmasıydı, halkının oluşması ise diğer yunan şehirlerinden farklıydı, çünkü Sparta’nın kurucuları yerel halkla karışmayan Dor’lu istilacıları. Bunlar diğer istilacıları da ayrı kaldılar. Diğer kesimler üstünde egemenliklerini korudular ve diğer halka Sparta’yı çevreleyen halk anlamında olan Perioikoi adını verdiler. Bu halk özgürdü ancak Lakedaimonlular’ın önünde siyasi haklardan yoksundular (Durant, 2001: 378).

Buna ek olarak da Spartalılar, ülkelerinin batısında yer alan Mesinya bölgesini kontrol altına aldılar ve halkını köle yaptılar. Böylece Spartadaki durum azınlık yönetimi ve bu azınlık yönetimine nefret ve kinle birleşen özgür insanlar ve kölelerden oluştu (Roberts, 1989: 74)

5.3.1.Lycurgos Yasaları

Sparta toplumundaki iç kanunlar Lycurgos ‘Lycurgos’ adında bir kişinin yaptığı yasalara dayanıyordu. Bu yasaların hedefi her an şehri savunmaya hazır olan bir askeri toplum oluşturmaktı. Bu sistem çocukların doğduğu andan itibaren devletin sorumluluğunda olmalarını gerektiriyordu. Erkek ya da kız olsun fark etmezdi ancak özürsüz veya zayıf olanlar tenhada ölüme terk edilirdi. Sağlıklı olanlar ise yedi yaşına kadar annenin veya bakıcının yanında kalırdı. Yedi yaşından sonra ise bakıcılık devletin eline geçiyordu. Devlet bunları askeri kamplara gruplar halinde yerleştiriyordu ve her grubun başında Spartalı bir genç bulunuyordu. Zorlu bir askeri eğitim görüyorlardı ancak buna rağmen eğitim arasında müzik de vardı ancak burada müzik, sanat ya da eğlence için değildi. Çocuklar ergenlik yaşına ulaştığında orduya savaşçı olarak katılıyorlardı. Devlet de ailelerine bakıyordu ve onlara köle ve toprak veriyordu. Spartalılara ticaret ya da sanat gibi başka bir işte çalışmak yasaktı. Bu faaliyetler ikinci kesim olan Biravikva’nın tekelindeydi (Eilimer, 2003: 227).

5.3.2.Sparta Siyasi Yönetim

Sparta siyasi yönetim yetkileri dört bölüme ayrılmıştı: İki kral- Spartadaki yönetim diğer yönetimlerden farklı olarak devlet organlarının başında bir yerine iki kral bulunuyordu. Bunun sebebi ise Spartayı kuran iki ana kabile bulunmaktaydı ve doğal olarak her biri kralın kendi kabilesinden olmasını isteyecekti. Bu yüzden her kabileden bir kral seçilmesine karar verildi. Her kral diğerinin denetçisi haline geldi. Böylece hiç biri yetkilerini aşamıyordu ve yetkilerini baskı aracı olarak kullanamıyordu ki bu durum diğer toplumlarda krallık sisteminden kurtulmaya yol açıyordu. (Dimosnis, 1964: 671)

Krallık yetkileri de diğer yunan toplumlarında olduğu gibi mutlak askeri, yargısal ve dini yetkilerdi. Ancak çok sürmedi bu yetkiler ve birçok alanda kısıtlandı. Ordu yönetimi halkın seçeceği sadece bir kralın elinde oldu. Bu kral halkın önünde sorumluydu. Dini ve yargısal yetkiler de çok kısıtlandı (Andıref, 1983b: 182).

İhtiyarlar meclisi: Aralarında iki kralın da bulunduğu otuz üyeden oluşuyordu. Diğer üyeler altmış yaş üzerinde olmaları gerekiyordu. Üyelik ömür boyuydu. Seçim alkış ve ses yoluyla yapılırdı. Bu meclisin yetkileri halk meclisinin çalışma programını hazırlamak, ceza davalarına bakmak ve istişari heyet olarak bol siyasi yetkileri de bulunuyordu. Meclis üyeleri bütün halk kesimlerini kapsayan halk meclisi tarafından

seçilmesine rağmen sadece Aristokrat kesiminden oluşuyordu (Hegel, 1956: 228; Bozanyas, 1940: 123).

Halk meclisi: Otuz yaşı üzerindeki her Spartalı vatandaşı kapsıyordu ve denetçiler tarafından çağrılarak ayda bir defa toplanıyordu. Bu meclisin görevi ise ihtiyarlar meclisini, denetçi heyetini, ve yürütme meclisini seçmekti. Barış ve savaş ilan etmek, dış siyaseti belirlemek ve kralların miras konularını belirlemekle yetkiliydi. Meclis bu yetkileri tartışma yoluyla kullanmazdı sadece konuları üyelere arz eder ve üyeler alkış veya bağırma yoluyla onaylar ya da reddederdi. Bu meclise konulan kısıtlamalardan biri, ihtiyarlar meclisi ve yürütme meclisi üyelerinin kararlara razı değilse bu toplantılardan çekilme haklarının olmasıydı. Bu çekilme alınan herhangi bir kararı iptal etmeye yetiyordu (Andıref, 1983b: 194-196).

Denetçiler:Yine diğer Yunan şehirlerinden farklı olarak Sparta bu sistemi uyguluyordu. Bu denetçi beş kişi, ilk olarak Spartayı oluşturan beş köyün temsilcileri olarak atanırlardı. Başta yetkileri sadece yargı alanında idi, sonra kralları denetlemek ve ülke bütünlüğünü korumak ve Spartadaki diğer halklarla ilgilenmek gibi yetkilere genişledi. kralların müdahalesi olmadan seçiliyorlardı. Böylece Aristokrat kesimi ile köle kesim arasında bir denge unsuru haline geldiler (Elizabeth, 1969: 73; Martin, 2014: 133).

Bütün bunlar Spartadaki siyasi sistemin en önemli özellikleriydi. Görüyoruz ki bu sistem o topluma en uygun sistemdi. İki kralın her biri diğerinin denetçisi gibiydi ve bu da birinin yozlaşmasını engelliyordu. Aristokrat meclisi ‘ ihtiyarlar meclisi’ bu sınıfın egemenliğini gösteriyordu. Ancak ülkenin işlerinde son karara sahip değildi. Halk meclisi son karar hakkına sahipti. Ancak bu sadece onaylamak ya da reddetmek şeklindeydi. Bununla birlikte kararları, ihtiyarlar meclisi veya yürütme heyetinin çekilmesiyle iptal edilebiliyordu. Böylece siyasi sistem unsurları arasında bir denge oluştu, Bunun sonucu da Sparta güçlü bir toplum yaratmak ve Yunan şehirlerinin egemenliğinde Atina’yı M.Ö. 5. yüzyılın sonlarında yenmeyi başardı (Bılatıfıskı, 1962: 207).

5.4.Şehir Devletleri Dönemindeki En Önemli İç Ve Dış Olaylar

Yunan tarihi şehir devleti sisteminin gelişmesinde birçok aşamadan geçti. Gördüğümüz gibi bu aşamalar Sparta ve Atina gibi güçlü şehirlerin ortaya çıkmasıyla başladı. Sonra bu şehirlerin karşılaşması gereken dış tehditlerle gelişti. Bunun yanında bu şehirler arasında iç anlaşmazlıklar da vardı. Bu aşamalardan geçerek şehir devlet sistemi Makedonyalı Philipin istilasına kadar gelişti. Aşağıda Yunan topraklarının geçirdiği en önemli aşamalardan bahsedeceğiz.

5.4.1. Kartaca ile Savaş

Yunan ile Kartaca arasındaki mücadele ekonomik nedenlerden kaynaklanıyordu. M.Ö. 9. yüzyıldan beri, Akdenizin batısını, Afrika’nın kuzey kıyısındaki koloniler yoluyla, ticari ve siyasi olarak Kartaca kontrol ediyordu. Aynı şekilde Avrupa kıyılarında da böyleydi. Yunan şehirlerinin Sicilya’nın güneyine kadar yayılması iki güç arasında çıkar anlaşmazlıklarına yol açtı (Sarsak, 1975: 142).

Bu mücadelenin ilk aşaması M.Ö. 480 yılında bariz bir şekilde ortaya çıktı. Kartaca, Yunanın Sicilya adasındaki bir şehrinin bu adanın en büyük şehirlerinden biri olan Siraküza kralına karşı savaşında yardım etti. Kartaca ordusunun büyüklüğü o şehri ele geçirmek istediğini gösteriyordu ancak savaş Siraküza’nın kazanmasıyla ve Kartaca’ya yüklü tazminat ödetmesiyle bitti. Çok geçmeden Kartaca, Sicilya’daki Yunan

şehirleri arasındaki başka bir anlaşmazlığa M.Ö. 409 yılında karıştı. Bu sefer amaç adayı ele geçirmektir. Adanın güneyinde olan şehirleri kontrol altına almakla başladı. M.Ö. 405 yılında Siraküza kralı Kartaca ile barışı kabul etti. O zaman Kartaca Sicilya'nın büyük bir kısmını işgal ediyordu. Mücadele Siraküza kralının adadaki Kartaca işgalini batıya kadar püskürtmesine dek devam etti. Kartaca ile Yunanistan arasındaki mücadele böyle noktalandı (Zıdan, 2012: 157).

5.4.2. Perslerle Savaş

Yunanlılar ile Persler arasındaki ilişkilerin temeli, Yunanlıların Anadolu'nun batı kıyısındaki ticaret şehri şeklindeki kolonilerinin olmasına dayanır. Özerk olmalarıyla birlikte Lidya'ya bağlıydılar. Bu durum M.Ö. 7. yüzyıl ve M.Ö. 6. yüzyıla kadar devam etti. M.Ö. 548 yılında Persler Lidya'yı işgal etti ve Yunan şehirlerini Pers imparatorluğuna kattılar. Bu şehirler Lidya'nın kontrolünderken olduğu gibi özerk bir yapıya sahip olmuştur (Sara, 1997: 165).

Ionia Ayaklaması'nın bastırılmasından iki yıl sonra M.Ö. 492 yılında Mardonios komutasındaki Pers ordusu Trakya'ya bir sefer yaparak, bölgedeki Pers egemenliğini güçlendirdi. Fakat Persler için potansiyel tehlike olan ve Ionia Ayaklanmasını destekleyen Yunanistan hala Pers egemenlik alanını dışında kalıyordu. Bu nedenler M.Ö. 490 yılında Datis ve Artaphernes komutasındaki Pers donanması Ege Denizi'ni aşarak Yunanistan'a ayakbastı. Persler Yunanlılardan toprak ve su istediler bu "teslim olun" anlamına geliyordu. Yunanlıların çoğu teslim olmayı kabul etti. Eretrialılar ise karşı çıktı. Fakat kısa sürede kentleri yıkıldı ve halkı köleleştirildi. Perslere, sürgündeki Atinalı Hippias rehberlik ediyordu. Pers ordusu Yunanistan'ın Attika bölgesinin doğu kıyısında ve Atina'nın 30 km kuzeydoğusundaki Marathon körfezine ulaştı; körfezin gerisinde Marathon ovası bulunuyordu. Persler hem Atinalılara hadlerini bildirmek hem de Ionia Ayaklanmasında tahrip edilen Sardeis'in öcünü almak istiyorlardı. Savaş Atinalıların zaferi ile sonuçlandı (Tekin, 2014: 100).

Savaşı anlatan Herodotos'a göre; "bu Marathon ovasında çarpışma uzun sürdü; safların merkezinde üstünlük barbarlardaydı; orayı Perslerin kendisi ve Sakalar tutuyorlardı; bu noktada zafer barbarlardaydı, düşmanı geri atmışlardı ve içeriye doğru kovalamaya başlamışlardı. Ama iki kanatta zafer Atinalılarla Plataialılar'daydı. Düşmanı yenmişler ve onun bozgun halinde kaçmaya bırakmışlar iki kanat birleşerek merkezi çökertmiş olan düşman ile savaşa girmişlerdi ve zafer Atinalılarda kaldı (Ali, 1990: 154).

Atinalılar atlet Pheidippides'i Sparta'ya göndererek yardım istemişlerdi. Spartalılar o sırada kutlmakta oldukları dinsel bir festivalin

sona ermesini takiben Atina'ya yardım göndermeye söz vermişlerdir. Fakat bu yardım savaşın bitmesinden sonra ulaşmıştır. Marathon savaşında Atinalılar 200 civarında asker kaybederken Persler 6000 kadar asker kaybetmişti. Bu zafer kesin bir galibiyet olmayıp sadece geçici bir rahatlama sağlamıştır (Muhassib, 2000: 173).

Persler Yunanistan'ın tamamını ele geçiremeden rahatlayamayacakları için Marathon savaşından on yıl sonra (M.Ö. 480) Kserkses komutasında Çanakkale'denboğazı geçerek Trakya'ya ve Makedonya üzerinden güneye geçerek Teselya sınırına ulaştılar. Perslerin 150.000 kişilik gücüne karşın Yunanlılar 10.000 kişi civarındaydı. Perslerin amacı hem denizden hem de karadan saldırmaktı. Sparta kuvvetleri kara gücünü

oluştururken Atinalılar denizde donanmaları ile savaşmaktaydı. Atinalılar başarı kazanamayıp yenilince Persler Thermopylai geçidini tutan Spartalı komutan Leonidas'ı da yenerek Orta Yunanistan'ı ele geçirip Atina'yı yakıp yıkmıştır (Tekin, 2014: 101-102).

5.4.3. Atina ile Sparta Arasındaki Egemenlik Mücadelesi Ve Peloponnesos Savaşları

Pers Tehlikesi Yunanın asli şehirlerinden uzaklaşınca Yunanın Asya'daki şehirleri Perslerin kontrolü altında kaldı. Bu şehirler Pers yönetiminden kurtulmak için can atıyordu. Özellikle Yunanlılara karşı savaşmaya zorlandıktan sonra. Savaşları ise, savaşlar sırasında Pers safından Yunan safına geçtiler. Bu şehirler de Pers yönetimi altında kalmayıp diğer Yunan şehirlerine katılmak istiyorlardı. Bunun için ise Yunan şehirlerini egemenliği altında birleştiren bir siyasi gücün ortaya çıkması gerekiyordu. O dönemde Sparta ve Atina şehirlerin arasında en güçlüleriydiler (Nasır, 1973a: 89).

Perslere karşı yürütülen savaşın bir aşaması olan Blatea savaşından sonra Sparta, ortak mücadeleyi bırakıp, komutanlık ettiği Peloponnesos ittifakının başında Sparta bölgesini ve Sparta'nın etrafındaki Mesinya ovası gibi bölgeleri korumak için geri döndü. Bu olay Atina'nın M.Ö. 5. yüzyılın başlarında ülke egemenliğini almak için altın bir fırsattı. Sparta'nın bu savaştan çekilmesi, Atina'daki siyasi ve ekonomik istikrar ve Persleri yenmek için oynadığı önemli rol ona yardım etti (Yalichev, 1997: 103; Yahya, 1986: 131). Atinalıların bu doğrultuda attığı ilk adım Mikala savaşından sonra Karadeniz'in girişinde olan Sistos şehrini ele geçirmektir. Böylece Atina, Asya'daki Yunan şehirlerine komutanlık etmek için hazırды. Bu olayların sonucunda Atina'nın komutanlığında, Asya'daki Yunan şehirleri M.Ö. 478 yılında bir askeri ittifak oluşturdular ve ittifakın adı Ege denizindeki Deliş adası karargâh olduğu için Attik Delos ittifakı olarak kondu (Sirgeef, 1948: 117).

Bu ittifak, ittifaka katılan her şehrin birkaç gemi ve para vererek ülkeyi Perslere karşı savunmak için bir donanma kurulması temeline kuruldu. Atina bu şehirlerin en güçlüsü ve ittifakı en çok destekleyebilecek şehir olduğu için ittifak, tamamen kendi kontrolündeydi. Böylece Atina bu durumu birçok savaş açarak kullandı ve Anadolu'daki şehirlerin güney bölümünün tamamını Perslerin elinden almayı başardı ve doğal olarak bu şehirler Delos ittifakına katıldılar. Bu durum böyle uzun sürmedi. Bu şehirlere olan Pers tehdidi ortadan kalkınca, bazıları bu ittifaka gerek kalmadığını düşünmeye başladı ve ittifaktan ayrılmaya başladılar. Ancak bu ittifak gerçekte bir Atina imparatorluğuna dönüştüğü için ittifaktan ayrılmalarını reddetti. M.Ö. 479 yılında Nakşa şehrini kuşattı ve ittifaktan ayrılmasını zorla engelledi. Atina'yı böyle bir şey yapmasına iten sebep ise Ege denizindeki ticarete egemen olduğu için yaşanan ticari ve siyasi gelişmedir. Atina bir imparatorluk kurmak için ittifakı kullanmak istiyordu (Bakır, 2011: 342).

Böylece Atina'nın gücü ve ittifak üzerindeki egemenliği arttı. Özellikle 31 yıl boyunca hüküm süren Pericles döneminde. Atina Ege denizinin siyasi ve ticari egemeni oldu. Ayrıca bu dönemde edebiyat ve düşünce dünyasında gelişme de yaşandı (Hatip, 1998: 212; Yalichev, 1997: 104-105).

Bunun yanı sıra halkın ülkenin başarılarındaki rolünün büyümesi nedeniyle ülkenin demokratik yapısı geliştirildi. Böylece Areopagus meclisinin yetkileri diğer kesimler lehine kısıtlandı. Yürütme organına üyelik kapsamı genişletildi ve toplumun üçüncü kesimini de kapsayacak şekilde oldu. Ayrıca bu dönemde halk mahkemelerinin duruşmasına katılmak ve idari vazifeler karşısında vatandaşlara ödenecek ücret kanunu

da kondu. Eskiden bu görevler kamu hizmeti sayılıp ücretsiz olurdu. Bu sebepten dolayı da fakirler böyle bir görev alamazlardı. Bu işlem bütün vatandaşların siyasi hayata katılmalarını sağladı (Abud, 1993: 178).

5.4.4. Peloponnesos Savaşları

Atina'nın Attik Delos ittifakına başkanlık ettiği dönemde, Atina'daki siyasi, askeri ve ekonomik durum gelişti ve Atina Yunan şehirleri arasında büyük bir güce sahip oldu. Ancak yalnız değildi. Çünkü Sparta da Peloponnesos yarım adasındaki Yunan şehirleriyle kurduğu bir ittifakın başındaydı. Tarım arazileri ve güçlü bir kara ordusuyla önemli bir kara gücüne sahipti. İç bakımdan da toprak sahipleri Aristokratların üstünlüğünde bir toplum oluşturuyordu. Bütün bunlardan dolayı Atina ile çelişiyordu ve Atina'nın gücünün artmasından ve Yunan topraklarında egemenliği sağlamaya yaklaşmasından korkması gerekiyordu. Bu sebeplerden Sparta ve Atina arasında mücadele başladı (Dılmas, 1982: 68). Bu mücadelenin hayata geçmesi ise Atina'nın yeni pazarlar arayışı içinde batıdaki genişlemesi nedeniyle başladı. Bu genişleme Korint ve Megara gibi bazı şehirlerin çıkarlarını tehdit etti. Ticaretin Sparta'nın uğraştığı bir alan olmamasına rağmen, Atina'nın genişlemesinden ve güçlenmesinden korktuğu için diğer şehirlerin çıkarlarını korumaya hazırды, Aralarındaki savaş kaçınılmazdı ve başlaması için bir kıvılcım yeterliydi. Bu kıvılcım ise Korint ve ona bağlı olan ancak daha sonra Atina ile işbirliği yapan Korkira adasının arasındaki anlaşmazlık oldu (Tekin, 2014: 108; Hatıp, 2007: 74).

Ticari faaliyetlerini Atina'dan korumak isteyen Korint Sparta'dan yardım istedi. Böylece Sparta, Atina'nın güçlenmesi karşısında durabileceği bir fırsatı yakalamış oldu. Atina ve Sparta arasındaki Peloponnesos olarak adlandırılan askeri çatışmanın ilk aşaması başlamış oldu.

Bu savaşlar M.Ö. 431 yılında başladı ve birçok aşamaya bölündü. Ancak hiçbir taraf kesin bir sonuca ulaşamadı. Sparta bakımından ilk olarak Atina'yı tarım ürünlerinden yoksun kılmak için Attika ovasını işgal ederek başladı savaşa. Atina ise donanmasıyla Peloponnesos kıyılarına saldırarak ve Sparta'yı destekleyen şehirler arasındaki ticaret yollarını keserek cevap verdi. Hiçbir taraf kesin bir başarı elde edemedi. Böylece savaşın ilk aşaması on yıl sonra Atina'yı temsil eden komutanın ismini alan Nikias¹⁶barış sözleşmesiyle sona erdi (Yahya, 1986: 137; Martin, 2014: 255).

Barış uzun sürmedi. Savaşın ikinci aşaması çabucak başladı. Bu aşama Atina donanmasının Sicilya adasındaki Siraküza şehrini kontrolü altına almaya ve Peloponnesos şehirlerini kuşatmaya çalışmasıyla başladı. Ancak bir sonuç alamadı ve Atina donanması M.Ö. 423 yılında yenilgiye uğradı, Durum yedi yıl bir süre kadar düzeldi. Bu arada Sparta, bir donanmaya sahip olması için Perslerin yardımını arıyordu. İsteddiği olunca da savaşa devam etti ve Atina'nın ticaret yollarını kesmek için Karadeniz Girişlerini ele geçirmeye çalıştı. Ancak M.Ö. 406 yılında Arginusae muharebesinde Sparta'nın donanması yenilgiye uğratıldı. İki yıl sonra M.Ö. 404 yılında Aegospotami savaşını Sparta kazandı. Atina'nın bütün donanmasını yıktı ve Atina'nın yenilgisini ve imparatorluğunun çöküşünü ilan etti (Kolanj, 1950: 127).

¹⁶ Nikias hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Hornblower and Spawforth, 1999: 1056.

5.5.Şehir Devletleri Sisteminin Çöküşü

Atina'nın Yunan egemenliği M.Ö. 4. yüzyılda bitti ve Sparta Atina ile yer değiştirerek diğer Yunan devletlerini egemenliği altına aldı. Ancak bu egemenlik ülkeye hiçbir gelişme sağlamadı. Tam tersine ayrılıkçı güçler belirmeye başladı ve devletler arasındaki kopukluk arttı. Çünkü Spartalılar diğer devletler üzerindeki egemenliklerini sert bir şekilde uyguladı. Bu da diğer devletlerin isyan etmesine yol açtı. Bu ayrılıkçı hareketlerini destekleyen ise Persler oldu. Çünkü Atina'ya karşı Sparta'yı desteklediklerinde Sparta, Asya'daki Yunan şehirlerini geri vermeye söz vermişti. Sözünü tutmayınca da, Persler bu devletleri Sparta'ya karşı desteklemeye başladı (Abubakir, 1988: 178), M.Ö. 386 yılında Sparta ile Persler arasında bir barış anlaşması yapıldı ve Asya'daki Yunan şehirleri tekrar Pers kontrolüne bırakıldı. Bu da Sparta'nın egemen olarak gözden düşmesine neden oldu. Buna ek olarak Sparta ordusu koruyucu olarak diğer Yunan şehirlerine dağılmıştı. Bu da Sparta'nın gücünü zayıflatıyordu. Bu yüzden güçlü bir ordu kuran Thebai şehriyle M.Ö. 371 yılında Leuctra savaşında ilk askeri karşılaşmada yenilgiye uğradı. Bundan sonra Thebai şehri Sparta yerine Yunan egemenliğini sağlamak için çabalarını sürdürdü. Ancak düzenli ordusu ve ekonomik gelişmişliği olmadığı için başaramadı. Aynı zamanda Atina, eski gücünü ve yerini almak için çabalıyordu. Atina'yı böyle bir çaba içine süren sebep ise Sparta'nın, egemenliğini genişletmeye çalıştığı sırada yaptığı sert davranışlar ve bu davranışlar nedeniyle diğer şehirlerin Sparta'dan nefret etmesi ve herhangi başka bir egemenlikle değiştirmek istemesiydi (Ali, 1971: 169):

Bu durumun Atina lehine iyi bir fırsat olmasına rağmen Atina, geçmişten ders çıkaramadı ve müttefiklerine kötü davranmaya başladı (Fazıl, 2007: 166).

Müttefikler kendilerini bir müttefik olarak değil de Atina'nın mutlak egemenliği altında hissetmeye başladılar. Bu yüzden Sparta'nın Thebai'ya yenilgisi üzerinden geçen Sparta tehdidi bitince Atina'yla olan ittifaktan çekilmeye başladılar. Neticede Atina ile bu şehirler arasında bir savaş başladı ve M.Ö. 354 yılında taraflar arasında bir barış anlaşmasıyla sona erdi. Bu anlaşmanın sonucunda her şehir özgürleşti ve Atina Ege denizindeki egemenliğini kaybetti (Hüseyin, 1921: 54).

M.Ö. 4. yüzyılın ortalarında Atina, Sparta ve Thebai birleştirme çabalarının boşa çıkmasından sonra Yunan şehirleri birbirinden tamamen özerk bir hale gelmişti. Ama bu şehirlerdeki hayatın birçok alanda gerilemesiyle neticelendi. Ekonomik açıdan M.Ö. 5. yüzyıldaki birçok pazarını kaybetmesi nedeniyle ülkenin kaynakları büyük bir kıtlıkla karşılaştı. Diğer bir açıdan kaynak ve tabiiyet sorunu paralı askerlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu askerler Perslerin Mısır'a yaptığı savaşlarda Pers saflarında savaştılar, sonra, Yunan şehirlerinin ordusunda savaştılar. Bunun yanında Yunan şehirlerini yöneten siyasi düzen çöktü ve yerine şahsi çıkarlar geldi. Toplum yıkılmaya başladı. Bütün bunlar Yunan şehirlerinin yıkılmasına neden oldu. Tek tek Makedonya tarafından yıkıldılar (Ahmed, 1980: 362).

5.5.2.Makedonya'nın Yunan Topraklarını Kontrolüne Alması

Yunan şehirlerindeki iç bozukluk ve Perslerin Yunanla askeri çatışmaya girmemeyi yeğlemesinin ardından, bu şehirleri tehdit eden yeni tehlike Makedonya'ydı. Makedonya, Yunan şehirlerine karşı bir tehdit olması için bütün özellikleri taşıyordu. Ekonomik bakımdan maden ocakları, orman, tarım arazileri ve geniş yaylalar gibi zengin kaynaklara sahipti. Askeri bakımdan ise birleşmiş ve kral Philip sayesinde güçlü bir ordusu vardı (Dascalacis, 1965: 7; Ksenophon, 1932: 3).

Buna ek olarak da Makedonya'nın coğrafi bakımdan Yunanistan'ın kuzey sınırlarında olması Philip'in bu ülkeyi kolayca işgal edebileceğini düşündürdü ve Yunan toplumundaki bölünmeleri ve siyasi birliğinin olmamasını bir fırsat bilerek Yunanistan'a saldırmaya başladı. Makedonyalı Philip'in uyguladığı taktik ise birine saldırırken diğerleri ile barış anlaşması yapmaktı. Her şehri aldığı anda diğerine gidiyordu. Yunan şehirleri bu taktiği anlamakta geç kaldılar. Atina ve Thebai bu tehlikeyi atlatmak için birleştiklerinde ise çok geç olmuştu ve M.Ö. 338 yılında Chaeronea¹⁷, savaşında yenilgiye uğradılar. Böylece Makedonyalı Philip bütün Yunan şehirlerini kontrolü altına almış oldu (Hammond, 1967: 495).

Bu tarihten sonra şehir devletleri fiili olarak bitti. Sadece şekli olarak Makedonyalı Philip'in isteğine bağlı olarak devam etti ve bütün Yunan şehirlerini Helenistik ittifakında topladı. Bu ittifakın görevi Makedonya kralının ihtiyaç duyduğu savaşçıları ve askeri yardımı sağlamaktı. Kendi aralarında çatışmayı yasakladı. Öte yandan halk meclislerini de kaldırmadı. Ancak bütün bunlar sadece şekil olarak çalışıyordu. Fiili egemenlik ise Makedonya kralının elindeydi (Matsas, 1989: 77). Yunanlıların bu dönemde bir başarıları varsa o da kültürel ve gelişmişlik üstünlüklerini korumalarıydı. Hatta Makedonya askeri istilası onların imparatorluğunun kültürel olarak istila etmesini engellemedi ve Doğu uygarlığının Yunan uygarlığıyla karışması ileriki yüzyıllarda ortaya çıkan Helenistik uygarlığını oluşturdu (Oman, 1968: 501).

---

¹⁷ Chaeronea hakkında daha fazla bilgi için bkz: Hornblower and Spawforth, 1999: 315.

6.YUNANİSTAN'DAKİ ÖNEMLİ UYGARLIK BAŞARILARI

6.1.Tiyatro

Tiyatro, Yunanistan'ın en önemli uygarlık başarılarından biri sayılır. Tiyatronun doğuşu ve gelişmesi burada oldu ve oradan bütün dünyaya yayıldı. Yunanistan'daki tiyatro sanatının temelleri, şarabın ve üzümün tanrısı Dionysos için yapılan dini kutlamalara dayanmaktadır. Bu kutlamalar her yıl bahar mevsiminde gerçekleştirilir. Bu kutlamalarda üzüm ağacının ve tanrısının yılın her mevsiminde geçirdiği evreleri sergilerlerdi. Bu evreler bahar ayının gelmesi, ağaçlara yeşilliğin dönmesi ve tanrının zaferiyle sona ererdi. Kutlamalar,dansı, şarkı söylemeyi ve mizahı kapsıyordu. Buradan tiyatronun trajedi¹⁸ ve mizah bölümleri doğdu (Sara, 2002: 370)

Tiyatro sanatı son şeklini almadan önce, Bu gösteriler birçok aşamadan geçti.

Birinci aşama Dithyramb şarkılarıydı. Bu şarkılar M.Ö. 9. ve M.Ö. 8. yüzyılda ortaya çıktı. Bir grup şarkıcı tarafından söylenen bu şarkılar Korint şehrinden Atina şehrine aktarıldı ve Dionysos tanrısının bir kutlaması haline geldi. Bu kutlamalarda ciddiyet vardı. Başlangıcı ve sonucu belli olan bağlantılı konular üzerinde gerçekleşirdi. Bu yüzden giderek gelişti ve trajedi sanatının temeli oldu, Gösterilerin diğer birdiğer türü vardı. Bu gösteriler komik gösterilerdi. Hayvan veya kuş kostümü giyen kişiler tarafından yapılırdı. Bu gösteriler komedinin temeli sayılır (Nadire, 1973: 134; Loon, 2013: 84).

Yunan tiyatrosunun fiili varlığı Thespi¹⁹,adında bir kişi tarafından gerçekleştirildi. M.Ö. 16. yüzyılda yaşamış Atina vatandaşıydı. Dithyramb şarkılarının gösteriş şeklinin geliştirilmesi de onun tarafından yapılmıştı. Koro şarkıcıların birini tek başına söyleyen bir şarkıcıya çevirmişti. Bu şarkıcı ile koro arasında yapılan bir diyalog ile onu olayların üstünde geliştirdiği kişi yapmıştı. Bu dönemde tiyatrolar basit ve ilkel olarak başladı (Aristofans, 1954: 26). Oyuncunun rolü koroya cevap vermekten başka bir şey değildi. Olayın üstünde geliştirdiği bütün kişilerin rollerini yapması gerekiyordu. Bütün konuların Dionysos ile bağlantılı olması gerekiyordu. Şarkıcı ve koro kişileri koyun derisi giymek zorundaydılar. Bu giyimlerden yola çıkarak trajedi tiyatrosu adını aldı. Çünkü trajedi kelimesi Yunanca'da koyunun şarkısı anlamına gelir ve iki kelimedenden oluşur. Biri Trajos koyun anlamına gelir diğeri de Odos şarkı anlamına gelir (Makavı, 1980: 242).

Bu başlangıçtan sonra tiyatro gelişim aşamalarına devam etti. İkinci aşama konu gelişimi aşamasıydı. Konular sadece Dionysos tanrısıyla ilgili değildi. Gelişerek çoğunun Yunan efsaneleri olmak üzere başka konuları da ele alır oldu. Hepsi tanrılar ile insanlar arasındaki veya insanlar ile kaderler arasındaki savaşları anlatırdı. Sonra şekil ve performansta yeni bir gelişme oldu (Antony, 1981: 68). Oyuncuların sayısı ikiye, sonra üçe, sonra dörde yükseldi. Sonra yönetmenlikte ve oyunculukta yeni bir gelişme oldu. M.Ö. 5. yüzyılda en iyi şeklini alana dek böyle devam etti. Belirtmemiz gerekir ki Dithyramb şarkılarındaki gelişme sonucunda yeni bir tiyatro türü ortaya çıktı. Bu tür Dionysos tanrısının hikayelerini şarkı olarak anlatmak yerine oyunculukla anlatmaya başladı (Hatun vd., 1965: 337). Bu türün adı ise Satirik tiyatrosu oldu Bu tiyatrodaki hayvan kostümlerini giyen kişiler acılı ve eleştirel sahneler gösterirlerdi. Mutlu sonla biterdi ve Dionysos tanrısı ile mizahı birleştirme özelliği vardı. Bu tiyatrolar Dionysos tanrısının konularını ele alan Dithyramb şarkılarının yerini aldı ve trajedi tiyatrosuna

¹⁸ Bu sözcük Yunanca tragoidia'dan gelir. Ünlü trajedi yazarları Aiskhylos, Sophokles, Örpides idi. bkz: Sarsak, 1975: 155.

¹⁹ Thespi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Hornblower and Spawforth, 1999: 1510.

dönüştü. Atina'daki Dionysos tanrısının kutlamalarında yapılan tiyatro yarışmalarında trajedi tiyatrolarının yanında Satirik tiyatrolarının olması önemliydi. Bu, trajedi tiyatrosuydu. Komedi tiyatrosu ise, Trajedi veya Satirik tiyatrosundan temel bir noktada ayrılmaktadır. Bu nokta, ele aldığı konuların efsanelerden ya da tanrı hikâyelerinden değil, toplumdan ve yaşanan durumlardan kaynaklı konular olmasıdır (Kıto, 1962: 284).

Bu tiyatro sanatının ilk çıkış yeri Atina değildi. Megara ya da Sicilya'da ortaya çıktığı tahmin ediliyor. Ancak gelişme zirvesini M.Ö. 5. yüzyılda Atina'da gerçekleştirdi. Bu gelişmenin sebebi ise Atina'nın o dönemde yaşadıklarıydı. Özellikle Sparta'yla savaşı ve Pelopennesos savaşlarının sebep olduğu sosyal ekonomik ve siyasal değişiklikler. Ondan sonra ortaya çıkan paradokslar ve toplum bozukluğu komedi sahnesi için uygun malzeme oluştuyordu. Bunun yanında bu dönemde birçok düşünür, felsefe okulları, ve askeri ve siyasi adamlar ortaya çıktı. Bunlar da iyi malzeme konusu oluştuyordular. Bu dönemde ülkedeki hayatın her alanında eleştiri yapan birçok komedi tiyatrosu yapıldı. Ülkedeki demokratik sistem de buna yardım etti (Frank, 1970: 97-104).

6.1.1.Tragedia Tiyatrosu

Bu alanın öncüsü Aeschylus'tur (M.Ö. 456-524-525). Yunan tragedyasının bildiğimiz durumuna ulaşmasını sağlayan kendisidir. Nitekim tek oyuncu ilkesini aşmış, tiyatrolarına ikinci bir oyuncuyu dâhil etmiştir. Bu durum, kursun şarkı ve ilahi söylemeleri unsurundan daha fazla diyalog unsurunu arttırmıştır. Ayrıca bu sayede farklı ya da karşıt görüşlerin izlendiği sahneleri tiyatroya dâhil edebilmiştir (Muhasib, 2000: 47). Bunun yanı sıra Aeschylus, maskeleri geliştirmeye de önem vermiştir (maskeler, tek bir oyuncu kadın ve erkek olmak üzere farklı tiyatro kişiliklerini oynadığı sürece gerekli olmuştur). Maskeler, kişiliğin özellikleri ve niteliklerini (kahramanlık, kötülük, dalkavukluk...) daha net ifade etmiştir. Ayrıca oyuncuların elbiselerine de önem vermiş ve oynadıkları rolle uyum içerisinde olmasını sağlamıştır. Aeschylus, tüm bunların sayesinde tiyatro oyunlarının içerdiği değerleri ve büyük anlamları ifade edebilmiştir. Oyunlarının çoğu, toplumdaki çatışma ortamında doğru yola işaret eden ilahi yönetim ekseninde olmuştur (Maksimov, 1956: 104-109).

Yunan tragedyasını geliştirmekte katkı sahibi olan bu büyük tiyatro şairlerinin ikincisi ise Sophokles'tir (M.Ö. 406-496). Yapmış olduğu katkı ve geliştirmelerden biri de üçüncü bir oyuncuyu eklemesidir. Bu durum, doğal olarak diyalog konusunda daha geniş bir alan açmıştır. Ayrıca tiyatro oyununun içerdiği çatışma sahnelerine de hizmet etmiş ve bu gelişme, tiyatrodaki hızlı ve kolay hareket etmeye yol açmıştır. Bunun için, bu hızı engelleyen bazı geleneksel unsurlar feda edilmiştir (örneğin koronun söylediği ilahilerin uzunluğu gibi). Bunun yanı sıra, oyuncular için arka plan konumunda olan resmi renklendirme fikrini eklemiştir. Tiyatro oyunu içeriğinde ise Sophokles, insandaki kahramanlık unsurunu net bir şekilde ifade etmiştir (Bıtre, 1977: 156). Bu şairlerin üçüncüsü ise Euripides'tir (M.Ö. 406-485). Tragedya tiyatrosuna yapmış olduğu en önemli katkı, özel bir ilgi gösterdiği tiyatro oyunlarının içeriğiyle ilgilidir. Bir yandan canlılık katarken, diğer yandan gerçekçiliğe bağlı kalmış ve insanın doğal hacminde gerçek mücadelelerini işlemiştir. Aeschylus'un yaptığı gibi insanı, tanrı iradesi önünde hiçbir gücü ve kudreti olmayan bir varlık gibi yansıtmamıştır; ya da Sophokles'un yaptığı gibi insanı doğal hacminden büyük bir kahraman gibi de yansıtmamıştır. Bu şekilde tiyatro oyunlarında, hâlâ işleyebileceğimiz birçok konuyu ele almıştır; örneğin abartılı Yunan ulusalcılığı, savaşlardaki adil olmayan acılar, kadının önünde duran engeller, Dindeki hurafeler ve taassup, metafizik unsurlarla makul unsurlar arasındaki

çatışma vb. Tüm bu çelişkiler arasında, bunlara galip gelmenin tek bir yolu olduğunu söyler; o da normal bireyler arasındaki dayanışmadır (Osman, 1984: 87).

6.1.2.Komedi Tiyatrosu

Yunan komedi tiyatrosu M.Ö. 358 ile 450 yılları arasında yaşayan Aristofanes döneminde zirveye ulaşmıştır. Bu dönemde komedi tiyatro şairi olarak adı parlamıştır. Kırka yakın tiyatro eseri yazmıştır. Bunlardan sadece 11 tanesi tam haliyle elimize ulaşmıştır. Tiyatro şairi, bu tiyatro oyunlarında bazen açıkça bazen de üstü kapalı olarak; ancak her zaman alaycı ve iğneleyici şekilde eleştirilerini sunmaktadır. Bu eleştirilerini, o dönem Atinalıların yaşamında demokratik sistem, kültürel sapkınlıklar ve bazı zamanlar için baskın gelen sosyalizm düşünceleriyle ilgili çarpıklıklara yöneltmiştir (Vafi, 1977: 85). Sosyalizm düşüncesi, özellikle Pelopennesos savaşları sonrası ve sonucunda ortaya çıkan sosyal farklılıklardan kaynaklanmıştır; nitekim zengin azınlığın zenginliği artarken yoksul çoğunluğun yoksulluğu artmıştır. Ayrıca savaş ve barış arasındaki gelgitleri de eleştirmiştir. Aristofanes, tüm bu konularda büyük bir başarı sergilemiştir (Frank, 1970: 110). Yaşanan durumlara ve şahıslara en büyük eleştirilerini yöneltirken, her zaman için izleyicilerin kabul edecekleri komiklikte ve eğlenceli olmasına özen göstermiştir. Sahnelerinden her biri ayrı ayrı özelliklere sahip olmuştur. Bazen oyuncuların hareketleri ve diyaloglarıyla dolu komik sahne görünürken, bazen kurs bireylerinin söyledikleri saflık ve berraklık dolu ilahiler geliyor, bazen de bir cümleyi ya da birkaç kelimeyi geçmediği halde kendine has üslupla başlı başına bir olayı özetleyen cevap veya yorum geliyor (Aristophanes, 1954: 41-48).

6.2.Atina'daki Tiyatronun Gelişme Etkenleri

Atina'daki tiyatro sanatının diğer şehirlerindeki kadar gelişmesine birçok etken sebep oldu. Atina tiyatrosu o kadar gelişmişti ki Yunan tiyatrosuna genel olarak Atina tiyatrosu denmeye başlandı. Aşağıda, Atina'daki tiyatronun gelişmesine neden olan en önemli faktörlere değineceğiz.

Atina'nın olduğu Attika yarımadası özel bir coğrafi konuma sahiptir. Bu da Atina ile etrafındaki şehirler arasındaki iletişimi kolaylaştırdı. Buna ek olarak Ege denizinin adalarıyla ve Anadolu kıyılarındaki Yunan şehirleriyle de iletişim kurmak kolaydı. Bütün bunlardan dolayı Atina'daki şairler ile bu bölgeler arasında bir temas oldu ve bu yolla yeni edebiyat üslupları kazandılar ve geliştirdiler (Frank, 1970: 115; Bozanyas, 1940: 89).

M.Ö. 6ç yy. Atina'da tiranlık dönemi yaşandı. Bu dönemde özellikle Peisistratos zamanında edebiyatın gelişmesine büyük katkı sağladı. Çünkü bu kral edebiyata ve sanata büyük ilgi gösterdi ve bunlarla uğraşanlara destek verdi. Ayrıca İlyada ve Odysseia bu kralın zamanında kodifiye edildi. Bu tarihten sonra birçok tiyatro eserlerine temel oluşturdu. Yazarların gördüğü bu ilgi birçok alanda yeni yazarların ortaya çıkmasını sağladı. Bu aşama Atina'daki edebiyatın ve sanatın başlama noktasıydı. Meyveleri de M.Ö. 5. yüzyılda kültürel hayatta yaşadığı gelişmeyle görüldü. Bunun üzerine trajedi veya komedi tiyatrosu olsun yaşanan gelişmeler nedeniyle tiyatro yarışmaları ortaya çıktı (Bırnal, 2004: 168).

M.Ö. 5. yy. Atina'da edebiyatın gelişmesine yardımcı olan siyasi koşullar yaşandı. Bu gelişme sonucunda da Atina tiyatrosu ortaya çıktı. Bu koşullar, Atina'nın diğer Yunan şehirlerine egemen olması ve Delos ittifakını kurmasıdır. Bu da şehri siyaset ve edebiyat merkezi haline getirdi ve büyük ekonomik refah sağladı. Atina'nın bu konuma gelmesi, Atina komutanlarının diğer Yunan şehirleri üzerindeki

egemenliğini iyi kullanması ve M.Ö 480 yılında Persleri yenmesi sonucunda oldu (Frank,1970: 119). Sonra Delos ittifakını bir Atina imparatorluğuna çevirmesi de ona siyasi ve ekonomik olarak büyük fayda sağladı, Bütün bunlar edebiyat ve sanatta büyük bir canlanmaya neden oldu. Tiyatronun gelişmesi de bu canlanmaya en iyi örnektir. Ayrıca ekonomik refah o zamanda Atina'da yapılan yıllık festivalleri ve tiyatroları desteklemek ve organize etmeye yardım etti (Yahya, 1985: 116-123).

6.3. Yunan Tiyatrosunun İnsani Kaynakları

6.3.1.Kurs veya Koro

Yunan tiyatrosunun en önemli İnsani faktörüdür. Hatta tiyatronun temelidir, çünkü gördüğümüz gibi önce sadece koro vardı. Daha sonra zamanla tek kişi oyunculuğu eklendi. Koronun önemli rolünü, bize kadar ulaşan, trajedi veya komedi tiyatro sahnelerinden anlayabiliriz. Aynı zamanda koronun rolünün nasıl aşamalı olarak azaldığını ve sadece aralarda birkaç şarkı söylemekle yetindiğini görebiliriz. Bu şarkılar olayların ve sahnelerin konusunu etkilemezdi. O yüzden kolayca vazgeçilebilir olmuştu (Malah, 1997: 87; Frank, 1962: 127).

Tiyatro sanatı, dansçılar ve ses sanatçıları gruplarıyla başlamıştır ve bunlar, Dionysos tanrı bayramlarında tanrıların hikayelerini, kahramanları ve efsaneleri anlatmaktaydılar. Bu sanat ilk ortaya çıktığında amacı, kursun anlattıkları bu hikâyeye ve efsaneleri sadece somut bir şekilde izleyicilere aktarmaktı. Diğer bir ifadeyle, tiyatro sanatının amacı, başlangıçta başlı başına oyunculuk olmamıştır (Fahmi, 1999: 121). Oyunculuk, sadece kursun söylediği şarkı ve ilahilere gerçekçilik ve teşvik unsurlarını katmak için kullanılıyordu. Bu haliyle tiyatrodaki kursun ilk önemini koruması doğal bir sonuçtur. Ancak yavaş yavaş durum gelişip yeni bir hal almaya başladı. Nitekim kursun rolü yavaş yavaş azalmış, oyunculuğun rolü yavaş yavaş artmıştır. Bu gelişme, M.Ö. 5. yüzyılın başlarından itibaren görülmüş ve yaklaşık M.Ö. 3. yüzyıl sonlarında en son aşamasına ulaşmıştır. Kurs artık tamamen yok olmuş ya da sadece tiyatrodaki şekilden ibaret kalmıştır. Tiyatronun dram yapısında hiçbir şekilde rolü olmamıştır (Fersirves ve Yas, 1960: 203).

Kursun rolünün azaldığı bu gelişimi iki ana yönelimde veya çizgide izleyebiliriz. Miktar açısından tiyatrodaki kursa ayrılan zamanın azalmaya başladığını görüyoruz. Biz bunu Aeschylus'un döneminin ortalarından itibaren bu durumu hissetmeye başlıyoruz. Bu şairin bize bırakmış olduğu en eski tiyatro oyunu olan "Yalvaran Kızlar" oyununda kursun, beşte üç oranında satır veya biraz daha fazla bir yer işgal ettiğini görmekteyiz. Kronolojik olarak daha sonra gelen tiyatro oyunlarında ise, örneğin Sofokles'in tiyatro oyunlarındaki kursun rolü, Ajax ve Antigone oyunlarında çeyreğini oluşturduğunu görüyoruz. Elektra ve Filyoktitis oyunlarında ise yedide bir oranında olmuştur. Euripides'in oyunlarına baktığımızda ise kursun rolünün, Bahos Abitleri ve Elestiks oyunlarında oyunun çeyreğini oluştururken, yavaş yavaş azalarak Oristes oyununda dokuzda bir olduğunu görürüz (Maksimov, 1965: 147). Çeşitlilik açısından ise kursun tiyatro oyununun konusu ya da düğümüyle ilgili olan bağlantısında küçülme olduğu gözlemlenir. İlk tragedya tiyatro oyunlarında, örneğin Aeschylus'un yazmış olduğu "Yalvaran Kızlar", sığınan kızlarla ilgili tiyatro oyununun tamamını kursun temsil ettiğini görmekteyiz. Oyuncuların ve onlarla ilgili olayların önemi ise son derece az miktarda bir öneme sahiptir. Aynı şeyi, aynı şaire ait al safihat adlı oyunda görmekteyiz. Tiyatro oyununun hemen hemen tamamı, ceza veya kısas tanrıçaları etrafında döner; Oristes annesi Cletmsre'yi öldürdüğü için ondan intikam almak isterler ki onları da kurs temsil eder (Mahmud, 1998: 184).

Euripides'in geç dönem oyunlarında, aynı yönde yeni bir gelişme görmekteyiz. Burada tiyatro oyununun olaylarıyla ilgilenmek ve yorum yapmakta dahi kursun önemini kaybettiğini görüyoruz. Kurs, artık tiyatro oyunu veya olaylarıyla hiç alakası olmayan veya çok az alakası olan bazı efsaneleri okumaktadır. Ayrıca kursun ve oyuncuların diyalog haline olduğu eski durumun da büyük oranda azaldığını ve diyalogun oyuncular arası olduğunu görmekteyiz. Kurs artık az sayıda hatta nadir denebilecek durumlarda görülmeye başlamıştır. Aynı yönde şarkı rolünün büyük oranda (orkestra alanında rolünü icra eden) kurstan (rollerini tiyatro tahtası üzerinde icra eden) oyunculara taşındığını görmekteyiz. Bu şekilde kurs ile oyuncu veya oyuncular arasında ikili şarkı söyleme durumu ve satırları azalırken, oyuncular arası artmıştır (Cabır, 1991: 15-17).

6.3.2. Oyuncular

Yunanistan tiyatrosunun gelişmesinde olumlu etkisi olan Thebes M.Ö. 6. yüzyılda sahne arkasında beş ile on kişiden oluşan koro ile onun önündeki solistin karşılıklı şarkı söylemesi, dans etmesi ve birbiriyle soru-cevap şeklinde diyaloglaşmasını eklemiştir. Tiyatronun ilk döneminde sadece bir oyuncu varken, Eeschylus ismiyle anılan ikinci bir oyuncu eklemiştir. Sonrasındaise Sofokles ismi verilen üçüncü bir oyuncu tiyatro sahnesinde yer almıştır. Sonrası oyuncular çoğalmaya başladı. M.Ö. 4. yüzyılda Aristofanes'in tiyatrolarında birçok oyuncu görmeye başladık.Yunan tiyatrosu Oynanan rollerin oyuncu sayısından fazla olma sorununa maske kullanarak baş edebildi. Böylece bir kişi uygun maske kullanarak birçok rol oynaya biliyordu. Oyuncu sayısının az olması kolay hareket vekonsantre olmayı kolaylaştırdı (Durant, 2001: 289). Tiyatroda ilk dönemlerde sadece bir oyuncu varken bu kişinin birden fazla rol oynaması farklı maskeleri takması değişik sesler çıkarması gerektiğinden zamanla oyuncu sayısı artmıştır. Ana rolleri icra eden ve tiyatronun asıl diyaloglarını aktaran oyuncular, tek başlarına oyuncu olarak nitelendiriliyorlardı. Ancak bu durum, bu isimle anılmayan başka şahısların varlığına engel olmamıştır. Bu şahıslar, tiyatro oyununda bir veya iki satırlık ikincil rolleri icra ediyorlardı. Ayrıca sessiz kişiliklerin de görünmesine engel değildi. Bu şahısların varlığı, tiyatro oyununun bazı olayları ve durumlarını aktarmak için gerekli oluyordu; ancak diyaloglara katılmazlardı. Bu şekilde ikincil veya sessiz rolleri icra edenlerin sayısı ile ilgili herhangi bir sınırlama yoktu (Frank, 1970: 161).

Oyuncu sayısını sınırlandırmak, daha önce bahsetmiş olduğum düşünceden ileri gelmiştir. Nitekim Yunanlar için tiyatro, başlangıçta sadece ilahi ve şarkılarının kurs tarafından somutlaştırılması şeklindeydi. Hatta tragedyanın altın çağında tiyatro oyunlarının etrafında döndüğü hikâyeler ve efsaneler, tiyatro Troyaa gidip tiyatro olarak izlenmeden önce dahi izleyiciler tarafından biliniyordu. Dolayısıyla oyuncunun rolü, Yunan izleyicisi için sadece daha önceden bilmiş olduğu olayları ve durumları somutlamaktan ibaretti (Yahya, 1978: 188). "İzlemeye gitme sebebi ise yıllık dini kutlamalardan biri olmasıydı. Ayrıca Yunan izleyicileri, tiyatro oyununun ayrıntılarını öğrenmek için fazla sayıda oyuncuya ihtiyaç duymazdı".²⁰

²⁰Bu durum elbette komedi tiyatro oyunları için geçerli değildir. Onun konuları, şairin bizzat yaşamış olduğu toplumsal çarpıklıklardan alınmaktadır. Ancak buna rağmen komedi tiyatro gösterileri, üç oyuncu sınırlamasına bağlı kalmıştır. Bununla ilgili üç sebepten bahsedilebilir. Birincisi: komedi tiyatro şairi, tiyatro oyununun konusunu toplumun gerçekten yaşadığı sorunlardan almaktaydı; bu açıdan izleyiciler için zaten bilinen konulardı (tragedia oyunlarındaki efsanelerde olduğu gibi). Ayrıca Yunanlar, göreceğimiz üzere sadece üç oyuncu kullanarak tiyatro dilini geliştirmişlerdir. Bu sebeple daha fazla sayıda oyuncuya ihtiyaç duymamışlardır. Son olarak, oyuncunun ilk başlardaki amacı, kurs şarkılarını

Oyuncuların sayısının sınırlı olmasının elbette olumsuz sonuçları olmuştur. Bunların en önemlisi, günümüz tiyatrolarında çok sayıda oyuncu arasında dönen diyalogların bıraktığı etki, Yunan tiyatrosunda bulunmamıştır. Ayrıca bu sınırlamanın sonucunda bazı durumların aktarılması zayıf kalmıştır. Nitekim doğal olarak bazı durumların aktarılması için dördüncü bir oyuncuya ihtiyaç vardır ve aynı sahnede oynaması gerekmektedir. Ancak Yunanların sadece üç oyuncuyla sınırlı kalmaları, bu durumun karşısında bir engel gibi durmuştur (Bitre, 1977: 186).

6.3.3. İzleyiciler

Tarihin bu döneminde, Yunanistan'daki tiyatro sahneleri şimdiki bildiğimiz şekil ve üslupla yapılmıyordu. İzleyiciler istedikleri zaman sevdikleri tiyatroya gidemiyorlardı. Tiyatrolar yılın belli bir mevsiminde ve genel olarak tiyatro yarışmalarında yapılmıyordu. Bu tiyatrolar ve yarışmalar Dionysos tanrısına yapılan kutlamaların bir kısmını oluşturuyordu. O yüzden vatandaşlar tiyatroya gitmeyi bir görev olarak görüyorlardı ve gitmeye özen gösteriyorlardı. Bu tiyatroların mali desteği, ister yönetmenlik ister ödül bakımından olsun devlet tarafından sağlanıyordu. Ayrıca devlet, fakirlere işlerini bırakıp geldikleri için bir miktar para da veriyordu (Tırad, 1952: 303).

Halkın veya vatandaşların hemen hemen hepsi, tiyatro oyunlarını izlerlerdi ve devlet, bu duruma açık bir şekilde önem verirdi. Nitekim vatandaşlar izleyebilsinler diye devlet kurumlarını ve mahkemeleri kapatırdı. Ayrıca hapiste olanlar dahi festival zamanlarında kutlamaları ve bunların içinde tiyatroları izlemeleri için serbest bırakılırlardı. Bunun yanı sıra devlet, bu konuda yasalar düzenlemiş ve bu yasalar gereğince zenginler, koro üyelerinin eğitimi için gerekli masrafları karşılardı. Gerçekten de bu şekilde hareket etmişlerdir. Tiyatroları kutsal dini etkinlikler arasında görmüşlerdir (Frank, 1970: 169). Bu konuda normal zamanlarda vatandaşlar arası davranışları düzenleyen yasalarla yetinmemişlerdir. Tiyatro, oyunların sergilendiği dönemlerde kutsal mekân sayılmıştır ve bu konuda özel ve sıkı yasalar uygulanmıştır. Örneğin bu konuda Ktesikles adlı bir şahıs, tiyatronun sergilendiği bir sırada kendi aralarında sorun yaşadığı birisine sadece vurduğu için idam cezasına çarptırılmıştır. Ayrıca izleyicilerden birini, yanlış yerde oturduğu sebebiyle de olsa yerinden kaldırıp kovan kişi için de idam cezası uygulanmıştır (Karam, 2014: 121). Tiyatro oyunlarını kuşatan bu kutsal ortam, tabiri caizse oturanların başlarına kuş konmuşçasına huşu se sessizlik içerisinde oturdukları anlamına gelmemektedir. Aksine izleyiciler, izledikleri tiyatro sahnelerini beğendiklerini ya da beğenmediklerini belli etmekteydiler. Bunu gayet açık ve canlılıkla belli etmekteydiler. Çok beğendikleri tiyatro sahneleri olduğunda alkışlarıyla, sesleriyle ya da tekrar edilmesini istemeleriyle beğendiklerini belli ediyorlardı. Bir oyunu, sahneyi ya da tiyatrodaki bir şarkıyı beğenmediklerinde ise topuklarını oturdukları tribünlerin kenarlarına vurarak ya da ısıklık çalarak beğenmediklerini belli ediyorlardı. Bazen de şaire veya oyunculara taş atarlardı. Tiyatroya hiç beğenmedikleri durumlarda sahneleri son bulmadan, birinci veya ikinci sahnesinde olsa dahi oyunu sonlandırmak isterlerdi (Sırgıeef, 1948: 147-154).

Beğenmemelerinin temel sebepleri vardır. Birincisi: şairin sanatında ve oyuncuların da rollerini yapmakta usta olmaları beklenirdi. Şair veya oyuncunun hünerleri düşük olursa, daha önce de belirttiğimiz şekillerde izleyiciler tarafından

---

somutlamaktı ve öyle görünüyordu ki bu durum, Yunanların zihninde gelenek gibi yerini almıştır ve kursun rolünün gerileyip oyuncudan geri durduğu zamanlara kadar devam etmiştir. bkz: Yahya, Lütfi, Abdulvahab, 1985. Mykadima fi el-Hukum end el-Yonan ev el-Roman, 1. baskı, Dar el-nesir, Mısır, 219 s.

beğenmediklerini belli etmek için çeşitli uygulamalar yapmalarında direkt bir sebep olarak görülürdü. Diğer bir sebep ise sahnelerden birinde inançlara sert eleştiri yapılmasıdır. Gerçek şu ki Yunanlar, inançlara ya da dini uygulamalara yapılan hafif dokundurmalar konusunda, bu dokundurmalar tiyatro oyununda bir fikre veya komikliğe hizmet ediyorsa, çok da mutaassıp değillerdi (Malah, 1997: 157).

İzleyicilerden görülen tek şey beğenme veya beğenmemelerini belli etmeleri değildi; bunun yanı sıra yüksek derecede bilinç sahibiydiler. Gösterime giren tiyatro oyunlarının uzun bölümlerini ezberlerlerdi. Sergilendikten sonra da sürekli okumaya özen gösterirlerdi. Bir yandan bu bilinçleri, diğer yandan da Yunanların dini münasebetlere gerçekten bağlı olmaları, tüm gün güneşin doğuşundan batışına kadar tiyatro oyunlarını taş tribünler üzerinde izlemelerini ve tahammül etmelerini sağlamaktaydı. Tiyatro oyunlarına ayrılan günler bitinceye kadar günler boyu bu şekilde izlemektedirler (Bitre, 1977: 197-208).

6.4.Yunan Tiyatrosunun Mimari Yapısı

6.4.1.Orkestra

Koroya ait olan yerdir, yunan tiyatrosunun ilk başlarında şarkı söyleyip danslar yapıyorlardı. Orkestra, yuvarlak ve orta bir yerde oluyordu. Bu yeri Dionysos tanrısına özel kesme yeri ortalıyordu. Tiyatronun bu mimari bölümü, önemi ve genişliği, tiyatronun tarihsel gelişimi ile orantılı olarak gelişti. Koroların tiyatrodaki önemi azalınca orkestranın da önemi azaldı ve koronun roman döneminde bitmesi ile bitti ve bu yer izleyicilere yeni yerler oluşturmak için kullanılır oldu (Fahıd, 2002: 141).

6.4.2.Oyuncuların Odası

Oyuncuların elbiselerini değiştirmek için kullanılan yerdir. Tiyatronun gelişme aşamalarıyla birlikte gelişti. Başlangıçta izleyicilerin karşısında ve orkestranın yanı başında olan basit bir çadırdan ibaretti. Tiyatro mevsimi bitince kaldırılırdı. Sonra gelişerek tahtadan yapılan, Giriş çıkış kapısı olan bina haline geldi. M.Ö. 5. yüzyılda, taştan yapılan resimli ve önünde süs direkleri yapılarak en iyi şeklini aldı (Frank, 1970: 174 ; Sarsak, 1975: 198).

6.4.3.Perde Önü

M.Ö. 5. yüzyıldaki yunan tiyatrosunun başlangıcında, Oyuncuların rollerini oynadıkları ve perde önü adlandırabileceğimiz belli bir yerin olduğuna dair bir kanıt yoktur. Büyük ihtimalle oyuncular rollerini orkestra sahasında oynuyordu. Bu durum M.Ö. 4. ve M.Ö. 3. yüzyılda gelişti ve tiyatrodaki oyuncuların rollerini oynadıkları, taştan yapılan yüksek bir yeri oldu. İşte bu, bugünkü anladığımız şekilde perde önü adlandırılacak yerdir (Şeyh, 1993: 271).

6.4.4.Stadyum

İzleyicilerin tiyatroya izlemek için oturdukları yerdir. Birçok aşamadan geçerek gelişti. Başlangıçta izleyiciler orkestranın etrafındaki tepelerde otururlardı. Sonra bu tepelere tahta koltuklar konuldu. Sonra M.Ö. 5. yüzyılda orkestrayı neredeyse her taraftan kuşatan, taştan yapılmış stadyumlar meydana geldi (Frank, 1970: 176). Bu stadyumlar bazen yirmi bin kişilik kapasiteye sahipti. Şehrin bütün insanları ya da

çoğunun bu tiyatro yarışmalarına geldiğini göz önünde bulundurursak bu yüksek kapasite mantıklı olur. Yunanlılar, tiyatroları birkaç tepenin arasında yaparak sesin en uzak izleyiciye bile ulaşmasını sağladılar (Hamad, 2003: 342).

6.5. Atina Demokrasisi

Yunan toplumu birçok aşamadan geçerek, bölünmüş şehirler ya da devletçiklerden belli bir siyasi bütünlüğe ulaşmıştır. Yunan şehirlerindeki siyasi gelişme yönünden en başarılı olan Atina'dır. Yunan şehirlerini bir dönem egemenliği altına almıştır ve diğer şehirlerden farklı olarak siyasi, kültürel ve sanatsal gelişme yönünden üstünlük kurmuştur (Zimren, 1965: 72).

Atina şehri tarih boyunca birçok siyasi gelişmeleryaşamıştır. Kabile sistemiyle başladı, yerleşim göçleri kabile şeklinde gerçekleşiyordu ve bir bölgede yerleşiyorlardı. Sonra kabile reislerinden biri, diğer kabile reislerinden oluşan danışma meclis ile önderlik yapıyordu. Bu sistem, Yunan topraklarının ilk istikrarlı siyasi sistemi olan, krallığın ortaya çıkmasına neden oldu. Kral, kabilelerin reislerinin yetkilerini devralan kişiydi ve şehrin kabilelerinin, aşiretlerinin ve sınırların yani bütün şehrin önderi oldu (Jones, 1983: 76). Siyasi, askeri ve dini yetkilerin hepsi kralın elindeydi. Bu aşamada yapısı itibarıyla kabilelerin reislerinin meclisinin benzeri, krala, önderlikte eşlik eden bir meclis oluşturuldu. Bu meclis Aristokrasi ve toprak sahibi sınıftan oluşuyordu. Bu meclisin krala eşlik etmesi zenginlik üzerine kurulan sınıf ayrıcalıklarının göstergesiydi. Bu da yönetimi bu aşamada kabile önderleri aşamasına benzer kılıyordu. Aristokrat kesim önemini hissetmeye başlayınca dengeler değişti ve kralla iktidar mücadelesine girdi ve kralın yetkilerini tek tek elinden aldı. Sonunda krallık sistemini yıkıp iktidarı ellerinde tutmayı başardılar (Freeman, 2013: 236; Abadi, 1993: 101). Aristokratlar döneminde Atina'da bariz bir kesim ayrılığı görüldü. Aristokratlar her şeyi kendi çıkarları uğruna kullanıyordu. Diğer kesimlerin çıkarlarını gözetmiyorlardı. Özellikle de fakir halk kesimin çıkarlarını. Yazılı kanunların ve açıklamasının bulunması kendilerine bu işte çok yaradı. İmtiyazları gittikçe arttı, halk da gittikçe fakirleşti. Aristokratlar tek başına iktidarı uzun sürmedi, çok geçmeden Atina'da paraya ve servete sahip başka bir kesim ortaya çıktı. Bu kesim tüccar kesimiydi, Yunanistan'daki birçok şehirde ve Akdeniz havzasında ticaret faaliyetlerin artması bu kesimin servetini çoğalttı (Aiyad, 1969: 143). Böyle olunca bu kesim de önemini ve gücünü hissetmeye başladı ve Aristokratlarla iktidar mücadelesine girdiler. Aristokratlar, tüccarların karşısında durmaya çalıştılar ancak sonunda halkın da tüccarların yanında yer almasında korktukları için geri adım attılar. Aristokratlar ile tüccarlar yönetimi paylaşınca Oligarşi ya da azınlıkların hükmü sistemi ortaya çıktı. Bu sistem, toprak ve sermaye sahiplerinin yönetimidir (Durant, 2001: 21-34). Bu sistem öncekinden daha iyi değildi. Çok geç olmadan halk, üzerindeki baskıyı ve zulmü hissetti ve kendilerine haklarını verecek adil bir yönetim aramaya başladılar. Özellikle aralarında zanaatkar olunca ve şehir hayatındaki önemi artınca. Çünkü bu zanaatkârlar o dönem Atina toplumunda büyük öneme sahipti. İktidar kesimi ile halk arasındaki mücadele siyasi partilerin ortaya çıkmasına neden oldu. Her parti bir kesimi temsil ediyordu. Ve aralarındaki mücadele, tiranlık sistemi ortaya çıkıncaya kadar devam etti. Bu Tiranlar, halk kesimine tabi olmayan bir grup siyasetçiydi. Halk isyanını kullanarak azınlık yönetimini yıktılar ve halk adına mutlak yetki aldılar (Jones, 1983: 81-82). Parlamento ve anayasal kanunlar olmadan hüküm sürdüler. Halkın durumunu iyileştiren birkaç icra ile halka yakınlaşmaya çalıştılar. Bunun yanında edebiyatı ve sanatı desteklediler. Ancak bunların ikinci kuşağı siyasi zekâdan ve tecrübeden yoksundular ve halk dâhil bütün

kesimlerin yasallık ve adalet isteği üzerine yıkıldılar. Krallık ile tek kişi yönetimi ile zenginler ile azınlık yönetiminden sonra, dışarıdan halkın yönetimi olarak ve içeriden adaletsizliğine ve illegal yönetim olan tiranlık ile zorbalığın yönetimini kapsayan bütün bu tecrübelerden sonra doğal olarak Atina toplumunun tarihi boyunca yaşadığı en olgun yönetim sistemi olan demokratik halk yönetimi ortaya çıktı (Hüseyin, 1987: 155).

Demokrasi, halkın yönetimi anlamına gelen Yunan asıllı bir kelimedir. Atinalılar bu kelimenin tam anlamını uygulamaya çalıştılar (Zıdan, 2012: 202; Tanilli, 2009: 34).

Atina, demokratik sisteme, geçen dönemlerde yaşanan bütün kesimlerin baskılarından kurtularak başladı ve demokratik yönetimin bütün ayıplarını kapatmaya çalıştılar. Bu yüzden şehri semtlere böldüler ve ordu komutanı ile maliye sorumlusu hariç bütün makamlar seçimle belirlendi. Çünkü bu makamların özel yeteneklere ihtiyacı vardı. Yasama, yargı ve yürütme organları bütün semtlerde gizli oyla seçilirdi ve aday olmak için ergenlik yaşını doldurmuş olmak ve Atina vatandaşı olmak yeterliydi (Yahya, 1985: 89). Bu dönemdeki yönetim sistemi Atinalı bütün reşit ve olgun vatandaşlardan oluşan Ekklesia meclisi temelli olan yasama organına ve Ekklesia meclisinin kararlarını yürüten heyet Bola meclisine dayanıyor. Buna ek olarak da seçimle iş başına gelen ve kararlarını kimsenin iptal edemediği yargıçlardan oluşan halk mahkemeleri vardı (Bırnal, 2004: 84). Yürütme organı ise Arhon ya da başkandan oluşur ve askeri, mali ve idari alanda bir grup memur yardım ederdi. Önceden dediğimiz gibi Bütün yüksek makamlar ordu komutanı ve maliye sorumlusu hariç seçimle iş başına gelirdi. Bu dediklerimizden yola çıkarak Atinalılar, örnek bir demokratik sistemi uygulamaya özen gösteriyorlardı. Bu özenin göstergesi olarak da Ekklesia görüşmelerine katılan her vatandaşa ödenen ücreti örnek gösterebiliriz. Bütün bunlara rağmen Atina, bu sistemle imparatorluğunu, siyasi, ekonomi ve askeri üstünlüğünü koruyamadı (Plutarch, 1987a: 13-21).

Atina demokrasisi dünyada ilk demokrasi olmasına rağmen bazı alanlarda yetersiz kalması pek çok nedene bağlıdır.

Atina'nın demokrasiyi tam anlamıyla uygulamasına ve yasama, yargı, yürütme organlarında bütün vatandaşları temsil etmeye özen göstermesine rağmen demokrasi fikrinin bu dönemin vatandaşlarının fikrinin çok ilerisindeydi. Vatandaşların çoğu Ekklesia görüşmelerine siyasi katılım için değil, alacağı ücret için katılırdı ve halk mahkemelerinin üyeleri makamlarını bir güç olarak görüyorlardı. Görevlerinin önemini dikkate almıyorlardı. Yani Atinalılara demokrasi'nin tam anlamıyla uygulanması için vatandaşların bilinci eksikti (Kolanj, 1950: 167).

Atina toplumunun önderleri, halkın yönetime birçok bakımdan sınırsız katılımını dikkate alamazlardı. Çünkü halkın çoğu cahildi ve siyasetçilerin hilelerine kanabilirdi. Demokrasi sadece seçime gelen temsilcilerin şekli katılımından ibaretti. Yanlışları düzeltip doğru yolu seçme gibi bir lüksleri yoktu (Aristo, 1963: 8-10).

M.Ö. 5. yy. Olayları ve siyasi mücadelesi Atina toplumunu rahatlatıp siyasi düşünce ve kültür verme fırsatı tanııyordu. Çünkü demokrasi'nin doğuşu Atina imparatorluğunun doruk noktasındayken gerçekleşti. Atina Delos ittifakının önderi oldu. Bu ittifakın gelirleri Atina'nın hırsı için kullanılıyordu. Önderlerin ya da vatandaşların bu durumda demokrasiyi geliştirmekle ilgilenmeleri imkânsızdı. Vatandaşların ve siyasetçilerin en büyük derdi askeri ve siyasi durumu ve dış başarıları korumaktı (Abadı, 1993: 134).

M.Ö. 5. yy. demokrasi'nin doğuşuna ve birçok felsefi, fikri ve siyasi akımın doğuşuna sahne oldu. Atina tiyatrosu gelişmesinin doruk noktasına ulaştı, Aristoteles ve okulu yeni fikirleriyle göründü. Yeni felsefi akım ve bilimden uzaklaşıp, insanın edebiyatına ve siyasi düşüncesine yönelen sofist ortaya çıktı. İsteyenlere, siyaseti ve konuşmacılığı öğretiler. Ayrıca bu dönemde daha önceki dönemlerde görülmeyen bir edebiyat ve

sanat gelişimi yaşandı. Bütün bunlar Atinalı vatandaşların birçok kesişen akımın arasında kalmasına sebep oldu (Bırnal, 2004: 87). Aristofanes'in komedi tiyatrosundaki siyasi görüşlerine katılırsa bunun tersini Sokrates'in diyaloglarında görürdü. Eeschylus'un muhafazakâr bir trajedi tiyatrosunu izlerse, Euripides'in bir tiyatrosunu izlemek Eeschylus'da gördüklerini silmeye yeterliydi. Böylece bu dönemdeki Atinalı vatandaşlar sistemli eğitimin yokluğunda olayları takip edip anlama kapasitesine sahip değildi (Tanilli, 2015: 248; Gımat, 2005: 289).

Atinalılar demokratik sistemi uygun bir şekilde oturtmaya ve krallıktan tiranlığa kadar eski tecrübelerin ayıplarını kapatmaya çalışmalarına rağmen servete ve toprak sahipliğine bağlı olmadığı için anlamı değişse de sınıf eğilimlerinden kurtulamadılar. Çünkü bu sefer vatandaşlık üzerine kurulu oldu ve Atina demokrasinden sadece Atina vatandaşları yararlanıyordu. Yani Atina vatandaşı olmayanın siyasi hakkı yoktu (Alabad, 1994: 134). Atina toplumunun o dönemde yabancılarla ve Delos ittifakına katılan şehirlerin insanlarıyla dolu olduğunu göz önünde bulundurursak siyasi kesimin yeni bir görüntüsü ile karşı karşıya olduğumuzu görürüz. İttifaka katılan şehirlerin vatandaşlarının sürekli vergi ödemesi gerekiyordu. Bu vergiler de Atina'ya gidiyordu. Atina da bu paraları Ekklesia meclisinin görüşmelerine katılmaları karşılığında kendi vatandaşlarına harcıyordu. Böylece demokrasi adaletsiz bir sistem oluyordu ve bu uygulamalar müttefiklerin Atina'ya karşı isyan etmelerine ve adaletsiz ittifaktan çekilmelerine sebep oldu (Hatıp, 2007: 201-207).

Solon ya da Kleisthenes dönemindeki siyasi reformlar Atinalılar arasındaki sınıf farklarını gidermeye yeterli değildi. Ekonomik sistem de halkın fakirlikten kurtulmasına müsaade etmiyordu. Bu da Atina demokrasisinin sosyal demokrasiden yoksun kalmasına neden oldu. Ve Atinalı fakir insanı şehrin işlerini yönetmekte etkin olmadığı için ezilmişlik hissine kapıldı. Bunun kesin sonucu ise şehrin siyasi önderliği demokrasiye rağmen Aristokrat ve tüccar kesimin elinde oluyordu. Yani sistemin özü, toprak sahiplerinin ve zenginlerin yönettiği sistemden farklı değildi. Gerçek halk katılımı ise sosyal demokrasi olmadan bir anlamı olmazdı (Plutarch, 1987b: 78).

Bunlar, Atina'da demokrasinin tam olarak yerleşmesi ve sonraki kuşaklara miras bırakılmamasının sebebi oldu. M.Ö. 5. yüzyılda Pelopennesos savaşları Atina demokrasisinin başarısızlığının temel sebeplerinden biridir. Çünkü Atina'nın imparatorluğunu ve donanmasını yıktı ve siyasi ve kültürel gelişmesini durdurdu ve halkların kuşaktan kuşağa aktardığı bir mirastan ibaret hale geldi.

6.6.Yunanda Siyasi Düşünce

Yunan düşünürler, genel olarak düşünce tarihinde ve özel olarak siyasi fikir tarihinde önemli bir rol oynamışlardır. Doğaya ve topluma olan yaklaşımlarında teorik yaklaşım geliştirmenin temelini oluşturmuşlardır. Nitekim gerçekler üzerindeki hayali düşünceler, varlığı anlamak ve açıklamak hakkındaki dini kehanetler konusundaki dünyanın teolojik bakışının ötesine gitmeye çalışmışlardır (Shakır, 2000: 192). Eski Yunan filozofları; devlet, yasa ve siyaset mevzularının temel konularını ele alan ilk kişilerdir. Sunmuş oldukları çözümler, gelecekteki siyasi fikir üzerinde büyük gelişmelere sebep olmuştur. Yankıları günümüzde dahi duyulmaktadır. Eski toplumlara dünya bakışı tarihinin erken dönemlerinde, sadece Yunanlar temel olarak mitolojik bakış açısına sahiplerdi. Siyasal ve hukuksal bakış açıları, bu tek ve bağdaştırıcı bakış açısından henüz ayrılamamıştı (Abdulhai, 2001: 269). Dünyevi varlıkların sistemi, sosyal, siyasal ve hukuksal kurumları, tanrılarla olan ilişkileri ve bireyler arası ilişkiler, evrenin 'kozmoji' ve tanrıların temelini oluşturan mitolojik şekiller çerçevesinde

değerlendirilirdi. Dünyanın mitolojik tarihi, geçmişte meydana gelen olaylarla ilgili basit bir teorik ve kâinatla ilgili görüşlerden ibaret değildir; bunun ötesinde geleneğin toplumsal hayatın temeli olarak dayattığı evrensel bakışı teşkil etmiştir. Tarihsel bilginin özel bir biçimi olan efsaneler, kendi çağlarında ve gelecekleri için, davranışların dünyevi kuralları ve ölçülerinin kaynağını teşkil etmekteydi (Ali, 1971: 236).

Kısacası ilk toplumlarda efsaneler, kuralları belirleme görevini üstlenerek sosyal davranışların ölçülerini belirlemiş ve desteklemiştir. Efsanenin genel olarak sosyal görevi olmuştur; o da yürürlükteki sosyal düzeni, ahlaki kuralları ve değerleri ön plana çıkarmaktır. Aynı şekilde kabul gören inançları ve kutsal gelenekleri öğretir; insanları çalışma alanlarında ve davranış konusunda eğitir; hatta gelenekler ve genel hissiyat karşısında bireysel ve toplumsal hayat biçimi olarak görülmüştür (Alyad, 1987: 124). O dönemin kuralları, mitolojik, dini ve ahlaki olarak yansımıştır ve farklı fikirlere bağlanmıştır; hepsi de kutsal temel kaynağa dayanmaktadır. Siyasi ve hukuksal teoriler, eski sınıfsal devletlerde ve toplumlarda nispeten ileriki aşamalarda ayrıntılarıyla ortaya çıkmıştır. Teorik olarak, siyasi öğretilerin ortaya çıkmasını, beşeri bilimler ve felsefenin oluşumunu ifade ettiğini görürüz. Bu düzen içerisindeki gelişim, hukuksal ve siyasi görüşleri şekillendirmiştir; ancak bu şekillendirme, sadece efsanenin ifade ettiği dünya bakışının temellerinden biri olarak görülmektedir (Nersisyan, 1999: 39-45; Makavi, 1999: 253).

Siyasi düşünce, siyasi yöntemden kavram olarak ayrılmaktadır. Siyasi sistemle herhangi bir devlette yürütme bakımından var olan iktidarın sistemi kastedilir (Wells, 1944: 108). Örnek olarak sosyalist yönetim sistemi, kapitalist sistem, krallık sistemi, imparatorluk sistemi ya da dini hükümetleri vs. gibi tarih boyunca dünyada uygulanan sistemleri gösterebiliriz, Siyasi düşünce ise tarihçilerin, filozofların ve diğer yazarların eserlerinde söz ettiği halkların hangi siyasi sistemle yönetilmesi gerektiğiyle ilgili düşünceler ve yazılardır Yunan tarihi siyasi düşüncenin birçok aşamasına ve şekline sahne oldu. Siyasi düşünce Yunan uygarlığının altın çağındaki en önemli başarılarından bir sayılır. Aşağıda yunan tarihindeki en önemli siyasi düşünce aşamalarını ele alacağız (Krvaziya, 1959: 287).

Homeros Dönemi: Bildiğimiz gibi Homeros, yunan edebiyat tarihinde bilinen ilk ve en eski efsaneler şairidir. Homeros'un yazdığı İlyada ve Odyssey efsaneleri yazılı bir miras olup bunların yoluyla yunan tarihinin ilk aşamalarındaki özelliklerini öğrenebiliriz,

Bu efsaneler yaklaşık olarak M.Ö. 9. yüzyılda yazılmıştır. Bu dönemde krallık sisteminin Aristokrasinin önünde gerilemeye başladığı dönemdir. Halk kesimi ve diğer kesimlerin iktidardan uzaklaştırıldığı ve iktidar mücadelesinin sadece krallar, soylular, toprak ve servet sahipleri arasında olduğu dönemdir. Homeros çizdiği siyasi düşünce resimlerine bakarak toplumun kral ile Aristokrat kesimi arasında bir anlaşma yöntemi bulmaya çalıştığını görürüz. Halk kesimi ise sadece yasama meclislerinin görüşmelerine katılır olumlu ya da olumsuz yönde bir görüş bildiremezlerdi (Homer, 1967: 196-198; Oman, 1968: 203).

Buna ek olarak tarıma ve hayvancılığa dayalı bir ekonomi sistemi ile ülkeyi düşmanlardan korumak için savunma planı ve bütün fertler ile sınıflar arasındaki ilişkileri düzenleyecek kanun arayışları vardı. Homeros'un efsanelerinden çıkarabildiğimiz bu fikirler, Yunan topraklarında siyasi düşüncenin başlangıcı olarak sayılabilir (Fazıl, 2007: 217).

Hesiodos dönemi: Hesiodos, Homeros'tan sonra Yunan dünyasında ikinci büyük şairdir. Çalışmaları M.Ö. 8. yüzyıla dayanır. Bu dönemde kral ile toprak sahipleri

arasındaki mücadele toprak sahiplerinin lehine sonuçlanmıştır (Kito, 1962: 128). Aristokratlar, kralların bütün yetkilerini devraldılar ve ülkeyi kendi çıkarları doğrultusunda yönettiler. Bu dönemin özelliği Aristokratların siyasi, askeri ve ekonomik tüm yetkileri kendi tekellerine almasıdır. Bunun yanı sıra, şehrin siyasi yapısı tamamlandı. Halkın durumu da şehir yönetimine katılmasalar da eskisinden daha iyi oldu (Aiyad, 1969: 243).

Böylece Yunanlılar düzenli toplum haline gelmiş oldular. Siyasi istikrara ulaşılar ancak siyasi istikrarın önemli bir faktörü olan sosyal adalet eksikti. Çünkü Aristokratlar ülkeyi, kendilerinin koyduğu yasalarla yönetiyorlardı. Çıkarları uğruna bütün dengeleri bozuyorlardı. Bu da diğer bütün kesimlerin zararına oluyordu (Harzl, 1984: 136-137). Toplum bu dönemde düzenden çok adalete ihtiyacı vardı. Hesiodos'un efsanelerinden bu dönemin siyasi düşüncesinin özelliklerini anlayabiliriz. Hesiodos kişisel gelişim için bilimin önemine vurgu yapar ve güçlü bir toplum için adaletin önemine vurgu yapardı. Ancak Hesiodos, sosyal, siyasi ve ya mutlak adaleti savunmuyordu. Sadece ahlaki adalet istiyordu yani her kişinin olduğu yerde kalarak görevlerini yerine getirmesi ve toplumun diğer kesimleriyle iyi ilişki kurulmasını istiyordu (Yahya, 2010: 109-111).

Solon dönemi: M.Ö. 8. yy. Aristokrasinin egemenliğinin başlangıcından itibaren Yunan'daki göç, yerleşim ve ticari faaliyetler başladı. Bu da yeni bir zengin kesimin ortaya çıkmasına neden oldu. Bunun yanında halkın durumunda da bir gelişme oldu. Çoğu sanatkârların, tüccarların yardımcılarının ticaret yollarını koruyan orduda çalışmasıyla ekonomik canlanma yaşanmıştır (Linton, 2010: 104). Bu yeni sosyal durum Aristokratlar ile tüccarlar ve halk arasında şiddetli bir mücadeleye sebep oldu. Aristokratlar ve toprak sahipleri yöneticiydiler tüccarlar ise servet sahibiydiler ancak yönetimde hakları yoktu. Halk ise ekonomik olarak biraz gelişmesine rağmen siyasi olarak bir hakka sahip değillerdi. Bu dönemde Yunan toplumunun önemli simalarından olan Solon bir kanun koyucu olarak Atina kentinin yönetiminde yer almaya çalıştı. Bu kişi siyasi düşünür ve devlet adamıydı. Farklı sınıflar arasında dengeyi sağlayacak yasalar çıkartmaya çalıştı. Bunun sonucunda Aristokratlar ile tüccarların ortak yönetimi olan Oligarşi veya azınlığın egemenliği sistemi ortaya çıktı (Plutarch, 1987a: 109-114).

Eshilos dönemi: Ülke bir süre Oligarşi ile yönetildi. Ancak bu sistem de kast sistemine dayalı olduğu için çabuk yıkıldı. Ülkeye yeni bir sistem olan tiranlık sistemi geldi. Bu dönemin en önemli özelliği ise zorbalık ve hürriyetleri kısıtlamaktı. Bu yüzden M.Ö. 5. yüzyıldaki edebiyat eserlerinden de anlayacağımız gibi siyasi düşüncenin temeli özgürlük üzerine kuruluydu. Bu eserlerin arasında Eshilos'un tiyatroları vardı. Bu eserlerde yazar toplumun özgürlüğüne dikkat çekiyordu. Bu da tiranlık dönemindeki siyasi kısıtlamanın ve baskının ilk sonuçlarıydı. Yani buradaki özgürlük kişinin veya bir kesim özgürlüğü değil, bütün toplumun çıkarlarını gözetken özgürlüktü (Sara, 2002: 97; Plutrch, 1928: 60-63).

Herodot dönemi: Demokrasi, M.Ö. 5. yy. boyunca gelişmeye devam etti. Eshilos'un düşüncelerinden sonra Atina toplumunun en meşhur kültürlü düşünürü olan Herodot ortaya çıktı (Sarton, 1978: 78). Herodot gittiği toplumların durumları üzerine kitaplar yazdı. Herodot, tek kişinin yönetimi ile azınlık yönetimi ve halkın yönetimi arasında bir kıyaslama yapar. Ve tek kişi yönetimine olan nefretini anlatır. Adaletin yönetim sisteminin temeli olduğunu söyler. Ayrıca ona göre bütün vatandaşlara eşit şekilde düşünce özgürlüğü tanınmalıdır (Roberts, 2012: 137).

Ksenophon dönemi: Ksenophon, M.Ö. 4. yüzyılın ilk yarısında bir askeri komutandı. Tarih, siyaset ve ekonomi üzerine yazdığı çeşitli eserleri mevcuttur. Askeri komutan olması onun siyasi düşüncelerini etkiledi. O yüzden disiplini siyasi düşüncenin

ve devlet düzeninin temeli olarak görür. Ksenophon'un siyasi düşüncesinin özelliklerini tek bir kişinin yönetiminden oluşan, vatandaşların itaat etmesi gereken, önderin güçlü olduğu bir yönetim sistemi olarak özetleyebiliriz. Bunun yanında önderin yardımcıları güvenilir ve önderle benzer özelliklere sahip olmaları gerekir (Xenophon, 1936: 114).

Platon dönemi: Plato, M.Ö. 5. yüzyılın ve dördüncü yüzyılın ortalarında yaşamış Atinalı bir filozof. Siyasi düşünce üzerine en çok eseri bulunan kişidir. Görüşleri, yaşadığı hayattan dolayı Aristokrasiden etkilenmiştir. Bunun yanında Atina'nın Pelopennesos savaşlarının sonlarındaki Sparta'ya karşı kaybettiği İgosbotama savaşından sonraki durumundan ve M.Ö. 5. yüzyılda doruk noktasına ulaşan demokratik halk yönetimin yıkılışından da etkilendi. Plato, cumhuriyet – siyaset – kanunlar gibi meşhur olan birçok eserlerinde devletin birkaç temelinden bahseder. Bu temellerin ilki “uzmanlaşma” yani bütün toplum eğitime tabi tutulmalı ve her insan tahsiline göre toplumda yerini almalı ve en yüksek tahsili yapanlar ise filozof olur. Ve ülkeyi yönetme hakkı vardır (Kshlinkog, 1987: 148).

Platon'un siyasi düşünceleri karışık yönetim sistemini savunur. Bu sistem tek kişi yönetimi, azınlık yönetimi ve halk yönetiminden üyeleri kapsar. Ancak egemen olan yasaların olması gerekiyor ve kanunlar zorla değil ikna ile uygulanmalıdır (Kito, 1987: 250).

Aristoteles dönemi: Platon'un öğrencisi, M.Ö. 4. yüzyıl. Şehir devlet sisteminin çağdaşı olan Yunan'ın önemli düşünür ve filozoflarının sonuncusudur. Platon'un öğrencisi olmasına rağmen onun fikirlerinden etkilenmedi. Bunun sebebi ise Platon'un olduğu Aristokrat kesiminden değil, orta kesimden olmasıdır (Beatty, 1991: 130; Mashkin, 1956:162).

Orta sınıftan olması Aristoteles'e büyük fayda sağladı. Çünkü Aristoteles'in bütün kesimlerle temas içinde olmasından dolayı düşünceleri gerçekçiydi ve platonun ideallerinden uzaktı (Şeyh, 1992: 94). Aristoteles'e göre tek kişi, azınlık, halk yönetim sistemleri bir birinden sadece uygulama ölçüsünde farklılaşır. Yani her biri iyi uygulandığı zaman iyi bir yönetim sistemi olur ve kötü uygulanırsa kötü sistem olur. Bunun yanında her toplumun kendine özel koşulları vardır ve topluma en uygun olan yönetim şekli bu koşullar doğrultusunda seçilir. Hepsinin karışımı olarak bir sistem de uygulanabilir. Aristoteles'e göre istikrarlı bir toplum oluşturmak için en iyi yol ılımlılıktır. Böylece bu üç sistem arasında denge kurabilen sistem en iyi sistemdir (Aristo, 1983: 175).

7. BİLİM VE FELSEFE

Yunan doğusu, şarkı şiirlerinin beşiği olduğu gibi, ilim ve felsefenin de beşiğidir. Önceki doğu uygarlıkları, en azından ilim alanında hammaddeleri toplamışlardır. Yunanlar, bunları onlardan ödünç almışlardır. Bu akli sistemlerin ortaya çıkmış olduğu İyonya'ya, bütün doğuyla iletişim halindeydi. Coğrafi konumu itibariyle de gerçekleştirilen her şeye vakıf olabiliyordu. Örneğin Lidya Mezopotamya'da da meşhur olan astronomi ve matematik bilimlerini öğrenebilmiştir. Hafızada geriye döndüğümüz zaman, M.Ö. 25 Mayıs 585 yılında güneş tutulmasını önceden öngörmeleri bizi şaşırtmayacaktır. Teknolojiden de bahsedilebilir (Karam, 2014: 72). Tales için gözetimi altında nehirlerden birini kurutmak için kanallardan birinin kazı işi yapıldığı söylenir. Samus'un mühendisleri, adadaki limanı genişletmek için deniz üzerinde 36 metre yüksekliğinde ve 360 metre uzunluğunda kaldırım yapmışlardır. Suyu yönlendirmek için 1000 metre uzunluğunda kanal kazmışlardır. Ancak Yunanlar için mucize gibi gelen bu şaşırtıcı işlerin benzerleri, doğuda çok uzun zaman önce yapılmıştır. İtimat edilen teknik yöntemler, en azından ilke olarak, tam anlamıyla keşif konumunda değildi (Boardman, vd, 2001: 353). Gerçek yenilik ise bu bilgileri makul çabalarla soyut bilim olarak düzenleme çabasına gitmiş olmalarıdır. Öyle ki doğu, deney ve test aşamasını geçmemiştir. Mühendislik, Tales'le birlikte doğmuştur ve Pisagor'un eliyle geliştirilmiştir. Pisagor sadece mühendisliğin kâşifi değil Aynı zamanda sayı ilmini de icat etmiştir. Paraleller, üçgenler ve şekiller gibi alanlarda teorik mühendisliği geliştirmişlerdir. Bilime önem verdiği kadar felsefeye de önem vermiştir (Sarton, 1978: I, 419).

Eski Yunan'da bu dönemin en tanınmış tabiplerinden biri de Hipokrat'tır. Tıp âleminde en parlak isimlerdendir. Her şeyden önce mesleğe insani boyutunu kazandırmıştır. Bir yemin oluşturmuş ve bu mesleği icra etmek isteyen herkesten bu yemini etmesini istemiştir. Muayenehanede ikamet etmiş ve bir yerden başka yere intikal etmemiştir. Cerrahi alanı, sadece büyük hekimlerle sınırlı kalmıştır. Bazı ordu görevlileri savaş sırasında bu işi yapmış olsalar da her durumda Hipokrat'ın tavsiyelerine itimat etmişlerdir (Mahmud, 1998: 202; Murad, 1999: 146).

Bilim hakkındaki konuşmalarımız, Helenistik dönem öncesi Yunanların meşhur şahsiyetleriyle sınırlı kalmıştır; ancak gezegenlerin gerçeğinin bilinmesi, dünyanın dönüşü gibi çağın biliminin gelişmesinde veya hassas bilimsel keşiflerin yapılmasına ön ayak olmakta katkı sahibi olan başkaları da vardır. Helenistik dönemde İskenderiye müzesi için ortamı hazırlamışlardır. Yunanistan'daki felsefe ve bilimin yunan toplumu arasında yayılması filozoflardan çok, filozofların ve düşünürlerin kurmuş olduğu felsefi okullarla oldu. Bu okullardan birçok felsefe ve bilim düşünceleri ortaya çıktı, Bu felsefe okullarının arasında, Taşel'in ve Anaximandros'un tabii olduğu Milet okulunu sayabiliriz (Kamil, 1983: 205). Bunun yanında M.Ö. 6. yüzyılda Yunanistan ve güney İtalya'da ortaya çıkan okullar da vardı. Buradan, hayatın gerçeklerini ile felsefe ve matematiği birbirine bağlayan büyük matematik bilimcisi Pythagoras ortaya çıktı. M.Ö. 5. yüzyıla bakarsak, bu yüzyılın başında, dünyanın temelinin kaynaşma , yağmur, toprak ve nehirler gibi doğal şeylerin olduğunu söyleyen teorinin sahibi Herakleitos'u görürüz. M.Ö. 5. yüzyılın ortalarında, Sicilya adasında ortaya çıkan bir başka filozof Empedoklestir. Dünyanın, toprak, su, ateş ve hava olarak dört temel maddeden ortaya çıktığını savunur. Felsefe ile bilim arasındaki fark M.Ö. 5. yüzyılda belirmeye başladı. Bu da Atina'nın siyasi ve ticari genişlemeye özen gösterdiği dönemde oldu. Ayrıca vatandaşların siyasete ve ekonomiye olan ilgisi de arttı. Bu durum, vatandaşlara siyaset ve konuşma sanatını öğreten felsefe akımının ortaya çıkmasına neden oldu. Bu akım

Sofizm idi. Bu filozoflar felsefeden çok bilime yakınlardı (Boardman, 1986: 229-236; Krvaziya, 1959: 82).

7.1. Felsefe

Yunan felsefesinin ilkokulu M.Ö. 6. yüzyılda Milet şehrinde ortaya çıktı. İlk önce Thales, dünyanın oluşumunun temel maddesinin su olduğunu söyledi, sonra Aleksimenes geldi ve havanın dünyanın temel maddesi olduğunu söyledi. Sonra Aneksimandres geldi ve dünyanın belirsiz ve sınırsız olduğunu söyledi (Robert, 2012: 88-89). Bir başka okul ise İtalya'nın güneyinde Elea okuluydu. Bu okulun kurucusu tek tanrılığa inanan ve çok tanrılığın insanların icadı olduğunu savunan Ksenophon'dur, M.Ö. 5. yüzyılda Anadolu'da Heraklitos ortaya çıktı. Ateşi dünyanın temel maddesi olarak gördü. Hareketin sınırsız olduğunu söyledi. Sonra dünyanın temelinin su, hava, ateş, toprak elementleri olduğunu söyleyen ve ilk defa atom teorisine işaret eden Amidokles geldi (Karam, 2014: 115).

Atina'da ise Leukippos ve Demokritos ortaya çıktı ve atom teorisine katkıda bulundular, M.Ö. 5. yüzyılda da Sofistler ortaya çıktı. Bunlar başkalarına ücret karşılığında ders veren düşünürlerdi. Çalışmalarını insan ve toplum üzerinde yürüttüler ve insanın her şeyin ölçüsü olduğunu savundular. En ünlüleri Pisagor ve Hippodamus'tur (Murad, 1999: 196).

Aşağıda, M.Ö. 5. Ve 4. yüzyılda Yunanistan topraklarında ortaya çıkan en önemli filozofları ele alacağız.

7.1.1.Sokrates: (M.Ö. 469-399)

M.Ö. 5. yüzyılın son çeyreğinde doğdu. Bu dönem Atina'nın önderliğindeki Yunanistan şehirlerinin Pers'leri yendiği ve Atina imparatorluğunun ve Delos ittifakıyla Atina'nın diğer Yunanistan şehirleri üstünde siyasi ve askeri egemenliğini sağladığı döneme rastlar (Sara, 1997: 2429).

Sokrates, heykeltıraş mesleğini icra eden Atinalı bir babadan Sophronius ve Finarit isimli bir ebeden dünyaya gelmiştir. Annesinin mesleği, diyalektik açıklama veya düşünce ebesi sistemini geliştirmesine yardımcı olmuştur. Bu yöntem sayesinde onunla konuşan insanlarda, onlarda var olan fikirlerin doğmasına yardımcı olmaktadır. Tüm hayatını felsefi, ahlaki ve siyasi mevzuları konuşmaya harcamıştır. Sokrates, halk meclisi tartışmalarına katılmamıştır; nitekim bireysel konuşmalara önem vermiştir (Litman, 2000: 132). Çağındaki siyasi hayatın her alanında fikir beyan ederek halkı ilgilendiren konularda etkisi aşikârdı. Nitekim Atina'nın demokrasi alanındaki kusurlarını ele almış ve bu kusurların giderilmesi için öneriler sunmuştur. Devlet, siyaset, yasa ve adalet konularında vatandaşlara karşı görev açısından tüm önemli teorik mevzularda büyük önem vermiştir. Sokrates, safsatacıların ücret alma konusunda geliştirmiş oldukları yönteme karşı Sokrates şiddetle muhalefet etmiştir. Bu yaptıklarıyla kendilerini, fakirleşme ve konuşma özgürlüğünden mahrum ettiklerini düşünmüştür; hatta onların bu sanatına fahişelik demiş ve fikirlerin satılmasının bedeni satmaktan daha iyi olmadığını belirtmiştir (Gnimat, 2005: 301; Yahya, 1986: 111).

Sokrates, hiçbir zaman fikirlerini yazmamıştır; ancak dostları ve düşmanlarıyla konuşurken açıklamıştır. Platon, Ksenophon ve Aristoteles, Sokrates'in sözlerini ayrıntılı olarak açıklamışlardır. Sözleri, ahlak felsefesinin özünü oluşturmaktadır ve devlet, yasa ve siyaset alanlarındaki teorilerine anahtar sunmaktadır (Sarton, 1978: 214). Sokrates'e göre ahlak siyasettir, siyaset de ahlaktır. Erdemlerin en üstünü siyaset sanatıdır veya devleti yönetmeyi ve insanların halk kurumlarında ve ev yönetiminde iyi

siyasetçiler olmalarını sağlayan sanattır. Sokrates, siyasi erdemın genel olarak erdem gibi bilgi olduğuna inanır. Adaletin ve başka her türlü erdemın ilimden başka bir şey olmadığını söyler. Çünkü tüm adil davranışlar ve diğer erdemler iyidir ve onurlandırıcıdır. Bu eylemlerin güzelliğini bilen herkes, daha güzel bir şey göremeyecektir. Sokrates'e göre şehrin ve yasalarının sağlam bağları ve iç birliği, ilahi ortak bir kaynaktan meydana gelmiştir. Nitekim şehir hayatının ahlaki düzeni, yasa olmadan mümkün olamaz. Aynı şekilde şehir olmadan da yasa ya da düzenin varlığı mümkün olmaz. Sokrates'e göre yasalar, şehrin temelidir (Bakır, 1980: 183).

Sokrates, ahlak felsefesine hâkim olan düşünsel Aristokratik eğilimi sonucunda, daha sonra mülkiyet teorisi adıyla bilinen tezini savunmuştur. Teorik açıdan Sokrates'in ideal düşüncesi, devletin özünü gerçekçi bir şekilde sunmuştur. Bilimsel açıdan ise şehir işlerini yönetmekte rekabet ilkesinin önemini altını çizmiştir. Sokrates'e göre yönetim, bir zevk unsuru değil, erdemi uygulamaktır. Yönetimin amacı ise yöneticinin bencil zevklerini ve meyillerini doyurmak değil, herkes için iyi olanı gerçekleştirmektir. Bu onurlu işleri yapabilecek tek kişi siyasetçidir ve bunları devlete hizmet olarak yapar (Nasrallah, 2007: 138). Sokrates'e göre aklın ilkelerine uygun olarak şehir işlerini düzenlemek, kamu yararını gerçekleştirmenin tek güvenli yoludur. Sokrates, kültür ve eğitime çok önem verir ve meyvelerinin, servetin meyvelerinden çok daha fazla ve değerli olduğunu düşünür, Atina, bu dönemde, edebiyat, sanat ve felsefede gibi alanlarda büyük gelişmeye tanık oldu (Buriş, 1963: 132-133). O zamandaki yunan felsefesine büyük katkısı olan filozoflardan biri de Sokrates'ti. Diğer filozoflardan farklı bir kişiliği vardı, ve amaçladığı gerçeklere ulaşmak için diyalogu en çok kullandı ve gerçeklere ulaşmak için kullanılan geleneksel yöntemlerden uzak durdu. Ayrıca Atina toplumuna kendi felsefesini anlatmak için tek bir yöntemle yetinmedi (Hüseyin, 1921: 81-87). Cahilliği temel alırdı ve herhangi biriyle cahillik temelinden yola çıkarak diyalog kurmaya başlardı. Diyalog kurduğu kişinin cahil olduğunu ispat edene kadar diyaloga devam ederdi. Sonra diyalog kurduğu kişi bunu kabul edince doğru bilgileri onunla paylaşırdı.

Sokrates'in üslubu iyi ya da kötü olsun Atina toplumu bu üslubu kabullenecek bilinçte değildi. Bu yüzden, siyasetçiler ve yöneticiler Sokrates'in düşüncelerini toplumun geleneklerine ve değerlerine aykırı olduğunu ileri sürüp Sokrates'in düşüncelerinin gençlerin düşüncesini bozduğu düşüncesiyle mahkemeye çıkarıldı ve hakkında idam kararı alındı. Atina toplumunun bu filozofa yaptığı zulme rağmen, kendisi bu toplumun kanunları dışına çıkmadı. Öğrencilerinin yardımıyla kaçmak yerine adaletsiz bir kanunla ölmeyi tercih etti ve M.Ö. 4. yüzyılın ilk yılında idam edildi (Münis, 1998: 162).

7.1.2. Platon

Atinalı büyük filozof Platon (M.Ö. 429-347), konuştuğumuz dönemde yönetim sorunuyla ilgili düşüncelerini sunanlardan biridir. Onlar arasında siyasi fikir alanında en fazla fikir sunan kişi olduğu da söylenebilir. Sunmuş olduğu çözümler veya fikirlerdeki yönelim, genelinde demokratik veya halkçı yönelimin tersi istikametindedir. Ona göre demokrasi ve halkçılık, sadece şiddetli elzem durumlarda uygulanmalıdır. Nitekim onun görüşüne göre halk sınıfı, halk kurulu toplandığında tüm sınıfların en çoğunu ve en güçlüsünü oluşturmaktadır. Yöneticiler, zenginlerin mallarından alıp da halka bir şeyler verdikleri sürece, halk bu yöneticilere tâbi olmaya hazırdırlar. Platon'u bu yönde düşünmeye sevk eden sebeplerden biri, yetişmiş olduğu Aristokratik aile yapısı olabilir (Kamil, 1983: 259; Plato, 1986: 87). Yönetimin ideal sistemi konusunda Platon'un

sunmuş olduğu çözümleri değerlendirebiliriz; bu çözümlerini karşılıklı konuşma şeklindeki pek çok araştırmalarında görmemiz mümkündür. Ancak bunları özel olarak üç kitapta derlemiştir. Konuşma şeklindeki konuları arasında ideal devlet ‘politeia’ veya cumhuriyet, devlet politikaları ‘politikos’ ve yasalar ‘nomoi’ bulunmaktadır. Platon’un(M.Ö. 380-370) yılları arasında yazmış olduğu ideal devlet konusunda sunmuş olduğu düşünceye göre devletin temel dayanağı, eğitim aracılığıyla uzmanlaşmadır (Bilafatiski, 1962: 243). Burada bize, toplum bireylerinin giderek artan derecede birçok aşamada eğitildikleri ideal sistemden bahseder. Bu eğitim, bireylerin çocukluklarından itibaren başlar. Birinci aşamanın sonunda duranlar, toplumun fiziksel ihtiyaçlarını karşılayan işçiler ve zanaatçılar sınıfından olurlar. Bu aşamayı geçenler ise başka bir eğitim aşamasından geçerler. Bu aşamanın sonunda duranlar da toplumu savunan savaşçılar sınıfından olurlar. İkinci aşamayı da geçip eğitimine devam edenler, filozof veya uzmanlık sahibi kültürlüler sınıfından olurlar ve devleti yönetme sorumluluğu bu sınıfın üzerindedir. Onlar, bilgiyi sevenlerden oluşan gruptur. Ayrıntılı ve uzun eğitim aşamalarından geçerek hazırlanırlar ve bu eğitim sayesinde vatandaşlar arasından bilgi ve birlikte hareket etme kabiliyeti en yüksek olanlar seçilmiş olur (Livingstone, 1963: 283; Karam, 2014: 90).

Platon, “İdeal Devlet” konuşmalarını yazdıktan 10-15 yıl sonra yazmış olduğu Devlet Adamı konuşmalarında sorunu tekrar ele alır ve soruna bakış açısında farklılık olduğu gözlemlenir. Nitekim “İdeal Devlet” konuşmalarında ideal yönetimin uzman azınlık tarafından olması gerektiğini söylerken, Devlet Adamı adlı konuşmalarında bireyin ve topluluğun yönetimi arasında ve uzmanlık ilkesiyle yasalara uyma ilkesi arasında gidip geldiğini görmekteyiz (Elimar, 2003: 1879). Burada sadece uzmanlığının sesiyle devlet işlerini yöneten uzman bireyin yönetimini tercih eder. Bu konuda bu birey, halk önünde ya da aşılamayacak yasalar önünde sorumlu değildir. Uzmanlık durumunun gerçekleşemediği durumlarda ise bu ilkenin yerini yasaların üstünlüğü ilkesi tercih edilir. Bu durumda yönetim sistemleri sıralaması yukarıdan aşağıya doğru bireysel yönetim, azınlığın yönetimi, halkın yönetimi şeklinde olur (İmam, 1996: 76). Platon’un son yazmış olduğu “Yasalar” adlı konuşmalarından ise devlet sorununa bakış açısında köklü bir değişiklik olduğunu görürüz ve bu değişiklik iki yönlüdür; nitekim bir yandan bir sistemi diğer sistemden üstün gördüğü görüşünden vazgeçer ve karma yönetim karma yönetim anlayışını benimser. Bu yönetim anlayışında her üç sistemden (bireysel yönetim, azınlığın yönetimi, halkın yönetimi) izler bulunmaktadır. Diğer yandan, devlette ilk sıralamayı yasaya verdiği görülür. Gerçek şu ki artık bu son aşamada yasa üstünlüğü devletin her alanında görülür. Nitekim halk kurulu, yasama için danışma meclisi, yasaları korumak için 37 üyeden oluşan kurul, bu yasaları gözden geçirmek için başka bir kurul ve başka bir meclis bulunmaktadır (Mahmud, 1998: 221). Bu kitabında yasalara verdiği önem, çok sayıdaki yönetmelikler ve özel ve genel hayatın her alanını ilgilendiren ayrıntılı maddelerde devletin temeli olarak görülmektedir. Yasalarla ilgili eklemiş olduğu önsözünde, yasaları uygulama yönteminin sadece emretme ilkesiyle değil, aynı zamanda ikna etme ilkesiyle olması gerektiği belirtilir. Platon’un durumu ile Sokrates’in durumu arasındaki farka rağmen Sokrates’in aksine platon’un arkasından bıraktığı diyaloglar şeklindeki felsefi düşüncelerden oluşan yazılı mirası ve platonun diyaloglarının ve felsefesinin önemine rağmen Platon’un bu fikirler çelişkili ve bilimle çelişiyordu. Platonun öğrencileri, okulunun felsefi usullerini korudular ancak okulun fikirlerini geliştiremediler. Bunun sebebi ise platon’un felsefesinin metafizik özelliğindedir. Platon’un felsefi okulunun geliştirilebilir tek bölümü matematikti. Çünkü bu bölümdeki düşüncelerin bilimsel özellikleri vardı (Murad, 1999: 163).

7.1.3.Aristotales

Aristotales (M.Ö. 384-322), felsefe ve siyaset tarihinde devasa katkılarda bulunmuştur. Gerçekten de siyaset bilimini, bilginin ayrı bir dalı olarak inşa etmiştir. Aristotales, çok üretken bir yazardı; ancak yazdıklarının çoğu kaybolmuştur. Yasa ve siyaset konularını ele alan ve bize ulaşan kitapları ise “Siyaset, Düstur, Atinalılar, Ahlak ve Hitabet” adlı kitaplarıdır. Siyaset ve hukuk alanlarındaki görüşlerini genel olarak “Siyaset” adlı kitabında anlatmıştır. Aristotales, siyaseti, ahlaka sıkıca bağlı olarak ayrı bir bilim dalı olması ilkesini geliştirmeye çalışmıştır (Yahya, 2015: 132). Aristotales’e göre siyasetin bilimsel anlayışı, ahlaki düşüncelerden, yani erdemleri ve maneviyatları tanıyarak hassas bir sistem oluşturmaktadır. Güzel ve adaletli olan, siyaset bilimidir. Bu bilime erdemler bütünü olarak bakan ahlak da bu mevzuyu inceler. Nitekim ahlak, siyaset biliminin Girişidir, başlangıç eğitimidir. Aristotales, Ahlak adlı kitabında, nitel ahlaki konuların yanı sıra, yasa ve siyasetle ilgili başka konuları da ele almıştır (Osann, 1984: 145; Aristo, 1983: 207).

Ahlak kitabında ahlaki erdemleri ve “iyi insan” özellikleri konuları, Siyaset kitabına Giriş niteliğindedir. Nitekim Aristotales, iyi vatandaşın özellikleri olan ahlaki erdemleri inceler ve genel olarak siyasi ilişkiler hakkında görüşünü beyan eder. Aristotales’e göre insanlar, erdemli ya da erdemsiz doğmamışlardır; erdemlerin yaratılıştan geldiğini ve öğretilemez olduğunu ileri süren Platon’un aksine, Aristotales, erdemler konusunda daha gerçekçi bir görüşü benimseyerek, doğru alışkanlıklarla kazanılabileceğini savunur. Aristotales, adaleti, dağıtıcı adalet ve düzeltici adalet olmak üzere iki açıdan ele alır. Birincisi, toplumun her bireyinin kamu yararına katkıda bulunarak farklı iyilikleri dağıtmasını önemser; aralarındaki paylar; asillik, servet ve mal varlığı açısından çok farklı oranlarda olabilir. Aristotales’in adaletli ilgili iki yaklaşımı, gerçekte Platon’un eşitlikle ilgili iki yaklaşımını tekrar etmektedir. Nitekim her iki durumda, değişik ilişkilerdeki farklılıkları haklı çıkarma çabası vardır ve siyasi hukuksal hayatı özel bir şekilde düzenlemek için cevheri bir şart olarak görülmektedir. (Sübhü ve Cefer, 2006: 164-171). Aristotales’in siyasi gerçeklik anlayışının önemli özelliği, yaptığı analizin tarihe paralel olması ve geçmişi çağdaş deneyimlerle kıyaslamasıdır. Teorik eğitim ve siyasi uygulamaların bilimsel sistemine bilinçli şekilde meylettiğini belirtir. Aristotales; devlet, yasa ve siyaset mevzularını, kendi anlayışına göre özgür ve eşit bireylerden oluşan siyasi topluluğun ideal devletine göre işlemiştir. Devlet tanımında ise Aristotales, eski şehirle şehir devleti arasında karşılaştırma yapar. Gerçek şu ki Aristotales’in devlet adını verdiği şey, Helen kültüründen başka bir şey değildir. Yunan toplumunun en üst biçimi budur. Aristotales’e göre Avrupa’da ve Asya’daki Barbarlar, böyle bir devlet ruhunu oluşturmaktan çok acizdirler. Aristo’ya göre yasanın kontrol altında tutma iradesi olarak özelliği, mecbur edici gücüdür. Ancak buna rağmen, vatandaşlar geçerli anayasaya göre eğitim almadıkları ve devlet yasalarına alışmadıkları zaman, çoğu yasalar işe yaramadığını ispat etmiştir (Kamil, 1983:43; Betten, 1916: 292-293).

Öğrencilerinden biri olduğu Platon’un akademisini bıraktıktan sonra Lyceum okulunu kurdu. Bu okulu M.Ö. 4. yüzyılın ortalarında kurdu. Ve tarihsel düşünce ve bilim alanında bariz sonuçlara ulaştı. Bu noktada arkasından geliştirilemeyen miras bırakan Platoda ayrılıyordu. Aristotales’in okulunun mirası Helenistik döneme kadar uzandı (Farıh, 2002: 177). Bu okulun tıpta, dil gramerlerinde, müzikte, astronomide, coğrafyada ve matematikte birçok başarıları olmuştur. Aristotales, Makedonyalı İskender’in hocasıydı, günün başında düzenli olarak öğrencilerine ders verirdi ve günün sonunda halka hitap ederdi. Lyceum üyelerine, bilimin her dalının tarihi yazmalarını

söyleyerek Okuluna düzenli kütüphaneler ve araştırmalar oluşmasını sağladı. Okuldaki özgülüğün doğal sonucu olarak özellikle okulun üyeleri arasında çelişkili görüş ve düşünceler ortaya çıktı (Boardman, 1986: 246-247; Murad, 1999: 177).

7.2.Eğitim

Genel olarak Yunanlar ve özellikle Atinalılar, devletine bağlı ve devletini savunan vatandaşı yetiştirmek için en ideal yöntem olarak eğitime önem vermişlerdir. Yunanların eğitim ve öğretime verdikleri önemi Ispartalılarda da görmekteyiz. Kanun koyucu Likorgos, Ispartalılardaki hayatın bu yönüne önem vermiştir. Ayrıca Solon'un da eğitime önem verdiğini ve okulları inşa edip düzenlediğini görmekteyiz. Okullar bağımsızdı ve halk tarafından inşa edilirdi; Ariobags meclisi aracılığıyla hükümetin denetimi altında olurdu. Denetim yetkisi daha sonra üyelerine Sophronistae denen bir heyete geçmiştir (Saman, 2005: 121).

Yüksek eğitim ise gençler ile filozoflar ve özellikle sofistler arasındaki diyaloglar ve konuşmalarla sınırlı kalmıştır. Sofistler, gezgin filozoflardan bir gruptu; Yunan şehirlerini dolaşıp ücret karşılığı çalışırlardı. Mantık, akıl ve belagete önem vermişlerdir. Siyaset adamlarından birçoğu onlardan eğitim almıştır. Çok yüksek ücretler almaktaydılar; bu sebeple sadece zenginlerin çocuklarına eğitim vermişlerdir. En meşhurlarından biri de Protagoras'tır; öğrencilerine basiret, dikkat, belagat ve kelam sanatlarını öğretmiştir (Nasırı, 1973a: 187). Bir başkası da Tibias'tır; mühendislik, şiir, müzik, hitabet, edebiyat, ahlak, siyaset ve tarih alanlarında araştırmaları vardır. Sokrates ve Aristoteles gibi sonralarında gelen filozoflar, hataların üstünü örttükleri, hakkı batıla batılı da hakka çevirdikleri yönünde onları suçlamışlardır. Aristo'ya göre Sofist, hikmet sahibiymiş gibi görünüp sadece zengin olmayı önemseyenlerdir. Sokrates de aynı şekilde onları eleştirmiştir. Buna rağmen şüphesiz ki Sofistler, Yunan şehirlerinde eğitim konusunda büyük rol oynamışlardır. Ücret almayan öğretmenler de olmuştur; örneğin yüce tavsiyeleriyle ünlünen Sokrates gibi. Ona bağlanan ve düşüncelerini kaleme alan pek çok genç, onun etrafında toplanmışlardır. Platon ve Aristoteles, bu öğrencileri arasındadır (Mahmud, 1998: 249-252).

Yunan toplumunun bütün kesimleri eşit bir seviyede eğitim görmedi. Atina toplumunda erkelerin eğitilmesi kızların eğitilmesinden farklıydı. Bu toplum erkekleri kızlardan üstün tutuyordu. Gelenekler çocuğun, annesi veya bakıcısı yanında yedi yaşına kadar kalmasını gerektiriyordu. Sonra sorumluluğunu Bidagogos denilen bir kişi alıyordu, bu kişi köle kesiminden olup ismi " ergenlere yol gösteren" anlamına geliyordu. Görevi ise çocuğu okula götürüp getirmek ve hareketlerini takip etmektir. Kız çocuğu ise yedi yaşında erkek çocuklardan ayrılmaya başlar. Ve evden tek başına çıkamazdı (Litman, 2000: 119). Bu yaşta ise onu bir eş ve ev hanımı olarak görevine hazırlamaya başlardı. Eğitim sadece erkekler içindi. Kızlara ise sadece yemek pişirmek, dikiş yapmak, çocuk bakıcılığı gibi her annenin veya bakıcının yaptığı ev işlerini öğretmekle yetiniyorlardı. Bunlar o dönem Atina toplumundaki kadınların temel görevleriydi. Askeri ve beden eğitiminden başka, devlete bağlı eğitim sisteminin olmamasına rağmen erkek çocuk değişik aşamalarda bazı düzenli eğitimler alırdı. Bu aşamalar okuma yazma öğrenimiyle başlardı. Sonra şiir okumayı ve özellikle Homeros'un efsanelerini öğrenirlerdi. On üç yaşına gelince müzik ve şiir dersleri almaya başlardı (Durant, 2001: 83-87; Abubakır, 1998: 167).

Bu tür eğitimin yanında, Atina çocuklarının güreş ve yüzme gibi değişik sporlar ve antrenmanlar yapma gibi eğitimleri de vardı. Çocuğun kültürel eğitimi on yedi yaşına kadar beden eğitimi ise on sekiz yaşına kadar devam ederdi. Bu yaşta askerlik yaşına

gelmiş olur. Yirmi yaşına geldiği zaman ise tam ehliyetli bir vatandaş haline gelir, halk derneğine üye olur ve asker saflarına katılırlardı. Bundan sonra eğitimine devam edip etmeyeceğine kendisi karar verirdi (Kamus, 2000: 43).

Atina'daki eğitimin bedensel ve kültürel eğitimi kapsamına rağmen uygulamada bu iki dalın arasındaki denge eksikti. Çünkü ilginin büyük kısmı bedensel eğitimdeydi ve gençlerin bedensel eğitimi diğer kültürel programlardan önemliydi, Söylemek gerekir ki gençlerin aldığı kültürel eğitim onları belli bir göreve hazırlamıyordu. Sadece temel kültürel bilgiler edinmeyi amaçlıyordu. Eğitimin ilk amacı ise beden eğitimi almak ve ahlaki değerler edinmekti. Aynı durum bir eş ve anne olmak için evde eğitilen kızlar için de geçerliydi (Raşit, 2011: 2016). O zaman Atina toplumu yönlendirici bir eğitim görüyordu yani herkesi toplumda üstleneceği göreve göre eğitiyordu. Burada eğitim ideal kapsamından çıkıp gerçekçilik kapsamına giriyordu.

Sparta'daki eğitim durumu Atina'da olandan farklıydı. Çünkü Sparta'daki eğitimin ilk ve son amacı şehri koruyabilecek bir asker yetiştirmekti. Ve Sparta toplumu amaçlanan bu askeri doğuştan itibaren yetiştirmeye başlıyordu. Buna göre her doğan çocuğu kontrol edip (Makavı, 1980: 154).

Sağlıklı olanları koruyup zayıf olanları ise ölüme terkediliyorlardı. Sağlıklı çocuk yedi yaşına kadar ailesi tarafından eğitiliyordu. Sonra çocuğu devlete teslim ediyorlardı. Devlet de çocukları milletine ve devletine sadık olarak yetiştiriyordu. Bu eğitim erkekleri ve kızları da kapsıyordu. Evlenene kadar kızların, bu askeri kamplarda erkeklerle birlikte kalmalarına izin veriliyordu. Sparta'nın sistemi güçlü asker yetiştirmede başarılı oldu ancak diğer taraftan vatandaşlarına düzgün bir kişilik vermekte büyük başarısızlığa uğradı. Bu yüzden Ispartalıların ezici çoğunluğu okuma yazma bilmezdi çünkü sadece bedensel eğitim görüyorlardı (Kalistof, 1956: 172).

7.3.Yunan Edebiyatı Ve Gelişim Faktörleri

Yunan dünyasındaki edebi gelişim, eski dönem boyunca daha az derinlikte ve geleceğe daha az hazırlık yapar nitelikte olmamıştır. Ancak sebepleri, genel hatları ve zamansal gelişimde almış olduğu biçimleri açısından daha karmaşıktır. Ekonomik kalkınma; edinilen servet ve diğer uygarlıklarla, özellikle de doğu uygarlıklarıyla geliştirdiği ve sağlamlaştırdığı ilişkilerin etkisiyle rolünü oynamıştır (Breasted, 2000: 234). Ortadoğu havzasına en son gelen Yunan uygarlıkları, kendisinden daha eski, daha zengin, sanat ve teknoloji açısından önceliğe sahip uygarlıklardan yararlanması kaçınılmaz olmuştur. Daha önce de belirttiğimiz üzere bu uygarlıklardan çok alıntı yapmıştır. Konunun önemine delil getirmek için bu alıntıları uzun listeler halinde sunmamıza gerek yoktur. Tarihçiler, uzun süreden beri, Yunanların başkalarından alıntı yapmış olduklarından dolayı Yunan harikası ifadesini eleştirmişlerdir; bazıları bu tabiri kesinlikle kullanmamıştır (Bitre, 1977: 321).

Ancak bunun anlamı, doğunun seraptan ibaret olduğu değildir; çünkü Yunan toplumu, derinlerinde özel yetenekleriyle doludur ve yorulmadan başarmış olduğu kısmı tanımak mümkündür. Nitekim eski Aristokratlık, gördüğümüz üzere boş değildir; aksine ideal bir fikirselle ve sanatsal hayatın peşindedir ve zamanla pek çok sosyal sınıf ona dâhil olmuştur (Muhasib, 2000: 64-66). Diktatörlerin kendileri dahi şehirleri ve merkezlerinin nüfuzunu önemseyerek, Yunanlara daha yakın olan doğu hükümdarlarını örnek alarak bu ideal hayatı amaçlamışlardır, Ayrıca toplum olarak Yunan halkına baktığımızda, geleneklere çok saygılı olmalarına rağmen, düşünce cesareti, sürekli araştırma arzusu ve yenilikleri üretme özelliklerine sahip olduklarını kabul etmek

gerekir. Bu düşünce özgürlüklerini, toplumsal ve siyasal değişikliklerinde görmek mümkündür. Başka alanlardan daha fazla donuk kaldıkları dini alanda dahi yenilik yapmaktan geri durmamışlardır (Farıh, 2002: 184).

Ancak Yunan zihniyeti acaba tek miydi? Nitekim iki farklı eğilim görmekteyiz; birincisi basit ve sağlam mantık, uyumlu ve sağlam düşüncedir. İkincisi ise duygulara ve şehvete dokunan güzelliştir. Şüphesiz ki bu iki eğilim, Yunan uygarlığında mevcuttur (Imam, 1996: 65).

7.31. Epik Şiir

Epik şiir diğer şiirlerden farklı olarak sarayda, evde veya herhangi bir yerde söylenebilirdi ve lirik şiir gibi söylenmez veya dramatik şiir gibi dramatik bir şekilde okunmazdı. Homeros bu sanatın öncüsü sayılır ve İlyada ile Odysseia Epik şiirinin bildiğimiz en ünlü örneklerindendir (Frank, 1970: 183).

Bu iki Epik şiir Troyaa savaşını ele alır. İlyada, yunan ordusunun komutanı olan Eeschylus'un öfkelerini ve Agamemnon ile anlaşmazlığını ve Troyaa kralının oğlu Paris'in, Sparta kralının ve Agamemnon'un kardeşinin karısı olan Helen'i kaçırap Troyaa'ya götürmesiyle savaşın başlamasını anlatır. Odysseia ise yunan kahramanlarından biri olan Odysseias'in bir savaş sonrası dönüşünü ve dönüş yolunda karşılaştığı tehlikeler ve sonra karısına ve mülküne göz koyanlar ile savaşını ele alır. Anlattıklarımız şiirlerle ilgiliydi. Şairin doğuşu, yaşamı, ve bu şiirlerin ona ait olup olmadığı ise bilim adamları arasında büyük tartışma konusudur. Öğretide kabul gören görüşe göre Homeros'un dönemi M.Ö. 11. yüzyıl ile dokuzuncu yüzyılın ortası arasında olmuştur ve Sakız adasında ya da Chios'ta doğdu (Krvaziya, 1959: 296).

Bu iki şiir Anadolu'da ortaya çıkmıştır. Çünkü şiirlerin şivesi Ionianya şivesi ile diğer yunan şivelerinin karışımıdır. Bu iki şiir M.Ö. 6. yüzyılda Atina Peisistratos döneminde bir araya getirildi ve İskenderiye döneminde İskenderiye bilginleri tarafından dikkatlice incelenip İskenderiye'nin ünlü kütüphanesine konuldular (Sara, 2002: 176). O zamandan beri bu eserlerin kime ait olduğu konusunda belirsizlik vardı. İki şiirin de bir şaire ait olduğunu ve toplayan kişilerin biraz eklemeler yaptığını söyleyebilirsek de, Homeros'a ait olduklarını söylemek doğru olmaz. Çünkü bu mesele günümüzde de tartışmalı bir konudur. İkinci epik şairi Hesiodos'tur, M.Ö. 9. yüzyılda yaşamıştır. Beotya civarındaki Askra'da tarımla uğraşıyordu. En önemli eseri tarım, ahlak ve dinde bazı görüşleri kapsayan ve öğretici şiirlerden sayılan çalışmalar ve gündürlerdir. Diğer bir eseri ise tanrıların soyları ve panteonlarıdır. (Shakır, 2000: 237).

7.3.2. Lirik Şiir

Bu tür şiirler, coşku şiirleri, gazel şiirleri ve ağıt şiirleri gibi birçok şiir türünü kapsamaktadır. Bu tür şiirler M.Ö. 7. yüzyılda ortaya çıktı ve Arileş hiciv şiirinin en ünlü şairlerindendi. Lirik şiirinin temsilcisi Safo walkirs ve Windardı her biri kendi okullarını kurdular. Bu okular İyolya okulu diğeri ise Devriyye okulu (Fahmı, 1999: 83).

Şiir de genel kaidenin dışına çıkmamıştır; birbiri ardına gelen kuşaklarda şekil açısından, ruhundan daha az bir gelişme olduğunu söyleyebiliriz. Fikir ve sanat hayatının sahnelerini canlandırdığı gelişimle birlikte çeşitli zirvelerinde hızlı ve uyumlu adımlarla ilerlemiştir. Lirik şiiri önceki dönemde her ne kadar parlamışsa da, M.Ö. 5. yüzyılın ilk yarısında Banzaros'la birlikte zirveye ulaşmıştır. Kralların, diktatörlerin ve büyük asil ailelerin hizmetinde Lirik söyleyen bu muhafazakâr şair, dini gelenekleri içmiş, insan örneklerinden birinde ve hayat türlerinden birinde somutlaşmış

Arstotlekratik toplumu ifade etmiştir. Nitekim tanınmış eserlerini oluşturan şarkılarında binici yarışlarında veya güç oyunlarında kazananları yüceltmektedir. Kendisini, ailesini ve vatanını överken daha fazla efsaneye başvurmuştur. Kendi nazarında ölümsüz gerçekler olan ve eski zamana ait sini ve ahlaki ilkelerden ilham verici hikmetler anlatmaktadır (Müniş, 1998: 145-147). Cesur anlatımları, her alanda verimli olan yüzyılın başlangıcında mazinin temsilcisi olmasına engel olmamıştır. Her halükarda Yunan şarkı şiirinin bariz isimlerinin sonuncusudur. Daha sonra bu tür şiir, azalmakta hatta yok olmaktadır. Bu konuda bir muamma olduğu söylenebilir. Nitekim baskılardan yavaş yavaş özgürleşen bireyin duygularında ilham kaynaklarını keşfedebilir ve kalıcı olabilir; ancak klasik dönemden önce bu yönde ilerleyememiştir. Belki de bunun sebebi, ancak o zaman Hällendik merkezlerde, demokrasiye doğru artan şehir gelişiminin mahrum bıraktığı dinleyicilerin yerini tutacak yeni ve ehil dinleyicilerin ortaya çıkmasıdır (Osman, 1984: 121-133; Aristofanes, 1954: 61-74).

Yunan şairi Hisodios'la (M.Ö. 750-700) birlikte yeniden ortaya çıkar. İş ve Günler adlı kasidesini yazmıştır ve bu kasidesinde Yunan hayatını anlatmıştır, tanrıları sınıflandırmış ve tanrılardan ayrıntılı olarak bahsetmiştir. Ayrıca İlyada ve Odysseia destanlarında isimleri geçen kahramanlardan da bahsetmiştir. Onun şiirleri, tiyatro sanatının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Şarkı şairlerinden birisi de Yunan büyüklerini öven Yandaros'tur (M.Ö. 518-437) (Fahıd, 2002: 162).

7.4. Tarih

Düz yazının ortaya çıkışı şiirden çok sonra oldu ve bu alanda ilk çalışmalar tarihi ve coğrafi bilgilerin karışımından ibaretti. Yunanlarda tarih yazımının ilk olarak Ionianya'da ortaya çıkması şaşılacak bir durum değildir; nitekim Yunanların Fenikelilerden aldıkları alfabe ve yazı konusunda doğuya borçludurlar. Yazı, M.Ö. 8. yüzyılda Yunan ülkesine girmiştir. Bundan önce Yunan kültürü, sözlü kültürdür (Zıdan, 2012: 217). İnsanlar nesir ve şiirleri sözlü olarak söylemekteydiler. İlk edebi çalışmalar da tarihsel olmaktan çok felsefi olmuştur. Hatta şunu da söylememiz gerekir ki Yunanları kendi tarihlerini yazma konusunda teşvik eden unsur, Doğu olmuştur. Öyle ki Perslere galip geldikten sonra hissetmiş oldukları milliyet kimliği, onları tarihlerini yazmaya teşvik etmiştir. Tarih yazma olgusu, Pers istilasına kadar başlangıç seviyesinde kalmıştır. Tarihiçi, soy zincirleri ve yerel tarihe ulaşmaya kadar yolunu aramıştır. Daha sonra bu alanda efsanelere, hurafelere ve efsanelere dayanan hayali ailelere önemli bir yer vermiştir. Maltalı filozof Anaksimander, M.Ö. 550 yıllarında, doğa hakkında yazmıştır. Kitabı, yer ve gökle ilgili haritaları ve betimlemeleri içermiştir (Toynbee, 1990: 41-50).

Yaklaşık elli yıl sonra Hecataeus²¹, da yeryüzünü anlatan bir kitap yazmış ve kitabına haritalar eklemiştir. Kitabını Avrupa ve Asya olmak üzere iki bölüme ayırmıştır. Kendisinin ve diğer gezginlerin topladıkları bilgileri kaydetmiştir. Coğrafya ile Etnografya, Yunanların tarihe olan bakışlarında önemli konular arasındaydı (Bakir, 1980: 192). Soy bilimiyle "genealogies" tanınmış Lehikatyus adlı yazar, batıda tarih yazımının özelliği olan eleştirel araştırma alanının ilk yazarı kabul edilmektedir. Nitekim kitabı lu ibareyle başlar "Maltalı Hikatyus şöyle der: Ben bunları yazıyorum ve bunların hakikat olduğunu görüyorum; çünkü Yunanların anlattıkları hikayeler, uydurmadır ve bana göre alay konusudur." Öyle görülüyor ki yazar, kahramanlık efsanelerini ve kahramanların soylarını derlemiş ve efsanelerin gücünü azaltmaya ve içeriği akla yakınlaştırmaya çalışmıştır. Gerçek şu ki tarihi efsanelerden arındırmaya

²¹ Hecataeus hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Hornblower and Spawforth, 1999: 671.

çalışmıştır ve ikisi arasında ayırt etme gücüne sahip olduğu görülür (Yahya, 2015: 2013; Krvaziya, 1959: 164).

Sonra Bir grup yazar tarafından, üslup ve teknik bakımından gelişmiş yazılar ortaya konuldu. Bu yazarların en önemlileri:

7.4.1.Herodot

Yunan tarihindeki ilk ünlü tarihçidir. M.Ö. 5. yüzyılda 484 yılında Halikarnasos şehrinde doğdu. Eserlerini Ionianya şivesiyle yazdı. Bir süre Atina da yaşadı, hayatının bir kısmını da tarih kitabını yazmasına büyük faydası olan seyahat ile geçirdi. Herodot'un kitabı dokuz bölüme ayrılmaktadır. İlk beş bölümünde Pers imparatorluğunu ele almaktadır. Diğer bölümleri ise Yunanlılar ile Pers'leri ele almaktadır (Sara, 2002: 197). Herodot'un, eserinin çok önemli olmasına karşın, diğer ülkelerin dillerini bilmemesi ve ele aldığı tarih süresinin uzunluğu ve dini inançlara dayanması, eserinin eleştirilmesine neden olmuştur. Bütün bunlara rağmen Herodot, o dönemin dev tarihçilerinden bir sayılır bu yüzden ona tarihin babası lakabı verilmiştir (Livingston, 1961: 159).

Yirmi yaşını doldurmadan önce şehir hükümdarına karşı yapılan bir başkaldırıya katılmıştır. Şehirden uzaklaştırılmış, sonra geri getirilmiştir. Vatandaşların ısrarcı eleştirileri sonucunda tekrar uzaklaştırılmıştır. Kuzeyde Anzak denizi, güneyde Asvan'a, doğuda İran'a, batıda Sicilya'ya yolculukları olmuştur. Bu yolculuklarından sonra hayatının geri kalanını Atina ile Troyaa kolonisi arasında gidip gelmekle geçirmiştir. Troyaa kolonisini inşa etmekte katkıda bulunmuş ve altmış yaşına yaklaştığında orada ölmüştür. Tarihçi olarak hayatı çok hareketli geçmiştir. Yerel tarih yazımının genel tarih yazımından önce olduğu kabul edilmektedir. Bu sebeple Herodot'tan önce, yani Hikatyus sonrası dönemin tarihçileri araştırılmış ve onları keşfetmeye çalışmışlardır (Hadas, 1978: 168; Nasrallah, 2007: 154-156). Ancak sunulan deliller zayıf kalmış ve yanlış varsayımlara dayanmıştır. Herodot, genel tarihin ilk yazarı kabul edilmektedir. Gerçekten de tarihin babasıdır ve kitabı, Yunan nesir kitaplarının en eskisi olarak kabul edilmektedir. Kitabın ilk bölümleri, O zaman bilinen eski dünyanın en önemli bölümlerini içermiştir. Mısır, Irak, diğer yakın doğu ülkeleri ve Yunan ülkesinde yaşayan insanların hayatlarını yazmıştır. Tarihini, ilk coğrafi başlangıcından Sistos savaşı M.Ö. 497 sonuna kadar yazmıştır. Buna binaen Yunanlarda tarihin sınırlı yerel tarihlerle değil de genel tarihle başladığı söylenebilir (Boardman, 1986: 188).

Herodot'un yapmış olduğu bilime Historiai "Tarih ilmi" adı verilmiştir. Kelime anlamı, araştırmadır. Bu anlam, Herodot'un yolculukları ve topladığı bilgilere uymaktadır. Nitekim en önemli olayların yanı sıra, edebiyat, sosyal hayat ve dini inançlarla birlikte döneminin net bir resmini çizmiştir. Gezgin gibi davranmaktaydı. Mısır kâhinleri onu mabetlere yönlendirmiştir, Babil kılavuzlarını dinlemiştir; ancak insanların özellikleri ve davranışlarını önemsemiş, bu özellikleri ve gelenekleri yazmıştır. Bize Babil hakkında net resimler sunmuş, Babil'in çarşıları, tedavi yöntemleri ve pek çok toplumsal yönlerini aktarmıştır (Malah, 1997: 132).

Olağandır ki böyle bir genel ve öncü araştırmanın yanlışlarının olmaması mümkün değildir; nitekim Herodot, itimat edebileceği yazı veya kaynakların olmadığı bir ortamda geniş bir konu, zaman ve mekânı ele almıştır. Olayları, yakın sebeplerine ve kişisel etkenlere bağlamıştır. Ayrıca gereksiz yere olağanüstünlüklere ve dini inançlara fazlaca önem vermektedir. Bu sebeple tarihinde bazen efsanelerin tarihsel gerçekliklere karıştığı ve aralarındaki sınırı açıklamadığı görülür. Kendisi, tanrıların vahiylerine ve

mucizelerine inanmaktadır (Herodotus, 1978: 132; Şeyh, 1992: 154-155). Bu sebeple işitmediği metinleri ve gerçek olmayan rivayetleri aktarmıştır. Buna rağmen bu duruma cevap verircesine söylenen her şeyi yazmak zorunda olduğunu; ancak söylenen her şeye inanmak zorunda olmadığını söyler. Yine de ele aldığı konuların çoğunda akli galip gelmiştir ve bu, olağan bir durumdur; çünkü Sofistlerin döneminde yaşamış ve onlardan etkilenmiştir. Olimpiya tanrıları ve isimlerinin Homer ve Hesiodos'un uydurması olduğuna inanır (Herodotus, 1972: 244; Fazıl, 2007: 216).

7.4.2.Thucydides

M.Ö. 470 yılında doğdu. Pelopennesos savaşlarına katıldı ve tarihini yazdı. Felsefi üsluplu tarihçilerden sayılır. Nesnellikle ve yazdığı olayların doğruluğuyla ve kitabının felsefi boyutuyla bilinir. Pelopennesos savaşlarının tarihi kitabını sekiz bölümde yazdı (Nihardıt, 1994: 131).

Atinalı zengin bir ailenin üyesidir. Kendisi de Yunan ülkesinin kuzeyinde madenlere sahiptir. Atina'nın tanınmış politikacılarından. M.Ö. 242 yılında Atina'ya ait önemli Amphipolis kolonisini geri almakla görevlendirilmiş; ancak bu amacını gerçekleştirmekte başarısız olmuştur. Bunun üzerine genel cemiyet, uzaklaştırılması kararını almıştır. M.Ö. 404 yılına kadar Atina'dan uzak kalmıştır. Belki de Thucydides'in, uzaklaşmasına sebep olan Amphipolis savaşının olaylarını yazmasında bu olayın, askeri başarısızlığının ve uzaklaştırılmasının etkileri olmuştur (Nasiri, 1973b: 187). Sürgün aldığı tarihten sonra yirmi yılını farklı Yunan şehirlerinde ve özellikle Atina'ya düşman olanlarda geçirmiştir. Savaşı, Atina düşmanlarının bakış açılarından görmüş ve olaylarını yazmaya koyulmuştur. Ancak dördüncü yüzyılın ilk yıllarında, M.Ö.396 yılında, savaş olaylarının tamamını yazamadan ölmüştür; belki de öldürülmüştür. Yazdığı olaylar, M.Ö. 311 yılına kadardır ve cümleleri eksiktir (Jundı, 1988: 157-165).

Thucydides, Herodot'un yönteminden çok daha farklı bir yöntemi izlemiştir. Herodot, tarihinde genelci ve kapsayıcıyken, Thucydides özel bir olayı derinlemesine işler. Herodot, Yunan – Pers arası savaşı yazmıştır ve kendisinin bildiği üzere eski dünyanın durumlarıyla ilgili kitabın yarısı kadar önsöz yazmıştır. Thucydides ise bir yandan Atina ile müttefikleriyle, diğer yandan Isparta ve müttefikleriyle yapılan savaşın olaylarını anlatmıştır. Savaş, otuz yıldan kısa sürmüştür M.Ö. 431-404. Herodot, dinleyerek ve ilgili rivayetleri alarak yazmıştır; Thucydides ise olayların meydana geldiği sırada yazılması gerektiğine inanır (Bluhm, 1972: 58). Ona göre gerçeklere ulaşmanın en iyi yolu, olayları ve belgeleri gerçekleştikleri sırada yazmaktır. İnsanların mütevatir haberlerine itimat etmemek gerekir; çünkü bir iki kuşak sonra, aktaranın hayalleriyle değişikliğe uğrayabilir. Bu sebeple Thucydides'in, selefi olan Herodot'la kıyaslanmayacak derecede eleştirel yöneme sahip olduğu söylenebilir. Buna rağmen, selefinin işini devam ettirmeye çalışmıştır. Hızlı bir giriş yazısında, Sistos kuşatması M.Ö. 479 (Herodot'un tarihinin bittiği yıl) Amphipolis savaşının başladığı yıl M.Ö. 431 arasında Yunan ülkesinde meydana gelen olaylardan bahseder. Tarih biliminin Herodot ve Thucydides'in elleriyle oluşturulduğu ve temelini atıldığını söyleyebiliriz. Onların sayesinde, coğrafya, halkların incelenmesi, geleneklerin gözlemlenmesi ve kaynakların eleştirel olarak analiz edilmesi gibi yöntemlerin de yardımıyla tarih, gerçeğe yaklaşmıştır (Sübhü ve Cefer, 2006: 202-213; Farıh, 2002: 193).

7.4.3.Ksenophon

M.Ö. 420 yılında Atina’da doğdu. Sokrates’in öğrencisiydi. Pers ordusunda paralı asker olarak çalıştı. Sparta’nın yanında Atina’ya ve Thebai karşı savaştı. En önemli çalışmaları Anabasis ve Hellenica’dır. İlk kitap yedi bölümden oluşur ve Kirso’u ve içeriye doğru yayılmasını anlatır. Basit bir üslupla yazılmış ve ordunun geçtiği ülkelerle ilgili önemli ayrıntılar anlatmaktadır (Tiyomonif, 1973: 139). Felsefe karakterli Sokrates’in hatıratları ve Kiros’un terbiyesi ile ilgili başka çalışmaları vardır. M.Ö. 401 yılında On Bin hamlesine katılmıştır. Bu hamleyi, Küçük Asya’nın hükümdarı ve Pers kralı II: Artaxerxes’in kardeşi Küçük Kiros komuta etmiştir. Kiros, kendisine on binlerce Asyalı askerlerin yanı sıra, Yunanlardan on biniz üzerinde paralı asker temin eden Sparta’nın yardımıyla tahtı kontrol altına alabilmiştir. Bu hamleyle Pers başkentine doğru yol almıştır; ancak bu hamle, Babil’in kuzeyinde altmış kilometreye yakın bir mesafede bir köy olan Cunaxa’da kralın ordusuyla karşılaşmıştır. Hamle başarısızlığa uğramış, Küçük Kiros öldürülmüş ve güçleri dağılmıştır. Ancak Yunanlı grup, başarıyla geri çekilebilmiştir. Ksenophon, geri çekilme hareketini komuta etmekle görevli komutanlardan biriydi. Hamlenin ve geri çekilmenin ayrıntılarını Çıkış ‘Anabasis’ adlı kitabında yazmıştır (Xenphon, 1935: 318; Hatıp, 1988: 194).

Xnophon’un Çıkış adlı kitabından başka eserleri de vardır; bazıları:

Thucydides’in M.Ö. 411 yılına kadar yazmış olduğu Amphipolis savaşının olaylarıyla ilgili bıraktığı yerden devam etmiştir. Ksenophon, bu savaşın M.Ö. 404 yılına kadar devam eden olaylarını yazmıştır. Daha sonra Helen Tarihi “Hellenica” adlı kitabında, M.Ö. 362 yılına kadar, yani Mantinea savaşına kadar Yunanların tarihini yazmıştır. Bu kitabında Thucydides’in yöntemini izlemişse de onun doğruluk ve odaklanma özellikleriyle kıyaslanamaz. Kitap, yedi bölümden oluşmaktadır (Zimren, 1965: 88).

Cyropaedia; yani Kiros’un Terbiyesi. Ahmenli Kiros’un hayatını kastetmektedir. Bu eseri, usandırıcı durağanlığı ve gerçekten uzak hayalleriyle bilinmektedir.

Lakidomenler: Ispartalıların siyasi ve sosyal sistemleriyle ilgili bir araştırmadır. Kısa bir kitaptır ve herhangi bir eleştirel yorum içermemektedir (Bozanyas, 1940: 138).

Agesilaos: Ksenophon, bu kitabını, Küçük Asya’da emrinde savaşçı olarak çalıştığı Isparta Kralına yaptığı övgülere ayırmıştır.

Hatıralar “Memorabilia”: Sofistlere karşı Sokrates’i savunmasını içeren felsefi kitaplardandır. Ksenophon’un aynı konuyla ilgili, yani Sokrates’i savunmakla ilgili Savunma “Apologia” adlı başka bir kitabı daha bulunmaktadır. Bu kitabında, Sokrates’in mahkemede kendini neden daha iyi bir şekilde savunmadığını anlatmaktadır (Şeyh, 1992: 72).

Ksenophon’un tarım ve ekonomi alanlarında da araştırmaları vardır. Köy işlerinin yönetimi ve ev işlerinin idaresiyle ilgili bir kitabı vardır. Bu kitabın ekinde, Atina’nın mali kaynaklarını geliştirmekle ilgili önerilerini içeren başka bir araştırma yazısı daha bulunmaktadır (Livingstone, 1961: 242).

Ksenophon’un içki masasıyla ilgili bir yazısı vardır, burada Atina zenginlerinin durumlarını simgeler.

Ksenophon, yukarıda belirtilen konuların yanı sıra, başka farklı konularda da yazmıştır. Örneğin süvarilikle ilgili bir kitap yazmıştır ve bu konuyla ilgili en eski kitaptır. Süvarilerin silahlarını geliştirmek, süvari komutanının görevleri, avcılık gibi başka konularda da yazmıştır (Sirgieef, 1984: 178).

Yukarıda aktardığımız bilgilerden yola çıkarak anlıyoruz ki Ksenophon, birden fazla konuyu ele alan ilk tarihçidir. Nitekim siyasi tarih, askeri tarih, göçler, felsefe, tarım, ekonomi, sosyoloji, avcılık, süvarilik ve daha başka konularda yazmıştır. Dolayısıyla Ksenophon'un çok üretken olduğu söylenebilir; ancak ele aldığı konuların çoğunda yüzeysel kalmıştır. Edebi olmaktan çok pratiktir. Askeri konularda deneyim sahibiydi; ancak fikirlerinin çoğu bilinen, sıradan, herhangi bir yeniliği olmayan, tekrarın ve alıntılarının çokluğundan dolayı sıkıcı fikirlereydi. Bu sebeple özellikle hayal gücü ve zihin genişliği açısından kendisinden önce gelen Herodotos ve Thucydides ile kıyaslanamaz (Ali, 1990: 112). Helen tarihiyle ilgili kitabında ve diğer siyasi konularında Sparta'nın tarafını tutardı. Ayrıca tarihi anlatışı, olayları kuru kuru anlatmaktan ibaretti. Ancak buna rağmen çağdaşı olduğu olaylarla ilgili önemli bir delil teşkil etmektedir. Nitekim yaşadığı dönemle ilgili elimize ulaşan tek kaynak, onun kitapları olmuştur. Dolayısıyla Herodot, Thucydides ve Ksenophon, üç tarih ekolünün temelini oluşturmuşlardır ve günümüzde dahi konularının kullanılmaya devam ettiğini görmekteyiz. Nitekim günümüzde, Herodot'un başlatmış olduğu genel ansiklopedik çalışmaları, Thucydides'in başlattığı yerel tarih çalışmalarını ve Ksenophon'un başlattığı çeşitli ve yüzeysel tarih çalışmalarını devam ettirdiklerini görmekteyiz (Nasrallah, 2007: 69-76).

7.5.Din

Yunan topraklarında tek bir din inancı yoktu, her şehrin kendine özel dini ve törenleri vardı. Buna rağmen büyük dini kutlamalarda bütün Yunanlılar bir tanrı etrafında toplandığı için tek inanç hissiyatı veriyordu. Yunan toplumunda dini inanç yaratmada şiirin büyük rolü olmuştur. İlyada ve Odysseia de Homeros tanrıları insan şeklinde gösteriyordu. Hesiodos ise kendi ismini alan efsanede tanrıların soylarını anlatmış (Zid, 2012: 121). Heykeltıraşlık ise tanrılara insan şekli vermekte yardım etti. Yunan ülkesinin ilk yerleşimlerdeki dini inançlar ve Homer dönemi öncesi dini inançları araştırma işlemi, net bir resme ulaşılamayan zorlu işlerdendir. Hatta Homer döneminde dahi yapılan dini uygulamalar, toplumun farklı sınıfları ve Ege Bölgesi mevkilerinin birbirinden ayrı oluşu sebebiyle farklı olmuştur (Hammond, 1967: 70).

Homer dönemi tanrıların dünyası, sosyal hayatın bir yansıması niteliğindedir. Zeus, tanrıların efendisidir ve otoritesini diğer tanrıların üzerinde kullanmaktadır. Bu konuda Agamemnon'un diğer krallar üzerindeki hâkimiyetine benzer. Ayrıca tanrıların ya da kralların özel hakları olmuştur. Tanrı Zeus'un salonunda toplanıp ittifaklar yapmaktadırlar. Tanrılar, tıpkı insanlar gibi seviyor, birbirlerine düşman oluyor ve savaşıyorlardı. İnsanlarla evlenerek çocukları oluyordu. İnsanların uğradığı hakaretler gibisine uğruyorlardı (Zid, 2012: 166-167; Friedell, 2011: 76-77). Ancak güçleri ve hâkimiyetleri, insanlarınkinden üstündü. Onların iradesi, insanların davranışlarını yönetmekteydi. Hatta insanların davranışlarına karışıyorlardı. Tanrılar, ölümsüz hayata sahiptiler. Homer dönemi kahramanının tanrılara karşı ahlaki kuralları yoktu; ancak tanrılara, anne ve babasına, Zeus'un koruduğu zayıflara ve yabancılara saygı duyması gerektiğini bilirdi. Bunun dışında, en önemli özellikleri cesaret ve hikmet olan mertliği konusunda kendi anlayışına göre hareket ederdi. En önemli amacı, insanlar arasında meşhur olmaktı. Ölüm, zaferlerle dolu olayları sonlandırır. İnsanın bedeni yakıldığında veya gömüldüğünde ruh, güçsüz bir şekilde aşağı âleme gönderilir (Sakaf, 2004: 141; Raşit, 2011: 148). Tanrıların dünyası ve insan doğasıyla ilgili bu anlayışlar, Homer dönemi şartlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmış olduğu görülmektedir. Nitekim ruh, ibadetler, haramlar, tanrıların insafı, ölümlerle ilgili rollerini icra ettiği sonraki

düşüncelerden ve uygulamalardan farklıdır. Şüphesiz ki Homer, kahramanlık destanına çok şey eklemiştir. Yine şüphesiz ki Homer döneminin temel inançlarını bize olduğu gibi ulaştırmıştır. Şunu da söyleyebiliriz ki Homer döneminde henüz bilinmeyen başka kavramlar, sonraki dönemlerde destana eklenmiştir. Odesos'un aşağı âlemi ziyaret etmesi buna örnek gösterilebilir. Ayrıca kesin olmamakla birlikte, Atina tanrılarının baykuş gözlerine bağlı oluşları, Tanrıça Hera'nın inek gözlerine bağlı oluşu, Minos ve Miocene dönemi eski inançlarında hayvanlara ibadet edilmesine ait kavramlar olduğu düşünülebilir. Aynı şekilde Dodonya ve Troyaa'da Zeus mabedinde meşe ağacının olması, ağaç şeklindeki tanrılara ibadet edilen inançlardan kalma bir uygulama olduğu söylenebilir (Kremir, 1974: 31-36).

Öyle görünüyor ki Homer dönemi öncesinde birbirine girmiş, düzensiz dini düşünceler grubu bulunmaktadır. Homer ve Hesiodos ise bu düşünceleri derleyip düzenlemiştir. Herodotos, tanrılar arası ilişkilerin anlatılması, isimlerinin belirlenmesi, sorumluluklarının sınırları, alanları ve şekillerinin betimlenmesi konusunda bu ikisinin sorumlu olduğunu düşünür. Bu kavramlar, o dönemden önce net değildi. O halde Yunanların dini düşüncesi, farklı düşünceler, inançlar ve ritüellerden oluşan bir karmadır. Bazıları Yunanlara bağlanmış ve Yunanlardan önce daha eskiden var olmuştur. Nitekim Yunan ülkesinde, Yunan kabileleri gelmeden önce güneşe, gökyüzüne ve yeryüzüne tapılmıştır. Yunan ritüellerine göre Tanrı Helios, Tanrıça Ge ve Zeus'a sunulan kurbanlar, güneş, yeryüzü ve gökyüzüne yapılan ibadetlerin bir devamı niteliğindedir (Savah, 2005: 121).

Yunanların bazı tanrıları, belirli şehirlere veya bölgelere bağlı kalmıştır. Bu durum, o tanrılara olan inancın menşesine işaret etmektedir. Örneğin Tanrıça Atina, Atine ve Troya'ya bağlıdır; Tanrı Poseidon, Ege'ye bağlıdır; Tanrıça Hera, Argos, Sparta ve Maysenay'a bağlıdır; Tanrı Hifastos, Limnos'a bağlıdır; Tanrıça Aphrodite, Kıbrıs'taki Bakos'a bağlıdır; Tanrı Arnes de Trakya'ya bağlıdır (Şa'ra, 1982: 84-87).

Yunanların tanrılar, ritüeller ve mabetler açısından dini sistemleri, uygarlıklarının zirvede olduğu dönemde, Homer'in İlyada'sında çizmiş olduğu dini sistemden çok farklıdır. Öyle ki İlyada, Yunanlar için kutsal kitap sayılmıştır. Yunan dini, Yunanların birliğinin etkenlerinden biri sayılmaktadır; ancak aynı zamanda ayrılığı destekler nitelikte şehir devletlerinin birbirlerinden farklı özelliklerinin altını çizmiştir. Yunanları birleştiren dini hususlar arasında Olimpos tanrılarına inanç birliği ve dini düşüncenin birliğine inanmaları vardır. Ayrıca bunların yanı sıra onları bir araya getiren dini spor oyunları da vardır (Ahmed, 1970: 78).

Ayrılığı destekleyen hususlar ise Yunan şehirlerinin farklı dini özelliklere sahip olmalarıdır. Siyasi niteliklere sahip özel dini merkezlerin birtakım şehirlerde veya bölgelerde bulunması, bu şehir ve bölgelere özel bir önem kazandırmıştır. Örneğin Yunanlarda vahiy tanrısı olan Tanrı Apollo mabedinin Delfi şehrinde bulunması, oraya özel bir önem kazandırmıştır. Ayrıca Yunanlarda vahiy tanrısı olan Tanrı Apollo mabedinin Delfi şehrinde bulunması, oraya siyasi önem kazandırmıştır ve bu durum, Yunan şehirlerinin bu bölgeyi yönetmek için birbirleriyle rekabet etmelerine yol açmıştır (Boardman vd, 2001: 83). Ayrıca bir takım şehirler veya şehir grupları, bu dini özelliği kendilerine has dini festivallerinde ve spor oyunlarında yansıtmışlardır. Yunan tarihinde, din ile toplum arasında sağlam bir bağ olmuştur. Her aile, kendi özel tanrılarının yanı sıra, ocak tanrıçası Hestia'ya ve Zeus'a tapmıştır. Aile üyeleri, anne ve babaya saygı gibi kendi aralarında istenilen ilişkileri sağlayabilirlerse, tanrıların koruması altına alınacaklardır. Ancak aile üyeleri bu ilişkilere zarar verirlerse, tanrıların öfkesi tüm aile üyelerini kuşatacaktır. Bu sebeple her devlet, şehrin kendi tanrısı veya tanrıları ve tarihlerini temsil eden kahramanlarının yanı sıra, Tanrıça Hestia'ya

tapmışlardır. Yunan tanrıları o kadar çeşitlenmiş ki Yunanların yüzlerce tanrısı olmuştur. Bu tanrılar, farklı temellere sahiptirler ve hayatın alanlarını temsil etmektedirler. Nitekim tüm doğa olaylarının tanrıları ve insan özellikleri ve davranışlarının tanrıları olmuştur. Ayrıca her mesleğin, güneşin, yerin, göğün, yağmurların, volkanların ve rüzgârların tanrıları vardır. Her nimet ve faydanın, rezil de olsa insan sıfatlarından her birinin tanrıları olmuştur (Yahya, 1978: 177-189).

7.5.1.Yunan Tanrıçası

Yunanlılar, tanrılarını Olimpous dağında insan suretlerinde tasavvur etmişlerdir. Onları şekil ve boy olarak insan suretinde çizmişlerdir. Hemen hemen hepsi, olağan üstü güçlere, güzel boylara ve olağanüstü güzelliklere sahiptirler. İnsanlar gibi uyumaya ihtiyaç duymakta ve yemek yemektirler; ancak tek yemekleri Ambrosia'dır ve tek içecekleri Nectar'dır. Bu yemek ve içecek, sadece tanrılara özgüdür. Bu tanrılar, sevgi, nefret, mutluluk ve hüznün gibi duygulara sahiptirler. Genel olarak insanların duygularının aynılarını hissetmektedirler. Ayrıca evleniyor, çocukları oluyor, tanrılarla ve insanlarla meşru ve gayrimeşru ilişkilere giriyorlardır (Bitre, 1977: 245; Dılmas, 1982: 71). Bazen delirircesine sinirleniyor, kalplerine kör kıskançlık hâkim oluyor. Hatta bazen ikiyüzlülük, dalkavukluk, yalan ve aldatmadan geri durmuyorlar. Bazen aralarında anlaşılıyor, bazen düşman oluyorlar. Ancak önemli bir konuda insanlardan ayrılmaktadırlar; o da sürekli genç kalıp ölümsüz bir hayat yaşamak. Onların yaşı ilerlemiyor, yaşlanmıyorlar. Ölümsüzdürler, ölümün tadını bilmezler. Zeus, en güçlüleri, en heybetlileri ve en yüceleridir. O, tanrıların ve insanların rabbidir. Bu sebeple diğer tanrılar, ona itaat ediyor, emirlerine uyuyor, öfkesinden ve gazabından korkuyorlardı (Mansel, 2014. 151). Buna rağmen bu durum, her tanrının kendi zevkine uymasına ve özel arzularının peşinden gitmesine engel olmamıştır. Hatta bazen Zeus'a dahi başkaldırabiliyor, bazen de ona dalkavukluk edebiliyorlardı. Hatta bir defasında tanrılardan bir grup, Zeus'a tuzak kurmuş, onu tahtından düşürmeye çalışmışlardır. Tıpkı yeryüzü insanlarının tahtları gibi ve Agamemnon'un Miken tahtı gibi, Zeus'un da tahtı her zaman sağlam olmamıştır. Ancak Zeus, diğer tanrılara üstün gelmiştir. O, tevhidin uzun yolundaki ilk adım niteliğindedir (Albad, 1994: 182).

Olimpos Dağı üzerindeki tanrı ailesi, Zeus, beş kardeşi, altı oğlu ve sadece Hera'nın oğlu Hephaistos'tan oluşmaktadır. Ancak Yunanlar, sayılarını on iki tanrı ve tanrıça olarak değerlendirmişlerdir. Olimpik tanrılardan her zaman için on iki tanrı olarak bahsetmişlerdir (Farıh, 2002: 253), On iki tanrı için mabetler kurmuşlar, on iki tanrı üzerine yemin etmişlerdir. M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren her biri, gökyüzünün on iki burçlarından biriyle anılmıştır. Hatta Platon, bu tanrılardan her birinin yılın aylarından birine bağlanması önerisini sunmuştur. Hesaptaki bu farklılık 12 – 13 arasında, Yunanların genelde Hades'i listeye almamalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü Hades, aşağı alemin veya ölümler aleminin tanrısıdır. Korkunç ve kindar bir tanrıydı; hatta gizli bir tanrıydı, ailesiyle birlikte Olimpus dağında yaşamıyordu. Yerin altındaki krallığında gizlenerek yaşardı. Hatta mabedinde ona kurban sunulduğu sırada, kurban sunanın yüzüne karşı yüzünü ekşitirdi. Bazen de on üç ilahtan başka bir isim düşüyor, sayı yine on iki oluyordu (Zid, 2012: 116).

Yunanlılar tarihleri boyunca birçok tanrıya inandı en önemlileri:

7.5.1.1.Zeus

Tanrıların en büyüğü ve tanrılar ile insanların tanrısıdır. Memleketi Olimpos dağıydı. Siyasi, ahlaki ve sosyal sistemden sorumluydu.

Yunan tanrılarının ve insanların efendisi. Olimpos tanrılarının başında gelir. Zeus'un adı; kelime kökeni olarak ışık, parlaklık, gökyüzü veya açık gökyüzü anlamına gelen kelimelerden türemiştir. Kendisi gökyüzünün tanrısıdır, ya da gökyüzünün kendisidir, ya da gökyüzünde oturmaktadır. Oradan yağmur, gök gürültüsü, şimşek gönderir, yıldırım düşürür, gökyüzü olaylarını ve tüm hava durumunu kontrol eder (Zimren, 1965: 154). O aynı zamanda havanın tanrısıdır. Homeros, Zeus'un bulutları bir araya getirdiğini, korkutucu gök gürültüsü ve yıldırımları hareket ettirdiğini söyler. Ona, bu özelliklerine uygun tonlarda lakaplar verilmiştir. Zeus'un mabedi, Dodonya'da 'Ebres' bulunmaktaydı. Yunan ülkesinde kehanetin 'oraculum' en eski merkezidir. Soru soranların cevapları, orada bulunan eski meşe ağacının rüzgarla birlikte hafif sesiyle cevaplanırdı. Tanrı, meşe ağaçlarının yapraklarını hareket ederek cevap veriyor, kahin kadınlar da ne anlama geldiğini açıklıyorlardı. Bazen de sesin daha net gelmesi için ağaca bakır kaplar asılırdı. Tanrının isteği, bazen de dallardaki kumruların sesleri ya da pınarlardaki suların sesleriyle öğreniliyordu. Çok geçmeden Apollo'un Delfi'deki kehaneti, Dodonya'daki Zeus'un kehanetinin önüne geçmiş, tüm Helenik âleminin en önemli kehaneti hâline gelmiştir (Cömert, 2014: 21; Savah, 2005:164).

7.5.1.2.Hera

Hera, Zeus'un karısıydı ve kadınların yaşamından sorumluydu. En ünlü merkezleri Argos, Sparta ve Samos idi.

Yunan ülkesinde eski bir tanrıçadır ve adı, hanımefendi anlamına gelmektedir. Yunanlar, onu Zeus'un kız kardeşi ve meşru eşi olarak düşünmüşlerdir. Argos, Hera'ya ibadet edilen en eski ülkedir. Hatta bazen Argoslu Hera 'Hera Argia' adıyla anılmaktadır. En meşhur mabedi, Argos'un kuzeyinde yaklaşık altı mil mesafede bulunan ve kendi adını taşıyan Heraeum şehrinde bulunmaktaydı. Argos'tan sonra en büyük ve en meşhur ibadet merkezi, Samos adasıdır. Rivayete göre Hera burada doğmuştur ve erken dönemlerde burada ona ibadet edilmiştir (Ukaşa, 1991: 107). Zeus'un evlilik yeminine sadık kalmaması sebebiyle Hera'nın evlilik sorunları yaşamasına rağmen ve Zeus'tan sadece bir Olympus tanrısı doğurmasına rağmen, evlilik tanrıçasıdır ve kadınların tüm cinsel yaşamları, hamilelik, doğum, emzirme gibi konularda kadınların koruyucusudur. Evlilik tanrıçası olmasından dolayı buna uygun lakaplar almıştır; örneğin kadın ile erkeği evlilik bağıyla bağlayan anlamındaki "Zugia", dini törenle yapılan meşru evliliğin koruyucusu anlamındaki "Gamelia" gibi. Atinalılarda, Hera adına Gamelion, yani evlilik ayı adlı kutsal ayları bulunmaktaydı 'yaklaşık olarak Ocak ayına denk gelmektedir'. Bu ayda kutsal evlilik bayramı 'Theogamia' adlı kutlama yapılırdı. Hera, kadınların, cinsel hayatlarının ve doğumlarının koruyucusuydu. Ayın tanrıçası da olduğu söylenmiştir; ancak doğrusu, ay tanrıçalarının bazı özelliklerine sahip olmasıdır. Çünkü onların düşüncesine göre ayın, adet döngüsü üzerinde etkisi vardır. Kadınlar, farklı durumlarında şiddet saatlerinde ona yalvarır ve ondan yardım isterlerdi. Hera, doğum sırasında (locheia), çocuk bakma, emzirme ve büyütme zamanlarında kadınlara yardım etmesiyle de tanınır (Vafi, 1977: 141).

7.5.1.3.Athena

Zeus'un kızlarından biri sayılır. Atina şehrinin koruyucusu ve genel bilim ve sanat tanrıçasıydı. Athena, temelde Minos tanrıçasıdır, daha sonra Miken tanrıçası olmuştur. Tanrıça, Yunanlar gelmeden önce, özel olarak Akrobol kayasından adını almıştır. Bu sebeple kayada biten tüm bitkiler ve yaşayan tüm hayvanlarla aralarında

sıkı bir bağ vardır. Kayanın odacıklarından ve çatlaklarından çıkan tüm hayalar, tanrıçanın hayatının bir uzantısıdır (Sübhi, 2006: 246). Ayrıca bu mekanda bulunan bitkiler ve hayvanlar, tanrıçanın ayetlerinden oldukları için kutsaldılar. Athene'nin zeytin, yılan ve baykuşla neden bağlantılı olduğu bu şekilde anlaşılmaktadır. Hepsi de Akrobol ve odacıklarında yaşamaktadırlar. Tanrıça Athena'nın tarihiyle ilgili şehri Atina'nın tarihi arasındaki sağlam bağı da kimse inkar etmemektedir. Nitekim mekanın, tanrıçanın adını alması yerine, tanrıça mekanın adını almıştır. Athena'nın meşhur lakapları arasında, büyük ihtimalle genç kız ya da güçlü genç kız anlamına gelen Pallas lakabı vardır. En meşhus mabedi, Atina'da Akrobol üzerinde, Miken döneminden kalma eski bir sarayın yerşne yapılmıştır. İlyada destanında Erechtheus adıyla bilinir. Athena, bazen Girit tanrıçaları gibi kuş şeklinde ve özellikle baykuş şeklinde görünmektedir. Tarihi çağda kendisine ibadet ederken baykuşa bağlı olduğu düşünülmüştür. Atina paralarında çoğu zaman resmi görünmektedir (Krimir,1974: 87-95; İmam, 2003: 264).

Diğer yandan, Zeus'un kızlarından. Ayrıca bu mekanda bulunan bitkiler ve hayvanlar, tanrıçanın ayetlerinden oldukları için kutsaldılar. Athena, zeytin, yılan ve baykuşla bağlantılıdır. Şehri Atina'yla da aralarında güçlü bir bağ vardır. Atina'da en görkemli mabetleri ve en güzel heykelleri yapılmıştır. Asker elbisesiyle şehri koruyan savaş tanrıçasıdır. Her zaman için, üretimde ilerleyen Atina şehrinde koruyucu tanrıça olmuştur. Bu sebeple mesleklerin ve üretimin koruyucusu, özellikle de iplik eğirme, dokuma, seramik, kadınların genel ev işlerinin koruyucusudur. Daha sonra gelişerek hikmetin tanrıçası olmuştur (Toynbee, 2003: 272-278).

7.5.1.4.Apollo

Işığın, gençlerin, müziğin ve günahın arınmanın tanrısıydı. Kehanetlerin kaynağıydı. Adı doğduğu yer olan Delos ile özdeşirilir. Delfi'deki ünlü tapınağı ise dini ve siyasi birlik merkeziydi (Wells, 1944: 229).

Yunanlar onu birçok isimle tanımışlardır; en meşhur isimleri Phoebos ve Helios'tur. Zeus ile Leto'nun oğlu, Artemis'in kardeşidir. Güneşin, kehanetin, müziksel şiirin, gençliğin ve belaları insanlardan uzaklaştırmanın tanrısıdır. En meşhur sevgilisi Daphne'dir. Doğduğu yer olan Dilos, en büyük ibadet merkezi olarak tanınmıştır. Orada her dört yılda bir orada bayramlar ve festivaller düzenlenir ve bunlara, Beote bayramları denirdi. Kendisine tapınılan en eski mabet orasıdır. Delfi'deki bir inanca göre Yunan mabetleri arasında mutlak surette en kutsalıdır. Her yerden Yunanlar, onun mabedine hacca gider, özel ve genel işlerinde ona danıştırlardı (Roberts, 1989: 113-115; Thomson, 2007: 280).

7.5.1.5.Hades

Zeus, gökyüzünün, uzayın ve ışığın tanrısıyken, kardeşi Hades de Yunanların düşüncesine göre ruhların gittiği yer olan aşağı karanlık âlemin tanrısıdır. Hades, ölümlerin tanrısıdır, onlarda Thanatos adlı ölüm tanrısı değildir. Hades'in kelime olarak, görülmeyen, gizlenen, gözlerin görmediği anlamlarına gelmektedir. Hades, bazen kasvetli krallığından çıkar, Olimpos'taki ailesini ziyaret etmeye giderdi (Murad, 1999: 101). Orada hiç kimse onu davet etmezdi. Çünkü ağır bir misafir ve istenmeyen bir ziyaretçiydi. Çok ruhları karşılayan lakabına sahipti. Bundan başka saygı, iltifat ve yüceltme anlamlarına gelen lakapları vardı. Bu lakapları vermelerinin tek sebebi, Yunanların, kendileri, akrabaları ya da dostlarıyla ilgili ölümden bahsetmekten kaçınmalarıydı. Ölümlerden "gidenler" ya da "kutsanmışlar" (makaritai) olarak bahsederlerdi. Hades adı çok az söylenmekteydi. Nitekim canlılarla hiçbir alakası

olmamasının yanı sıra, uğursuzluk sayılırdı. Ancak sadece hayatta olanlar, ölen akrabaları için dua ettiklerinde adı geçerdi. Ediplerin ve şairlerin anlattıklarına göre sert ve acımasız bir tanrıydı (Sears, 2015: 74; Bozanyas, 1940: 159-163).

7.5.1.6.Demeter

En yüce ve eski tanrıçalardandır. Uzun zaman önce, yani Akalar gelmeden önce Yunan ülkesinde ona tapılmaktaydı. Atina'dan 12 milden daha uzak olmayan ve Atika bölgesinde bulunan Elusis şehrinde eskiden beri ona tapmışlardır. Demeter, yeryüzü meyvelerinin, özellikle buğdayın tanrıçasıydı. Yeryüzü ve buğday tanrıçası olarak, yerin altına bağlı olmuştur. Bu bağlantıdan dolayı Elusis'te, Demeter sadece toprağın verimliliğini sağlamamış, aynı zamanda insan ruhuna ölümsüzlüğü vermiş olduğuna inanılırdı. Demeter, insanlara iki şey vermiştir: birincisi tarım bilgisi ki bu olmasaydı uygarlık olmazdı, ikincisi ölümden sonra daha iyi bir hayat ümidi. İkincisi, ancak Elusis'te ona yapılan gizli ibadet ayinlerine katılarak gerçekleşebilirdi. Demeter'in en meşhur ve en yaygın bayramlarından biri, Thesmophoria, yani hazine getiren tanrıça bayramıydı (Elimar ve Janın, 2003: 307). Atina'da kadınlar, çoğu sihirli ritüellerden oluşan ayda bu bayramı kutlamaktaydılar. Kadınlar, bu kutlamayı toprağın verimli olması için yaparlardı. Demeter, sanatta tam ve ağırbaşlı elbiseli olarak çizilir ve başı buğday sümbüllerinden oluşan taçla süslenir, elinde buğday veya haşhaş çevgeni tutardı. Ayrıca alev veya selle tutardı. İkisi de Elusis'teki gizli ayinlerle yapılan büyük kutlamada kullanılan nesnelere (Zıdan, 2012: 244).

7.5.1.7.Poseidon:

Deniz tanrısı Poseidon'un sembolü, üç uçlu mızrakta (thridens). Bu tanrıyı öfkeli kılacak kişi, denize düştüğünde onun insafına kalırdı ve türlü azap çeşitlerine uğrardı. Bütün balıkçılar, bu tanrıyı razı ve hoşnut etmeye çalışırlardı. Sağ salim döndüğünde ise ona kurban sunardı. Poseidon'un birinci alanı budur; ancak aynı zamanda depremi hareket ettiren (ennosigaios) veya dünyayı sarsan tanrıydı. Depremler onun eseri idi. Ayrıca atların tanrısıdır. Eskiden kendisi de at şeklindeydi (Antony, 1981: 134). Poseidon, bu şekliyle Yunan şehirlerinin çoğunda ve özellikle Arkadia'da kendisine ibadet edilmiştir. Efsaneye göre kendisi at şeklindeyken Demeter'le ilişkisi olmuştur. Demeter o sırada ülkeyi dolaşarak kızı Kuri'yi aramaktaydı. Bu hikaye, Poseidon'un neden Hibiros (at tanrısı) lakabını aldığını ve neden Demeter'in Fijalia ve Barkadia'da heykelinin at başlı kadın şeklinde yapıldığını açıklamaktadır. Poseidon, sadece tuzlu denizin değil, tatlı suyun da tanrısıdır. Birçok su kaynağının patlaması, üç uçlu mızrağıyla yaptığı darbeler sebebiyle olduğu düşünülmüştür (Sara, 2002: 156). En meşhuru, Akrobol kayasında patlattığı kaynaktır. En çok bilinen hikayelerinden biri de Poseidon'un yar'attığı ilk atın hikayesidir. Buna göre Poseidon, Tanrıça Atina ile Atika'nın liderliği ve Atina velayeti konusunda ihtilafa düşmüştür. Aralarındaki anlaşmazlığı çözmek için, şehre en güzel hediyeyi sunan tarafın liderliği hak edeceği şeklinde bir anlaşmaya varmışlardır. Poseidon, kayaya üç uçlu mızrağıyla vurmuş, tuzlu su kaynağı çıkmıştır. Ancak daha doğru hikayeye göre kayadan at çıkmıştır ve at, faydalı bir hayvandır. Benzer bir hikaye de bu hikayeyi destekleyerek tanrının Atika'daki Kolonos şehrinde kaya üzerinde uykuya daldığını, menisinin kaya üzerine aktığını ve kayadan bu şekilde ilk atın çıktığını, atın Latva ya da Skironties (kayadan doğan) adıyla anıldığını anlatır. Her ne olursa olsun, at faydalı bir hayvandır. Tanrıça Atina ise ayaklarıyla yere vurmuş, yerden ilk defa zeytin ağacı çıkmıştır. Zeytin, Yunanlar için attan daha faydalıdır. Bu sebeple tanrıçanın lehine hüküm verilmiştir ve

adını kendisinden alan şehrin liderliği kendisine kalmıştır. Bu isim, çoğul haliyle “athenai” şeklindedir, ya da bazı dil uzmanlarının belirttiklerine göre biçim iThebesriyle çoğul kipine uygun mekan zarfıdır (Kremir, 1974: 118).

7.5.1.8.Hestia

Zeus'un kız kardeşidir. Ablası da olabilir. Athena ve Artemis gibi bakire tanrıçadır. Adından (ocak tanrıçası) anlaşıldığı üzere aile hayatının ve bu hayatın esenlik ve huzurunun tanrıçasıdır. Eski zamanlarda ateş yakmak zorlu bir işti ve uzun süre uğraşmayı gerektirirdi. Bu sebeple sürekli yanması istenirdi. Ateş, neredeyse hayatın müradıydı. Ateşin yanmaya devam etmesi, aile ve devletin devamını simgelerdi. Daha sonra toplu ocak ibadeti ya da kutsal ocak olgusu ortaya çıkmıştır. Hestia, özel bir evde olsun ya da genel mekanlarda olsun, ocağa sığınanları korurdu. Yeni doğan bebek, doğumunun 5. gününde ev ocağının etrafında döndürülürdü (Harzl, 1984: 164). O gün, ona isim verme töreniydi. Ailenin ait olduğu kabilenin yeni bir üyesi olduğunu kabul ettiği gündü. Bunların yanı sıra, her yemek öğünü, ona kurban sunarak başlardı. Duaların başında ve genellikle yeminlerin başında onun adı geçerdi. Her evde Hestia için ocak olduğu gibi, her şehirde Prytaneum alanında tanrıçaya vakfedilmiş ocak olurdu. Bu alan, yabancı misafirlerin karşılandığı belediye evi konumundaydı. Hestia'nın çoğu danışma meclislerinde de kutsal ocağı vardı; bu sebeple çoğu zaman Boulaia, yani fikir veren, sağlam görüş sahibi adıyla anılmıştır. Göçmenler, herhangi bir Yunan kolonisi kurduklarında, ana şehirlerinden (metropolis) kömür parçaları alır ve yeni koloninin ocağını yakarlardı. Anlatılana göre farklı kömür yığını, Delfi'de kutsal kayaya dönüşmüştür ve Omfalus, yani aile adıyla tanınmıştır. Yunanlar, burayı dünyanın merkezi sanmışlardır. Süs çiçekliklerinin çoğunda süs olarak çizilmiştir (Ali, 1990: 76-84; Sara, 1997: 162).

7.5.1.9.Hephaistos

Hephaistos, Asyalı volkan ateşlerinin tanrısıydı. Daha sonra ateşin, özellikle demircilik ateşinin tanrısı olmuştur. Sonunda da demircilik mesleğinin tanrısı olmuştur. Homerus, Zeus ile Hera'nın oğlu olduğunu söyler (Aıyad, 1969: 218). Hesiodo ise sadece Hesa'nın oğlu olduğunu, Atena'yı başından doğuran Zeus'tan intikam almak için tek başına mucizevi şekilde doğurduğunu belirtir. Hephaistos, zamanından önce, yani doğal hamilelik süresi tamamlanmadan erken doğmuştur. Bu sebeple tek ayağında değil, her iki ayağında topal olarak dünyaya gelmiştir. Her bir ayağının parmakları tersti ve ayağının tersi öne doğru çevrilmiştir. Tanrı, tüm gücüyle vücudunu ileri doğru itmeden yürüyemiyordu. Bu kusuru, bize ulaşan kap süsleme resimlerinde açıkça görülmektedir. Tüm bunlara rağmen Hephaistos, Homeros'un şiirlerinde yüceltilmiş ve saygı gördüğü anlatılmaktadır. Olağandır ki bu kusuru, her zaman için yavaş hareket etmesine sebep olmuş, çok fazla dolaşmayı gerektirmeyen bir mesleği seçerek demirci olmuştur. Bu mesleğinde güçlü kollarını kullanmıştır. Bu sebeple Hephaistos, kahramanlar ve tanrılar için farklı malzemeleri, konutları, eşyaları ve silahları üretmiştir. Yapmış olduğu en meşhur malzemeler arasında Troyaa savaşı kahramanı Aşil'in zırhıdır (Ali, 1990: 134-147; Ahmed, 1980: 221).

7.5.1.10.Ares

Ares, Yunanların savaş tanrısıdır. Zeus'un meşru eşi Hera'dan olma Olimpuslu tek oğludur. Ancak Homeros, anne ve babasının Ares'ten hoşlanmadıklarını belirtir.

İlyada destanında dahi ondan sevimsiz bir tanrı olarak bahseder(Alabad,1994: 128). Nitekim Ares, taş kalpli ve merhametsiz bir tanrıdır. Homeros, onun eli kanlı katil ve insanların başında lanet bir tanrı olduğunu söyler. Efsanelerde sadece savaşa teşvik eden, şiddet meyillisi olarak görünür. Aynı zamanda veba tanrısıdır. Ona ibadet edilen en önemli yerler arasında Trakya ve Thebes bulunmaktadır (Kremir, 1974: 133).

7.5.1.11.Afrodite

Romalılar onu Venüs adıyla ve başka isimlerle tanımışlardır. Zeus ile Dionne'nin kızıdır. Varlıklarda ve bitkilerde verimlilik tanrıçasıdır. Ayrıca aşk ve güzellik tanrıçasıdır. Bazı âlimler, ona yapılan ibadetin kaynağını Tanrı Aştar'ın bağlamaktadır. İnsan tanrı Adonis ve Ankhisis'le zorla evlendirilmiştir (Yahya, 2010: 157). Her zaman Athena'ye düşman olmuştur. Yunan heykeltıraşları, onu çıplak ya da örtülü şekilde yansıtmışlardır. Sanat yapıtlarında oğlu Eros'la da görülmüştür. Eros, oklarını insanlara atmaktadır. Birçok yerde Afrodite'e ibadet edilmiştir; en tanınmış yerler arasında Kosira, Kıbrıs, Bafos, Samos ve Efsos vardır. Kendisini onurlandırmak için yapılan bayramlara Aphrodisia denmekteydi (Savah, 2005: 162).

7.5.1.12.Artemis

Yunanlarda Kinesia, Bisia, Neobe gibi birçok farklı isimlerle de tanınır. Romalılar Diana ismiyle tanımışlardır. Kendisi Apollo'un kız kardeşidir (Gnımat, 2005: 105). Av tanrıçası, bekaret onurunun koruyucusu, doğumda kadınların yardımcısı olarak bilinir. Onunla ilgili bir efsaneye göre Apollo'dan çok kısa bir süre önce doğmuş olmasına rağmen, Apollo'un doğumunda annesine yardım etmiştir. Apollo'un adı güneşle birlikte anıldığı gibi, kendisinin de adı ayla birlikte anılmıştır. Mabetleri Yunan ülkesinin her yerinde, özellikle avın çok olduğu bölgelerde yaygındır (Bkair, 2011: 287).

7.5.1.13.Hermes

Romalılar onu Mercurius adıyla tanımışlardır. Zeus'un oğludur. Efsanelerde birçok alanda etkili olduğu anlatılır. En meşhurları şöyledir: tanrıların elçisidir, sınırların ve spor kulüplerinin “gymnasium” koruyucusudur, aldatma, hırsızlık ve şansın tanrısıdır, kumarbazların tanrısıdır (Kamil, 1983: 166). Ticaretin ve yolcuların tanrısıdır, harflerin ve sayıların mucididir, sağlık ve verimliliğin koruyucusudur, ölenlerin ruhunu aşağı âleme doğru yollarını gösterendir, Prolitaria'nın ve özellikle Atina'nın tanrısı ve koruyucusudur. En önemli malzemeleri arasında kanatlı şapkası ve kanatlı ayakkabısı bulunmaktadır. Birçok alana sahip olması nedeniyle birçok özel ve genel mekanlarda mabetleri olmuştur. Yunanlar, onun en çok Yunan tanrısı olduğunu düşünmüşlerdir; bu sebeple yerleştikleri birçok yerde onun adıyla şehir kurmuşlardır. Bunların en önemlisi, Mısır dolaylarındaki Hermopolis'tir (Bitre, 1977: 339).

7.5.1.14.Dionysios

Romalılar onu Bacchus adıyla tanımışlardır. Bağların ve hasadın tanrısıdır. Yok olup tekrar görünmesi, ölüm ve doğumu simgelemektedir. Efsaneler ve nakışların anlattığına göre sarhoş, ayyaş ve ahlaksızdır. Ona yapılan ibadet, bir tür aşırı eğlence, danslar ve şiddetli şarkılar eşliğinde olurdu. Buradan yola çıkarak kültürel festivallerin, özellikle Yunan tiyatrosu ve trajedisinin koruyucusu olarak bilinmiştir. Hatta Yunan

edebiyatını okuyan bazı araştırmacılar, trajedi kelimesinin, onun en sevdiği hayvan olan oğlaktan ‘tragus’ geldiğini düşünmüşlerdir (Fahid, 2002: 177-178).

Bunların yanında köylerin ve denizlerin tanrıları gibi birçok ikincil tanrılar vardı. Ayrıca Heraklitos gibi yarı tanrı sayılan kahramanlar da vardı bunlar aslen insan olup insanlar tarafından tanrılık sıfatı verilmiştir (Karam, 2014: 147).

7.5.2. Tapınaklar ve din Törenleri

Bir grup kahinlerden oluşurdu. Genellikle belli bir aileye mensup olurlardı. Toplumda ayrı bir kesim oluşturmuyorlardı ancak dini ve sosyal işlerde bilgili insanlardı (Şaravi, 1982: 83).

Tanrılara ait olan tapınak iki bölüme ayrılıyordu. Avlu, iki kurban kesme yeri vardı ve tanrıların resimleri ile erzak depolamak için bir odası vardı. İbadet edenler avluda ya da dışarıda toplanırlardı. Bazen, tapınakların köleleri, malları ve devletin işlettiği arazileri olurdu (Ali, 1971: 217).

En önemli törenler, ibadetler ve kurban kesmelerdi. Kahinler resmi elbiseler giyip başlarına çelenkler taktıktan sonra kurban keserlerdi. Sonra kurban sahiplerini ağırlarlardı. Gelenler kutsal su ile yıkandıktan sonra ibadet etmeye başlarlardı. Sonra kesilen hayvanı kurban yerine götürüp kanını akıtırlardı ve tanrılara ait olan pay orada yakılırdı geri kalan bölüm ise tapınağın kölelerine ve kahinlere verildi. Yunanlılar ibadetlerini ayakta yaparlardı. Ellerini havaya kaldırıp bereket ve rızık isterlerdi. Savaş ve korku zamanları hariç genellikle yüksek sesle yapılırdı (Bitre, 1977: 94-95).

Kahinler ,Tanrıların şehirin geleceği ile ilgili ne düşündüklerini bilmeyi amaçlardı. Kehanetin en önemli tapınakları Didim’deki Zeus tapınağı ve Delfi’deki Apollotapınağıydı,Kehanet işleri kahinler tarafından yapılırdı. Cevaplar ise ağaçların ve rüzgarların seslerinden anlaşılırdı sonra bronz tabaklar bu iş için kullanılırdı. Ayrıca kehanet öncesi kutsal pınardan içmek ve üç ayaklı koltuğa oturmak gibi hazırlık törenleri de vardı (Savah, 2005: 252).

Yunan tarihinde büyük önemi vardı ve konusu bakımından değişiklik gösterirlerdi. Bu kutlamaların en önemlileri “Banathenaic” kutlamalarıydı, bu kutlamalar olimpiyatın her üçüncü yılında yapılırdı. Spor, müzik ve yarışma gibi etkinlikleri kapsıyordu ve Atina tapınağına kutsal elbise hediye edilirdi. Bunun yanında Afiktoni kutlamaları da vardı bu kutlamalara Delos ve Delfideki Apollo tanrısına şükretmek için komşu şehirlerden de insanlar katılırdı. Olimpiya, Nimiya ve İsimya gibi, Bütün Yunanlıların katıldığı kutlamalar da vardı. Olimpiya kutlamaları M.Ö. 776 yılından beri düzenli bir şekilde yapılırdı bu da yunan tarihinin başlangıcı olarak kabul edilirdi (Abdulhai, 2001: 288).

7.6.Dini Düşünce Ve Efsaneler

Efsaneler insan tarihinin bir döneminde, henüz insanın bilime tam anlamıyla erişmemişken, insanların fikirlerini ve hayallerini yansıtan bir tür semboldür. Bunun yanında efsaneler, sadece bir hayal ürününden ibaret değildir aynı zamanda, ortaya çıktığı toplumun fikirleriyle ve görüşleriyle örtüşen felsefi bir içeriğe sahiptir. Bu sebeple bilim adamları, insanlar ile doğa arasındaki ilişkiyi anlamak için araştırılması gereken zengin bir kaynak olarak görülür. Böylece efsaneleri, ilkel insanın doğa olaylarını anlamak ve doğayı kontrol edebilme çabası olarak tanımlayabiliriz (Hüseyin, 1991: 107).

Bu tanımdan yola çıkarak sihrin nasıl ortaya çıktığını ve şans getirmesi için kullandıkları malzemelerin nasıl kabilelerin amblemi olduğunu ve doğa olaylarından

esinlenen efsaneler temeline dayanan inançların nasıl ortaya çıktıklarını ve sonra bu toplumların ruhu ve insanın diğer dünyaya göçünü anlayınca din düşüncesinin nasıl geliştiğini anlayabiliriz (Kito, 1962: 184). Yunan dini tek tanrılık dini değildi. Efsanelerden esinlenen bir dindi. Tanrılar ise Yunan'da gerçekleşen doğa olaylarıydı. Tanrıyı insana benzer şekilde düşünüyorlardı. İlk başlarda din, ahlaki değerlere bağlı değildi ve gerçekleşmesi kaçınılmaz olan olayları tanrılarının bile üstünde tutuyorlardı. Yani bütün dünya bütünleşmiş bir sistem üzerine kuruluydu. Bu sistem veya kanun hem tanrılarını hem insanları dizginliyordu. Tanrılar bile bu sisteme karşı çıkamazdı (Abüd, 1993: 192).

Dinin ahlakla bağlantılı olduktan sonra bu düşünceler gelişmiştir. Birçok meseleye açıklık getirildi mesela kurbanları kesmeden önce temizlenmek ve insanın cezalandırılmaması için günahlardan arınması gerektiği gibi konular. Bu dönemde din ahlakla bağlantılı oldu ve şimdiki bilinen anlamına yakın bir anlam almaya başladı ve Yunanlıların en büyük tanrısı olan Zeus kaderlerin kaynağı oldu ve eskisi gibi kaderin tanrılarının üstünde olduğu düşüncesi yok oldu (Nourddine, 2006: 243).

7.7.Efsaneleri inceleme kaynakları:

Efsaneleri inceleme kaynakları yazılı ve yazılı olmayan kaynaklar olarak ikiye ayrılır. Yazılı kaynaklar Yunanlıların yazdığı şiirler veya nesirlerdir yazılı olmayan kaynaklar ise tarihi eserler ve onların üstündeki değişik işaret ve sembollerdir. Yazılı kaynaklar daha önemli oldukları için aşağıda onlara değineceğiz:

Homeros:Yunanın Epik şiirinin devlerindedir. Bilim adamları arasında büyük tartışma konusu olan bir şairdir hatta bazıları böyle bir şairin olduğunu inkar edip eserlerini bir çok kaynağa dayandırıyorlar. Aynı şey yaşadığı dönem ve şiirlerini yazdığı dönem için de geçerlidir. Başka bir deyişle onun hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak eserlerinden anlaşıldığı kadar M.Ö. 11. yüzyıl ile M.Ö. 7. yüzyıl arasında yaşadığını söyleyebiliriz (Ukaşa,1991: 76).

İlyada ve Odysseia Homeros'un en ünlü çalışmalarından sayılır. Homeros, İlyada'da Yunan'lılar ile Troyaa arasındaki savaşı ve bu savaşın nasıl Troyaalı bir komutanın Menelaus'un karısı olan Helen'i kaçırmayla başladığını, ve savaşın on yıl sürdüğünü ve sonunda Troya'nın düştüğünü ve Atina'nın zaferini anlatır. İkinci epik olan Odysseia ise aynı savaştaki Yunan kahramanlarından biri olan Odysseia'yı ve savaştan sonra eve dönüş yolunda karşılaştığı tehlikeleri ve bu tehlikelerin de on yıl sürdüğünü ve Odysseia'nın dönmesi ve ülkesinin tahtına geçmesiyle bittiğini anlatır. Bunun yanında İlyada ve Odysseia Yunan efsanelerini tanımamızın temelini oluşturur. Çünkü bu iki epik şiiri bir sürü efsane anlatıyor. Bunun yanında insanlar ile tanrılar arasındaki ilişkiyi de anlatıyor ve bu tanrılarının soyları ve görevlerini de anlatıyor (Vafi, 1977: 81).

Hesidos: Homeros'tan daha az önemli olsa da bir epik şairidir. Eserleri bilimseldi ve en ünlü eserleri İşler ve Günler ve Tanrılarının soylarıdır. Birincisi birkaç efsane ile ahlaki nasihatlar ve tarım alanında bazı bilgileri anlatıyor ikincisi ise – adından da anlaşıldığı gibi – yunan tanrılarının ortaya çıkışı ve dünyanın kuruluşunu anlatıyor. Hesidos, olayları analiz etmede Homeros'tan üstündü. Çünkü anlattığı olayları analiz etmeye çalışırdı. Homeros ise sadece olayları anlatmakla yetinirdi (Savah, 2005: 173).

Bindar:M.Ö. 6. ve M.Ö. 5. yüzyılları arasında yaşayan lirik şairidir. Şiirlerinin özelliği efsanelere dayanmasıdır. Araştırmacının o dönemdeki yunan efsanelerini incelemesinde güvenebileceği bir kaynaktır (Ahmed, 1970: 39).

Yunan tiyatrosu:Yunan dramı, efsaneleri bilmemizde en önemli kaynak sayılır ve doğal olarak drama yazarlarının ilk önce Dionysos'a bakmaları gerekir. Efsanelerin drama çalışmalarının ve özellikle trajedi kısmında temel oluşturması doğal bir şeydir. Yunan tiyatrosundan bize ulaşan trajedi tiyatrolarının, bir tarih olayını anlatan Pers'lerin tiyatrosu hariç hepsinin efsanelerle ilgili olduğunu göz önünde bulundurursak trajedi tiyatrosu ile efsanelerin arasındaki güçlü ilişkiyi anlayabiliriz. Komedi yazarları ise tiyatrolarında efsanelere değinmelerine rağmen trajedide olduğu gibi onu temel olarak ele almıyorlardı (Nersisyan, 1999: 57-62; Malah, 1997: 171).

Nesir: Nesir Efsaneleri keşfetmede önemli kaynaklardan biri sayılır. Herodot ile Thucydides gibi tarihçilerin yazıları hurafeler ile efsanelerle doludur. Bunun yanında platoun yazıları gibi bazı felsefi yazılarda da efsanelerden anlatılmıştır. Platon bunları bazen delil olarak kullanırdı bazen de onları eleştiri ve analiz için kullanırdı (Raşit, 2011: 129).

Roman yazıları:Romalıların Yunan'lıları askeri ve siyasi olarak işgal etmelerine rağmen Yunan kültürü roman düşüncesini ve edebiyatını ele geçirmiştir. Hatta romanın bütün edebiyatı Yunan edebiyatının taklidinden ibaret olmuştur. Bu alanda epik şairi olan Firjili Homeros'u taklit ettiğini görürüz. Troyaa kahramanlarından biri olan İlyas'la ilgili bir İlyada yazar ve doğal olarak epik yunan efsaneleriyle dolar. Başka bir şair olan Ofid'in yazdığı değişimler ise yine Yunan efsaneleriyle dolar. Bunun yanında roman tarihçilerinin yazılarında da birçok yunan efsanelerine rastlayabiliriz bu da Yunan'lıların roma düşüncesinde yaptıkları etkiyi gösterir (Raşit, 2011: 155).

Din ve efsane:Yunan efsanelerini ortaya çıktığı çevrede incelememiz gerekir. Yani bu efsanelerin ortaya çıktığı sosyal ve tarihi koşullar içerisinde. Bu alanda Yunan efsanelerinin diğer halkların efsanelerinden farklı olduğunu görebiliriz. Yunan efsaneleri insana ve hayatına odaklanıyordu ve diğer halklardakine göre hayalden uzak duruyordu.Dinin ortaya çıkışı ile ilgili birçok görüş vardır. Bu görüşler iki ana teori üzerinde yürütülür. Bunlardan birisi dini inançların gelişebilir bir fikir olduğunu ve bu fikrin bireylerden ve gruplardan başladığını söylüyor. Diğeri ise dinin ilk insanla birlikte gelişebilir bir fikir olduğunu söylüyor (Fahmi, 1999: 89).

Yunandaki inancı o dönemdeki Yakın doğu uygarlıkları ve sonradan gelen tek tanrılı dinlerde Yunan inancından farklı olarak öbür dünyadaki sevap ve hesapla bağlantılıydı oysa eski Yunan inancı insanın dünyadaki hayatıyla bağlantılıydı efsanelerin resmettiği gibi de tanrılar, şekil olarak insanlara benziyordu (Kozışen, 1983: 154).Bu yüzden Yunan'lıların tanrılarla ilişkisi saygı ve hürmet üzerine olsa bile korkudan uzak bir ilişki oluyordu. Yunan'daki din felsefesi Yunan vatandaşının tapacağı tanrıyı seçebileceğini gösteriyordu bu yüzden tarım ürünleri tanrılarını ve savaş tanrılarını gökteki tanrılara ve güneşe tercih ediyorlardı.Yani diğer halklar gibi öbür dünyayı tanımıyorlardı ve sadece günlük hayatlarını yürüten tanrılara inanıyorlardı. Yunandaki inanç şehir devlet döneminde gelişti. Çünkü işler çok karıştı ve eski tanrı anlayışı o zamanda yaşayan bir insan için uygun değildi ve doğal olarak insanların bu tanrılara olan inançları çöktü (Shakır, 2000: 260-262).

8.YUNAN SANATI

Yunan sanatını, eski yakın doğu uygarlıklarının tanıdığı sanatlar arasında ayrı bir özelliğe sahip olarak tek kelimeyle tanıtmamız gerekirse, insani veya dünyevi sanat olduğunu söyleyebiliriz. Bu sanat, din ve tanrılarla ilgili eserler verirken dahi bu niteliğini korumaktadır. Nitekim bu konularda ve tüm diğer konularda, Yunan sanatının insanı merkez edindiğini ve etrafında döndüğünü görmekteyiz. İnsan ihtiyaçlarını önemser, arzularını işler, vücudu ve hareketlerinin tüm ayrıntılarını tasvir eder. İnsanın içinde hissedebileceği tüm duyguları açığa çıkarır (Scranton, 1968: 9).

Bu araştırma yazımızı, Yunan sanatıyla eski yakın doğu sanatını karşılaştırma yazısına dönüştürecek derecede ayrıntılara girmeden, bu konuyla ilgili birkaç örneğe değinmek istiyorum. Nitekim eski Mısır'da en büyük eserlerin temel amaç olarak kralların vücutlarını ve ruhlarını ölümsüzleştirmek ve hayatlarının diğer âlemde devam etmesi için yapılmışken, Babil'deki İştâr kapısının Mezopotamya'daki en güzel eser olduğunu ve Tanrıça İnanna'yı (İştâr) yüceltmek amacıyla yapıldığını görürken, Yunanların en büyük eserlerinin, daha önceki konularda da yirmi bin ya da otuz bin izleyici kapasiteli tiyatrolar olduğunu görmekteyiz. Onlar ki temel ve şekil olarak dini kaynaklı tiyatro eserlerini, içerik ve uygulama açısından dünyevi esere dönüştürmüşlerdir (Starr, 1965: 87). Tiyatro aracılığıyla sanat, toplum, siyaset, benimsenen değerler ve günlük sorunlarla ilgilenmişlerdir. Aynı şekilde eski sanatçılar, Mısır ve Mezopotamya'nın bazı krallarını ve tanrılarını gaybi ve efsanevi şekillerle yansıtarak, insan, hayvan ve kuş organlarının birbirine karıştırmışlardır. Ayrıca insan üstü biçimde tasvir etmişlerdir. Yunan sanatının ise Yunan tanrılarını insani özelliklerde yansıtmıştır. Bu sanatın yansıttığı güzellik ve güç, insanda bulunandan fazlası değildir. Hatta Yunan sanatı bu tanrılarla bazen, Yunan toplumunun kadınları ve erkekleriyle yaşadıkları zayıf noktalarını yansıtmışlardır (Toynbee, 2003: 167; Krvaziya, 1959: 298).

Bu konunun başka bir yönüne baktığımızda, Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarının yapmış oldukları heykellerin tamamında ciddi oldukları ve her zaman üzerlerinde ciddiyet izleri olduğu görülür. Heykellerine galip gelen özellik, insanı farklı bir şeye simge olarak göstermeye çalışan bu özelliktir. Vücutlarında esneklik ya da ayrıntılı hareketler görülmez. Yüzlerinin ifadeleri seçilemez. Elbiseleri ya vücudun alt kısmını örten bir örtüdür ya da tüm vücudunu kapatan ve tamamen yapışık olan elbiselerdir (Hatip, 2007: 288). Ancak Yunan sanatçıları ise, Yunan sanatının dış etkilerden bağımsızlaştığı andan itibaren, heykellerini, vücutlarının ve hareketlerinin ayrıntıları ve yüz ifadeleri açısından insanın canlı bir portresi olarak şekillendirmişlerdir ve bu özellikler, mümkün olan en ince ayrıntılarla yansıtılmıştır. Giyim açısından ise sanatçının, vücudu güzelliğiyle yansıtmak için ya tamamen çıplak bıraktığı, ya da giyimine olağanüstü bir ilgi gösterdiği görülür (Yahya, 1985: 116). Öyle ki giyimin vücuda yapışması dahi duruşu ve vücuda uzaklığı açısından doğaldır. O kadar doğaldır ki vücut ile elbise arasındaki diyalog aşikârdır ve insan unsuru bir şekilde yansıtılmış olur. Son olarak, sanatçı, insan cesedini ihtiva eden mezara dahi sanatını işlemiştir. Nitekim mezar duvarlarında nakşedilmiş ya da çizilmiş resimler görmekteyiz. Bu konuda Mısır sanatçısı, resimlerini mezarın iç duvarlarına resmetmiştir. Çizdiği resimler, mezar sahibinin diğer âlemde ihtiyaç duyduğuna inandığı nesnelere; örneğin gıda, elbise, ev, günlük zaruri ihtiyaçlar ve eğlence araçları vb. Yunan sanatçısı ise mezarın dış duvarına, mezar sahibinin hayattayken yaşadığı bir durumu yansıtmaktadır. Örneğin kahramanlık, annelik, eşine gösterdiği ilgi, sevdiği bir şeyi düşünme zevki ve insanın içinde hissettiği diğer farklı duygular. Ancak diğer âlemle ya da kendisine hükmeden güçlerle olan ilişkisi resmedilmemiştir (Fahmi, 1999: 138-145).

Klasik dönem, mühendislik planlaması fikrini açık bir şekilde benimseyen Yunan mühendislerinin en meşhurlarından birisi de Küçük Asya batı kıyısındaki Milet vatandaşlarından Hippodamos'tur. M.Ö. 5. yüzyıl ortalarında görülmektedir. Bu mühendise, Atina'nın en önemli limanı olan Piraeos'ta ve belki başka yerlerde de mühendislik planlaması fikrini uygulamasına fırsat verilmiştir. Hippodamos'un gerçekleştirdiği bu düşünce, az miktarda olmuş ve aynı zamanda Yunanların alışık oldukları ve bildikleri şehir planlamasına göre yeni ve farklı bir uygulama olmuştur. Nitekim Yunanlar, klasik dönem sonuna ve Helenistik dönemin başına kadar, mühendislik planlamasından uzak bir şehir planlamasını bilmişlerdir (Hatıp, 2006: 230).

Yunan şehirlerinin açık bir şekilde mühendislik planlamasından uzak durmalarının sebebinden bahsederken, Aristoteles bu durumun askeri sebeplerle olduğunu belirtmektedir (Bırnal, 2004: 254). Şehir yollarının net özelliği olan zikzaklar ve girinti çıkıntılar, onun görüşüne göre istilacıların kafasını karıştıracak bir durumdur. Geldiklerinde şehre saldırırken ya da şehirden kaçmaya çalışırken onları şaşırtacaktır. Belki bu açıklama, daha önce de belirttiğim gibi şehir surlarının ana yollara bakmayan kapıları için geçerli olabilir. Çünkü şehir surlarını inşa etmek, ilk olarak savunma amaçlıdır. Surların kapılarının yerlerinin belirlenmemesi bu düşünceye uygun olabilir. Ancak öyle görüyorum ki Yunan şehirlerini düzenleme konusunda mühendislik planlamasının uygulanmamasıyla ilgili görüşü, Yunanların kendi iradeleriyle Yunan şehirlerini bu şekilde yapmalarının ilk sebeplerini sunmaktan çok, zaten var olan bir durumu açıklama çabasıdır (Maksimov, 1956: 175).

Nitekim benim görüşüme göre klasik dönem sonuna kadar Yunan şehirlerini düzenleyen mühendislik planlamasının olmamasının iki sebebi vardır: Birincisi, şehir devletinin oluşum sürecidir. Önceki konularda da gördüğümüz üzere her şehir, başlangıçta birbirlerinden bağımsız ve ayrı olan kabileler ve yerleşim topluluklarından ibarettir. Bunlar daha sonra birleşerek tek bir siyasi oluşum ve şehir devleti şeklini sergilemişlerdir. Bu durumda düşünülebilecek tek şey şudur ki her bir kabile ya da topluluğun kendilerine özgü yolları olmuştur. Diğer kabileler ve topluluklarla bu konuda koordinasyon sağlanmamıştır. Ayrıca şehrin tek bir siyasi oluşuma ulaşması, farklı planlamalara sahip grupları birbirlerine bağlamaktan ibarettir. Şehir genişlerken dahi ana hatlarında bu özelliğini korumuştur (Gnımat, 2005: 228).

İkinci sebep ise Yunan ülkesinin engebesiz, düz olmamasıdır. Çoğu bölgelerinde engebelidir. Bu sebeple yolların gidişini belirleyen unsur da bölgelerin bu şekilde engebeli oluşu olmuştur. Dolayısıyla bu yollar, düz olamamıştır. Nitekim kaya oluşumlarının doğal zikzaklarını takip etmek zorunda kalmışlardır. Bu durum, Helenistik dönem şehirlerinin aksinedir. Nitekim Helenistik dönem şehirlerinde, daha önceki Yunan şehirlerinin sahip olmadıkları şartlara kavuşmuşlardır (Dılmas, 1982: 79-82). Öyle ki Helenistik dönem Yunan şehirleri, ilk baştan tek bir şehir birimi olarak inşa edilmiştir ve mühendislik planlaması yapmak için uygun şartla bulunmuştur. Diğer yandan, bu şehirler yeni ve zengin krallıklarda yapılmıştır. Şehirler, dönemin özelliği olan merkezi yönetimin vermiş olduğu tüm planlama imkanları kullanılarak kralların emirleriyle inşa edilmiştir. Bir diğer açıdan da her konu ve alanda krallar arası rekabet çok şiddetliydi. Özellikle şehir planlaması konusunda rekabet görülmekteydi. Bu şekilde doğal şartlar, planlamanın mümkün olduğunca en düzgün şekilde olmasına yardım etmiştir. Son olarak da Hippodamos'un M.Ö. 5. yüzyıl ortalarında ortaya koymuş olduğu mühendislik planlaması fikri, Aristoteles'in de bize anlattığı gibi Yunan dünyası için 4. yüzyıl ortalarında yeni bir olguydu ve Helenistik dönem geldiğinde hazırlık dönemi niteliğinde olmuştur (Saman, 2005: 143-145).

8.1.Mimarlık

Klasik çağa kadar Yunan'ların, şehir planlamasını bilinmiyordu. Yaygın olan durum düzensiz bir büyüme idi. Şehirlerin surları güçlüydü ancak geometrik bir şekilden yoksundu, yollar ise plansızdı ve düzgün değildi. Bu dönemde, Ege denizinin kuzeyinde olan Olisnos şehri gibi bazı istisnalar da vardı. Bu şehir M.Ö. 5. yüzyılda planlı bir şekilde kurulmuştu. Anadolu'daki Yunan kolonileri de böyleydi. Yunan şehirlerinin plansız büyümesinin sebebi ise bu şehirlerin kabile ve küçük topluluklardan gelmesidir. Doğal olarak her kabile diğerlerini dikkate almadan yerleşiyordu. Buna ek olarak da Yunanistan fiziki doğasının sertliği de yolların düz olmamasına ve yerleşim yerlerinin dağınık olmasına sebep olmuştur (Durant, 2001: 158).

Yunanlılar Miken döneminde saray ve kamu yerleri binalarında taş kullanmaya başladılar. Binalarda taş kullanımı Dorlar'ın istilaları sırasında durdu. Daha sonra M.Ö. 8. yüzyılda tekrar başladı. M.Ö. 6. yüzyılda ise düzgün taşlar kullanılmaya başlandı. Bilim adamları Yunanlıların mimari sanatını Mısırdan aldığını söylemelerine rağmen Yunan mimarisi Mısırdakinden farklıydı. Özellikle tapınak binalarındaki ayrıntılardan uzak durmalarıyla farklıydı (Krvaziya, 1959:219). Yunan tapınak mimarisinin en belirgin özelliklerinden biri direklerdir. Direklerin kullanım tarzı tapınağın temel özelliğinin belirleyicisidir. Yunanistan'da üç direk tarzı ortaya çıktı. Bu tarzlar: süslemesiz dikdörtgen başlı direk tarzı, iki tarafından eşit şekilde bükülmüş, kıvrık başlı başlı İyonya direği tarzı, Akansos bitkisi yaprakları şeklinde süslenmiş direk tarzı. Kamu binaları ise genellikle dikdörtgen şekildedir. Bazılarının 30 bin kişilik kapasitesi vardı. Tiyatro gibi binalar ise yuvarlak şekildedir. Bu tiyatroların en önemlisi İbidaoros ve Afsos'tur (Mansel, 2014: 240; Betten, 1916: 159).

8.1.1.Heykel Sanatı

Yunan'lardaki heykel tıraş sanatını diğer uygarlıklarınkinden ayıran özellik heykellerinin çıplak olmasıydı. Yunanlıların çıplak heykel, geleneklerinin ve uygulamalarının bir yansımasıydı. Yani tamamen çıplak kişiler arasında olan yarışmaları yansıtıyordu. M.Ö. 5. yüzyıla kadar sadece erkeklerin çıplak heykel tıraşları vardı sonra kadınların da çıplak heykel tıraşları oldu ancak bütün ayrıntıları gösterilmiyordu. Bunun yanında tanrıçalarında Afrodit'inkiler hariç elbiseli heykel tıraşları vardı (Alabad, 1994: 167).

Yunan heykel tıraşının bir başka özelliği de basit ve gizemsiz olmasıydı. Zeus ile Janmides adında bir çocuk arasında olduğu gibi erkekler arasındaki cinsel sapıklığı bile gösteriyordu. Bunu yanında mimarlık ile heykel arasında bir örtüşme görebiliriz. Tapınakların direkleri ve duvarları heykellerle doluydu ve mimarlık sanatının temel öğelerinden biri sayılır. Yunan heykel sanatı birçok aşamadan geçerek gelişti. İlk önce sert duruşuyla ve kolların vücuda yapışmasıyla ve bir ayağının diğerinin önünde olmasıyla Mısır'dakine benziyordu. Bu aşama M.Ö. 5. yüzyıla kadar devam etti. Bu dönemde Yunan heykelleri yumuşama gösterdi ve gelişmenin ikinci yolculuğu başladı. Burada Yunan heykelleri vücut hareketini ve kaslarını göstermeye başlar. Bu dönemde birçok önemli sanatçılar ortaya çıktı bunların en önemlileri Attika'lı Meron, Argos'lu Hoboklitos sonra, bu dönemin doruk noktası sayılan Atinalı Fidyas'idi (Makavı, 1980: 179-184).

Yunan heykel sanatının üçüncü gelişme aşaması M.Ö. 4. yüzyılda oldu. Bu dönemde heykeltraşlar daha önce kazandıkları taktikleri korumakla birlikte ülkenin bu dönemde yaşadığı siyasi ve sosyal olaylardan etkilendiler. Çalışmalarında kişisel katkıları da görülmeye başlar. Bu katkılar Pelopennesos savaşları ve şehir devlet

sisteminin yıkılışı sonrası dönemin en önemli özelliklerindedir. Bu dönemin en önemli sanatçıları ise Baros'lu Skobas, Atinalı Brakstiles ve Pelopennesos'un kuzeyinden Lisbos (Kolanj, 1950: 227).

8.1.2.Çizim

Bu sanatın ortaya çıktığı en önemli alanları Frisko resimleri ya da renklerle sıvanın üzerine çizimlerdir. Buna ait örnekleri ise Minos uygarlığına ait Knossos sarayında görebiliriz. Bunlarda Mısır etkisi bariz bir şekilde görülür. Bu sanat görel olarak Yunanistan'da geç başladı. Bu sanatın en önemli sanatçılarından biri Bolgnotos'tur. M.Ö. 5. yüzyılda yaşamıştır (Fahmı, 1999: 197). Ege denizinin kuzeyindeki Sasos adasının vatandaşıydı sonra Atina vatandaşı oldu. Tahta ve mum üzerinde resimler yapıyordu. Konuları tarihten ya da efsanelerden besleniyordu. Resimlerini güzel bir şekilde çiziyordu ancak gölgelendirmeyi kullanmadığı için gerçeklerden uzak kalıyordu (Kamüs, 2000: 189). M.Ö. 5. yüzyılın sonlarında kademeli gölgelendirmeyi bulan Atinalı sanatçı Apollodoros ortaya çıktı bu fikir, çağdaşı olan Heraklia şehrinden Zyoks tarafından geliştirildi.

8.1.3.Çömlek Süslemesi

Bu sanat Yunanistan topraklarında erken çağlardan beri vardı ve resim sanatının aksine birçok eser günümüze kadar geldi. Bu sanatın en eski kalıntıları erken bronz çağına kadar uzanır ve M.Ö. 1. bin yıldan sonra gelişmeye başlar ve M.Ö. 8. yüzyıla kadar devam eder. Sonra Yunan şehirlerine göre tarzlar ve resimler çeşitlenir. M.Ö. 7. yüzyılda doğu etkisi bariz bir şekilde görülür. M.Ö. 6. yüzyılda ise doğu etkisinden uzak yeni bir süsleme türü ortaya çıkar. Bu tür Yunan'ların günlük hayatı efsanelerine dayanır. Korint bu alanın öncüsüydü sonra M.Ö. 6. yüzyılın ortalarına doğru Korint tabakları Atinalı tabakların gerisinde kaldı. O dönemde bu sanat Atina'da doruk noktasına ulaştı (Ahmed, 1970: 53).

Bu sanatın Atina'daki ilk aşaması siyah renklerin kırmızı arka plan üzerinde kullanılmasıyla biliniyordu ve M.Ö. 5. yüzyılın sonuna kadar devam etti. Sonra ikinci aşama ortaya çıktı bu aşama kırmızı renkli çömlek aşamasıydı ve yeni yöntem olan, şekillerin dış hatlarını belirledikten sonra aralarındaki boşlukları parlak siyah rengeyle dolduruluyordu sonra bu şekiller normal çömlek renginde çıkıyordu. M.Ö. 4. yüzyıl boyunca siyah veya kırmızı rengeyle Atinalı çömlek egemenliği devam etti (Yahya, 2010: 133).

8.1.4.Resim

Zeuksis, tablolarına istediği somutluğu kazandırmak için ışık fikrini kullanmıştır. Ayrıca bu sanatçının renkleri kullanmaktaki hüneri sonucunda tablolarında sıcak ifade görülmektedir. Kentauros (Yunanlarda efsanevi bir yaratıktır, üst yarısı insan, alt yarısı hayvandır) ailesini resmettiği tablosu buna örnek olarak gösterilebilir (Yafi, 1964: 176). Bu tabloda renkler, hissedilmeyen şekilde bu yaratığın insan kısmından hayvan kısmına doğru derece derece değişmektedir. Ancak Yunanların en meşhur ressamı, Apelles'tir. Onun ve öğrencilerinin tabloları, M.Ö. 4. yüzyıl sonlarına doğru meşhur olmuştur. Makedonyalı Philip, oğlu İskender ve etraflarındaki şahsiyetlerin resimlerini çizmiştir. Ayrıca en meşhur tablolarından biri de Tanrıça Afrodit'i çizdiği tablodur. Bu tabloda Afrodit denizden çıkıyor, ıslak saçını kurutmak için sıkıyor. Bir başka tablosu da fedakarlıkla ilgilidir (Tırad, 1952: 340). Tablolarına

sihir veya çekicilik ‘charis’ gibi verdiği özelliklerden anlaşıldığı üzere, renklerin derecelerini açık bir şekilde kontrol edebiliyordu. İskender’i çizmiş olduğu tablolarından birinde, renkleri kullanmaktaki özgürlüğü görülmektedir. Bu tabloda İskender, Asus Vakıasında Pers kralı Darios’u yenmektedir (Asus vakıası M.Ö. 333, şehir, Küçük Asya güney sahilinin en sağ tarafındadır). Bu tablosunda, İskender’in tenini olduğundan daha koyu resmetmiş ve bu sayede açık renkli arka planda onu ön plana çıkarmıştır. Daha sonra istediği derinliği ulaşmıştır. Bu tablo, mozaik yöntemiyle yapılan ve İtalya’da Pompeii şehrindeki evlerden birinde bulunan bir nüshası olarak elimize ulaşmıştır (Abubakır, 1998: 189-193).

8.2. Yunan Tiyatrosu Mirasından

Yunan tiyatrosu Yunan uygarlığının en önemli başarılarından bir sayılır. Dünyada mevcut olan bildiğimiz tiyatro Yunan tiyatrosu temeli üzerine kurulmuştur. Yunan tiyatrosu – daha doğrusu Atina tiyatrosu- M.Ö. 5. yüzyılda doruk noktasına ulaştı. Atina bu dönemde medeni, siyasi ve ekonomik bir yükseliş yaşadı ve Atina’da her yıl yarışmalar şeklinde tiyatrolar yapılırdı ve trajedi, komedi, ile Satirik tiyatrolarında birinci olan esere ödül veriliyordu (Shakır, 2000: 308).

Dramatik şiirin devleri de bu dönemde vardı. Trajedi tiyatrosunda Eshilos, Sofokles ve Yoribidos vardı. Komedi tiyatrosunda ise Aristofanes vardı. Bu dörtlü Atina’nın tiyatrosunun görkemini oluşturuyordu. Tiyatroları bu zamana kadar okutulur ve birçok dile tercüme edilir. Ayrıca ele aldığı konular üzerine yeni çalışmalar yapıyordu. Böylece diyebiliriz ki Atina tiyatrosu M.Ö. 5. yüzyılda bu yazarlarla en görkemli halini almıştı (Shtirman, 1935: 48).

Aşağıda bu dörtlüden günümüze kadar gelen en önemli tiyatroları Atina’daki tiyatro kitabından ele alacağız.

8.2.1. Eshilos

M.Ö. 6. yüzyılın son çeyreğinde (M.Ö. 525) Atina civarlarında doğdu. Pers savaşlarına katıldı. M.Ö. 5. yüzyılın başında tiyatro yazmaya başladı. Çalışmalarından sadece yedi tiyatro eseri günümüze kadar gelebildi. Yazarın eserleri yıllık festivallerde on üç defa birinci sırada yer aldı (Zınhm, 1988: 224).

Eshilos’un tiyatro alanında başarılarından biri tiyaTroyaa ilk defa ikinci kişiyi sokan kişiydi. Ayrıca oyuncuların kıyafetleriyle ve oynanan rollerle uyumluluğuyla ilgilenen ilk kişiydi. Tiyatronun arka planıyla da ilgilendi. Eshilos’un yazdığı tiyatrolar genel olarak efsaneleri başlangıç noktası olarak alırdı. Buna ek olarak ahlaki, sosyal ve dini meseleleri de kapsardı. Bazı Tarihçiler Eshilos’un da yazdığı tiyatrolarda oynadığını düşünüyorlardı. Eshilos, Sicilya ziyareti sırasında öldü. Aşağıda bu yazardan günümüze kadar gelen tiyatroları ele alacağız (Vafi, 1977: 106).

Yalvarıcılar: Dinaosun, amcaları olan İdcibtosun elli oğluyla evlenmemeleri için Argos’a kaçan elli kızını konu alır. Argos kralı ile halkı bu kızları iyi bir şekilde karşılar ve zorla evlenmemeleri için onları yardım ederler. Bu tiyatro üç bölümlü bir tiyatronun birinci bölümünü oluşturur diğer bölümleri ise bize eksik ulaşmıştır. Tiyatronun devamında babası kızların evlenmelerine razı olur. Ancak düğün gecesinde kocalarını öldürmelerini söyler ve bütün kızlar birisi hariç kocalarını öldürürler. Öbür dünyada Kocalarını öldüren kızların hepsi delik bir testiye sonsuza kadar doldurularıyla cezalandırılır. Bu tiyatro kadınların zorla evlenmemelerini ve kadınlarında bu işte söz sahibi olmaları gerektiğine değinir (Savah, 2005: 192).

Thebai'ye karşı yedili:Bu tiyatronun konusu Odibin iki oğlu olan İtoklis ile Bolinikos'un Thebai tahtına mücadelelerini ve tahtı bir yıllık süreyle aralarında paylaşmaya anlaşmalarını anlatır. Ancak İtoklis hüküm süresi dolunca tahtı bırakmayı reddeder (Mashkin, 1956: 101). Böylece Bolinikos bir ordu hazırlar ve kardeşi ile savaşır ve ikisi birbirini öldürürler. Böylece taht Koroyon'a geçer ve Bolinikos'u gömmeyi reddeder bu da şehre lanetin geleceğine işaret etmektedir. Bu yüzden Bolinikos'un kardeşi olan Antigoni Kroyon'un emirlerine karşı gelerek ve cezayı göze alarak bolinikos'u gömer. Tiyatronun bu ismi alması ise Bolinikos'un yedi komutanı Thebai'nin yedi kapısına saldırmak için hazırlamasından kaynaklanmaktadır (Raşit, 2011: 143).

Persler:Bu tiyatro Pers'lerin Yunan topraklarına yaptıkları seferi ve Pers'lerin Slamis savaşında yenilgilerini sonra bir daha yenilmelerinin Aksires'in babası olan Daryosun gölgesinin diliyle tahmin edilmesini anlatır.Bu tiyatro Eeschylus'un yazdığı ve efsanelerden uzak olan ve tarihten bir olayı ele alan tek tiyatro sayılır (Malah, 2001: 82).

Zincire vurulmuş Prometheus:Bu tiyatro, Yunan efsanelerinin tanrılar ailesine koyduğu Prometheus'u ve tanrıların büyüğü Zeus'a doğa güçlerini egemenliği altına almakta yardım etmesini anlatır. Ancak insanların yandaşı olmaya başladığını görünce, Zeus onun düşmanı olur. Prometheus'un bu tiyatrodaki Hifaystofun işkencesine maruz kaldığı görülür. Hifaystof, Prometheus'un eline çivi çakmaya başlar ve bir kayada onu çarmıha gerer bu arada koro onu işkenceden kurtulması için inadından vazgeçirmeye çalışır ancak o inadında devam eder ve tiyatronun sonunda tanrıların büyüğünün isteğine karşı insanların yanında durduğu için derin bir kuyuya atılır (Süleyman, 1995: 56).

Orestia:Üç tiyatrodan oluşur, Agamemnon – kurban taşıyıcıları – intikam tanrıları. Birinci tiyatro Agamemnon'un Troya zaferinden sonra dönüşünü ve beraberinde Cassandra adında bir cariyeyi getirip karısı olan Klitmenistre'den bu cariyeye hoş geldin demesini istemesini ancak Apollo'un öngörü gücü verdiği Cassandra kendisinin,Klitmenistre ve Agamemnon'un ölmesi halinde tahta geçecek olan sevgilisinin elinden öleceklerini gördüğünü anlatır.İkinci tiyatro ise – kurban taşıyıcıları- şu olaylar üstünde gelişir. Agamemnon'un oğlu Oristen, babasının öcünü almak için sürgünden döner, babasının mezarına kurbanlar kesip ona öcünü alacağına söz verdikten sonra, kız kardeşi olan İlkitra ona yardım eder ve saraya gizlice girip anneyi ve sevgilisini öldürür (Fahıd, 2002: 180).

Bu üçlünün üçüncü bölümü olan intikam tanrıçaları tiyatrosu ise şu olayları anlatıyor. Annesini öldüren Oristin'den intikam almak için kovalayan tanrıçaları, ve Oristin Apollo'dan bağışlamasını ister, Apollo konuyu değerlendirmek için Atina'ya gitmesini emreder. Orada Oristos Aribagos mahkemesine çıkar. Atina tanrıça Oristosun ve intikam tanrıçalarının sözlerini dinler. Sıra hükmü vermeye gelince suç ile berat kefesi eşleşir ve Atina tanrıçası Oristonun beratına karar verir (Bozanyas, 1940: 202).

8.2.2. Sofokles

M.Ö. 5. yüzyılın başlarında M.Ö. 497 yılında Atina civarındaki kolonide doğdu. İlimli ve tarafsız olduğu bilinirdi. Askeri ve siyasi etkinlikleri olmamasına rağmen iki defa komutanlık makamına seçildi. 120 den fazla tiyatro yazmasına rağmen bize sadece yedisi ulaştı. Yazdığı eseler on sekiz defa birinci sırayı kazandı. Sofokles, üçüncü oyuncuyu sokan ilk kişiydi. Görünümleri değiştirdi ve müziği kullandı. Her şeyi tanrılara dayandırmayı azalttı ve insana daha çok önem verdi. Kadını başrolde oynattı.

Buna ek olarak sosyal olayların ele alınma şeklini yeniledi. Aşağıda Sofokles'ten günümüze kadar gelen tiyatroların konularını ele alacağız (Buriş, 1963: 107-112).

Aigeua: Tiyatro, Yunan kahramanlarından biri olan ve Troyaa savaşlarında bir komutan olan Talamonun oğlu Acakesi konu ediniyor. Tiyatro, Eshilos'un ölümünden sonra başlıyor ve Acakes ile Odysseias'ın onun silahları için mücadele ediyorlar. Sonunda Odysseias silahları kazanıyor. Bu da Acakesin isyan etmesine ve Yunan komutanlarını öldürmeye çalışmasına neden oluyor. Ancak tanrılar onu kör ediyor ve komutanların yerine koyunları öldürüyor. Sonra intihar etmeye karar veriyor ve karısı ile kardeşi onu engellemeye çalışıyor ancak başaramıyorlar. Öldükten sonra Yunan komutanları günahkar olduğu için cesedinin gömülmesini yasaklıyorlar. Ancak kardeşi Tikros Odysseias'ın yardımıyla onu gömebiliyor (Karam, 2014: 109-113).

Entigone: Bu tiyatro Thebeai'ya karşı yedili tiyatrosuyla bağlantılıdır. Entigoninin Koroyona karşı çıkıp kardeşini gömmeyi başarmasından başlar. Entigoni tutuklanır ve Koroyonun önüne getirilir ve tanrılarının, ölüleri gömün emrini yerine getirdiğini ve insanların emrine karşı çıktığını söyler. Sonra Koroyon onu ömür boyu hapse mahkum eder ve kardeşinin onu savunmasını duymazdan gelir. Ancak kahin olan Tresyasın bunun sebep olacağı belalarla tehdit edince emri geri alır ve Entigoniye kurtarmaya çalışır. Ancak çok geç olmuştur çünkü kendini asmıştır. Bunun üzerine Koryonun oğlu ve Entigoninin nişanlısı olan Homayon intihar eder. Koroyon eve dönünce karısının da oğluna üzüldüğü için intihar ettiğini görür (Cabır, 1991: 15-17). Görüyoruz ki Sofokles bu tiyatrodaki tanrılarının kanunlarını insan kanunlarına üstün tutuyor. Koroyonun Entigoniye tanrılarının kurallarını uyguladığı için cezalandırarak hata yaptığı için tiyatro Troyau hüzne boğuyor.

Kral Oedipus: Tiyatro, Thebai şehrini süpüren bir vebayı konu alıyor. Kahinler bunun sebebinin önceki kralı öldüren adamların hala yaşıyor olması bağlıyorlar, sonra Odip kral kahin Tresyas'ı öldürenin ismini açıklanmasını emrediyor. Büyük bir baskıdan sonra babasını öldürenin kendisi olduğunu söylüyor ve sonra ,Odipin yolda bir adamı öldürdüğünü ve o adamın babası olduğu anlaşılıyor (Frank, 1970: 2759). Ayrıca Odipin önceki kral olan Bolybosun oğlu olmadığı ve Bolybosun onu evlat edindiği anlaşılıyor. Burada Odip babasını öldürdüğünü ve bilmeden dul annesiyle evlendiğini anlar. Sonra saraya döner ve hem annesi hem karısı olan Jokasta kendini asmıştır. Bunun üzerine kendi gözlerini oyar ve bilmeden yaptığı günahlardan kaçmak için kendi isteğiyle sürgüne gider. Ayrıca tiyatrodaki kaderlerin ve tanrılarının isteklerinden kaçınılmaz olduğu anlatılır (Kito, 1987: 137).

Electra: Eeschylus'un üçlüsüyle benzer. Tiyatronun konusu Agamemnon'un oğlu Oristes'in babasının intikamını annesinden ve sevgilisinden almak için eve dönüşünü anlatır. İliketra kardeşiyle tanışır ve babasının intikamını almaya anlaşılır. Oristes saraya girmeyi başarır ve annesini öldürür, sonra babasının öldürüldüğü yerde annesinin sevgilisini öldürür (Fazıl, 2007: 132).

Philoctetes: Tiyatronun konusu, Herakltesi öldürüp cesedini yakarak yayını ve oklarını alan ve oğluna miras olarak bırakan Yolasın oğlu Filokltesi anlatır. Troya savaşları sırasında Yunanlılar, Filokltesi yılan sokması üzerine Limonos adasında bırakırlar (Abadi, 1993: 153). Ondaki savaş birkaç yıl daha devam eder. Sonra kahinler, Filokltesin elinde olan Herakltesin yayı ve okları olmadan Troya'nın düşmeyeceğini söylerler. Bunun üzerine Odisyos ile Nabatlimos Filokltesin yanına giderler. Filokltesin uyuyup yay ile oklarını Nabatlimos'un emanetine bırakmasını beklerler. Ancak ahlaklı bir kahraman olan Nabatlimos ikna etmeye çalışmasına rağmen okları çalmaz. Sonra Filokltes Odisyos'tan intikam almaya kalkışır ancak

Heraclitus'in gölgesi görünür ve ondan yapmamasını ve Odisyosla Nabatlimosla birlikte Troyaya gitmesini söyler (Hatun vd., 1965: 176).

Oedipus :Bu tiyatronun konusu, Odipin günahını telafi etmek için gözlerini oyduktan sonra Thebeai'yı bırakıp Kolona ulaşması ve kahinler yoluyla ölüm yerinin burası olduğunu ve öldükten sonra ruhunun Atina'nın koruyucusu olacağını öğrenmesidir. Atina'nın kralından tekrar Thebeai'ya dönüp orda ölmesini ve ruhunun Atina yerine Thebeai'yı Thebai kralına karşı korumasını ister. Oğulları taht konusunda anlaşmazlıklarını ona arz etmeye çalışırlar ancak onları kovar ve uzak bir yere gidip orada ölür. Bu tiyatro Sofikles öldükten sonra yapılır. Yazar bu tiyatrodan öldüğü yer olan Kolonu çok güzel anlatır (Bırnal, 2004: 198).

8.2.3.Euripides

Yaklaşık olarak M.Ö. 484 yılında Selamis adasında doğdu. Hayatına, güreş gibi spor oyunlarını öğrenerek başladı. Ayrıca Sofist hitabeti öğrendi bu da tiyatro çalışmalarını etkiledi. Tiyatroları hitabet ruhuyla doluydu ayrıca kendisinden öncekilerine göre daha çok derin analiz yapıyordu. Bunun yanında, Eshilos ve Sofikles ten daha gerçekçiydi. Din veya kanunlar gibi şeyleri ancak araştırıp inceledikten sonra kabul ederdi. Daha önceki yazarlardan farklı olarak yazarları kısıtlayan yasaklardan kurtuldu. Eserlerinden on sekiz eser günümüze kadar geldi. M.Ö. 406 yılında Makedonya'ya gerçekleştirdiği bir ziyaret sırasında öldü. Aşağıda yorbidis'ten kalan tiyatroları ele alacağız (Hatıp, 2006: 150-154).

Elcistis: Apollo'un ölümsüzlük vadettiği ancak ölüm zamanı geldiğinde yerine başka birinin ölmesini seçmesi gereken Orfiros annesini ve babasını kendi yerine ölmelerine ikna etmeye çalışır ancak başarısız olur. Sonra karısı olan İliketra onu çok sevdiği için yerine ölmeyi kabul eder. Ancak Heraclitos bu anlaşmadan haberdar olur ve ölüm meleği olan senatosu takip eder ve elbisesi kurtarır ve tekrar kocasına kavuşturur (Abubakir, 1998: 188).

Medea: Jason Midya ile evlenir ve iki çocukları olur. Sonra Korint kralının kızıyla evlenerek onu bırakır. Bunun üzerine Midyanın intikam duyguları kabarır. Burada koroyon Jason ile yeni karısını korumak için Midyayı saraydan kovmaya karar verir. Ancak Midya kararın uygulanmasını geciktirir bu süre içinde yeni karısına zehirli bir hediye gönderir ve onu öldürür. Sonra Jasonun gözleri önünde iki oğlunu öldürür ve Korint'ten Atina'ya kaçır (Kamil, 1983: 232).

Hippolytus: Atina kralı Sisyosun oğlu, hayatını Aritemes tanrısına ibadet etmeye adanmıştır. Ancak babasının karısı ona aşık olmuştu ve kendisi onu reddetmişti, bunun üzerine kendisini astı ve arkasından kocasına bir mektup bıraktı mektupta oğlunun kendisine tecavüz etmeye kalkıştığını ve bu yüzden intihar ettiğini yazıyordu. Bunun üzerine baba oğluna öfkelenir ve tanrılardan onu cezalandırmasını ister. Tanrıların cezası Hilotosun arabası sahil kenarında devrilerek ölmesiyle gerçekleşmiş olur. Öldükten sonra çok geç olsa da gerçekler öğrenilir (Fahmi, 1999: 157).

Bahyos: Bu tiyatronun konusu, kendisini yeni bir tanrı gibi sunmak için dünyayı dolaşan Dionianisyosu anlatır. Thebai eşleri ona tapmayı reddeder ve reddedenlerin başında Thebai kralının annesi vardır. Bunun üzerine tanrı, onların başına asker koyar ve kendisine ibadet etmeleri için dağa gönderir. Thebai'nin kralı bu işe çok sinirlenir ve yeni tanrıyı tutuklayıp hapse atmaya çalışır ancak yeni tanrı kıyafetlerini değiştirir ve kaçır. Sonra kralı gidip kadınları gözlemeye ikna eder orada kadınlar onu tutup parçalarlar (Şaravı, 1997: 137).

Iphigenia at Aulis:Konusu, kral Agamemnon'un kızı Eficinya'yı tanrıların yunan donanmasına Troyaa'ya gitmesine izin versin diye kurban olarak vermeye çalıştığını ancak tanrıların Eficinyayı kurtarmasını anlatır.

Iphigenia ın Tauris:Önceki tiyatronun devamı, kızı Tavis adasına götürürler sonra kardeşi Oristes ile arkadaşı adaya gelirler ve hep birlikte eve dönerler (Hatip, 2007: 245).

Troyalı Kadınlar: Bu tiyatro Troya'nın Yunan'lılara karşı yenilgisinden sonraki durumunu ve cariyeye olan kadınlarının durumunu anlatır. Tiyatro savaşın zorluklarını ve yenilenin o dönemde uğradığı vahim durumları anlatıyor (Savah, 2005: 227-232).

Helen: Bu tiyatro da bir kadın yüzünden olan Troya savaşını ve on yıl boyunca süren kuşatmasını anlatır. Yoribids bu tiyatrodaki gerçek Helen'in Parisle Troya'ya gitmediğini Himres tanrısının onu Mısır'a götürdüğünü ve Menilavs'un gemilerinin yanlışlıkla Mısır kıyılarına gelip onu orada tanıyıp geri almasına kadar on yılı boyunca kocasını orda beklediğini anlatır (Mhmud, 1998: 268; Yahya, 1987: 172).

Orestes: Annesini öldürüp babasının intikamını aldıktan sonra Orestes, tanrıların gazabından korkmaya başlar. Ve Argos halkı onu ve kardeşini asmaya çalışır ancak Apollo tanrısı müdahale eder ve onları bu durumdan kurtarır.

Endromache:Troya kahramanlarından biri olan Hiktorun dul, savaştan sonra Yunan kahramanı olan Nabalimosu ait olur. Sonra Minalosun kızıyla evlenir. Minalosun kızı Endomahiye öldürmeye çalışır ancak Sitis tanrıça Endomahiye korur ve ölümüne engel olur (Alyad, 1987: 306).

Heraclidae: Bu tiyatro, Efsanevi kahraman olan ve daha önce tiyatrolarda konu olan Heraclitos'un çocuklarını konu alır. Bu çocukların Heraclitos öldükten sonra nasıl zulme ve dışlanmaya maruz kaldıklarını anlatır (Kıto, 1987: 281-286).

Hecuba: Yaşlı bir kadındı, Troya kralı olan Briyam'ın karısıydı. Tiyatronun konusu bu kadını ve bütün çocuklarını kaybettikten sonra çektiği çileyi ele alır.

Sığınmacılar: Euripides burada iki kardeş arasındaki taht mücadelesi yüzünden Thebai'ye saldırı sırasında ölen yedi komutanın annelerini ve çocuklarının cesetlerini istemelerini anlatıyor.

Electra: Olayları sergilemekte küçük bir fark olmakla birlikte, Sofokles'in tiyatrosundaki aynı konudur (Ali, 1971: 234-235; Vafi, 1997: 145).

Heraclitos'un Delirmesi: Euripides bu tiyatrodaki tanrıların delirttiği Heraclitos'u ve bu delilikten dolayı çocuklarını, düşmanın çocukları olduklarını düşündüğü için öldürmesini ve sonra tekrar kendisine gelmesini anlatır (Şaravı, 1997: 150).

Ayon: Tiyatronun konusu, oğlunu kendinden uzaklaştıran kadını anlatıyor. Kadının kocası yıllar sonra bu çocuğu evlatlık edinir. Kendisi de bu çocuğu öldürmeye çalışır ancak son anda onu tanır ve yıllar sonra anne oğul tekrardan buluşur (Bedive, 1980: 78).

Fenikeli Kadınlar: Euripides burada, Thebai'ye karşı yediliyi anlatır. Taht mücadelesine giren iki kardeşin sonunu ve birbirini öldürdüklerini Eshilos tiyatrosunda olduğu gibi anlatır (Naseri, 1973: 162).

Cyclops: Euripides'in yazdığı tek Satirik tiyatrodur. Odyssea ve arkadaşlarını esir alan Bolifimosu anlatır. Bu hikaye Odyssea da anlatılmıştır. Bu dev Odyssea'nın arkadaşlarını tek tek yemeye başlar ancak Odyssea devin başında olan tek gözünü patlatarak kaçmayı başarır (Ali, 1971: 334).

8.2.4 Aristofanes

Yunan komedisi yazan en ünlü yazardır. Atina'nın zengin ailelerinden gelmektedir. Daha çocukken ailesi, İcinya adasında yaşamaya gitmişti. Aristofanes'in yetiştiği ortam onu muhafazakâr ve yeniliğe karşı bir kişi yaptı. Bu da felsefe alanında Sokrates'e ve tiyatro alanında Euripides sürekli saldırmasını ve Atina toplumunun kültürüne aykırı şeyler icat ettikleriyle suçlamasını açıklar (Şaravi, 1982: 176). Ayrıca Atina'daki siyasetçilere ve komutanlara da sürekli eleştiride bulunurdu. O kadar ki Atina kralı olan Kleon özellikle M.Ö. 426 yılında yaptığı Babilliler tiyatrosunda yönelttiği ağır eleştiriden dolayı, Atina kralı onun vatan haini olarak yargılanmasını istedi, Aristofanesin eserlerinden günümüze on bir tiyatro kaldı. Aşağıda konularına değineceğiz (Zıdan, 2012: 287-290).

Atina ile Sparta arasındaki savaşı anlatan bir tiyatrodur. Savaşa ağır eleştirilerde bulunur. Başrolde Atina civarlarından –Aharniya- basit bir çiftçi olan Dikayobis vardır. Bu çiftçi Atina'ya gelerek tanrıların Atina ile Spartayı barıştırmaları için gönderdiği ancak yolda parası biten yarı tanrıya para vermek istemişti ve Sparta ile bir barış anlaşması yapması şartıyla Dikayobis ona para verir. Atinalılar bunu duyunca onu vatan haini olarak ilan ederler ve idam etmeye çalışırlar. Ancak onlara savaşın kötülüklerini ve barışın iyiliklerini anlatınca bu işten vazgeçerler.

Şövalyeler: Aristofanes bu tiyatroda, Sparta'yla barış anlaşması yapan Dimosines ile Nikiyası halkın köleleri olarak anlatır, öte yandan Atina valisi Klyonu halkın yeni sevgilisi olarak anlatır. Bu arada, siyah bir börek satıcısı çıkacak ve Klyonu halkın kalbinden kovacak diye bir kehanet ortaya çıkar. Ayrıca tiyatro tek kişi yönetimiyle dalga geçer (Sara, 1997: 203; Ahmed, 1980: 272).

Bulutlar: Tiyatro Sokrates'in okulunu ve insanlara nasıl gerçekleri çevireceklerini öğrettiğini ele alır. Atinalı bir çiftçi, alacaklılarının bitmeyen isteklerinden kurtulmak için bu okula gitmeye karar verir. Ancak çok salak olduğu için başarısız olur, bu defa oğlunu gönderir. Oğul başarılı olur ve baba alacaklıların isteklerinden kurtulur. Ancak çok sürmeden baba da bu yeni fikirlerin kurbanı olur. Oğul babasını döver ve sonra onu aldığı derslerde oğulun böyle bir hakkının olduğuna ikna eder. Bunun üzerine baba sinirlenir ve gider Sokrates'in evini ateşe verir (Bakir, 1980: 214).

Eşek arıları: Aristofanes bu tiyatroda Atina'daki yargı sistemiyle dalga geçer. Mahkeme ve mahkemede bulunmayı seven bir vatandaş ve bu sevgiden vazgeçmesini söyleyen oğlunu anlatır. Bu adamın oğlu babasının mahkemeye gitmesini engellemek için babasını eve hapseder. Bunun üzerine baba eski huyundan vazgeçmeyerek evde bir parça peynir yiyen evin köpeğini yargılar (Litman, 2000: 144).

Barış: Basit bir çiftçi olan Tryagosun, barış tanrıçasını aramak için bir kın kanatlı kiralayıp gök yüzüne çıktığını ve orada savaş tanrısının barış tanrıçasını derin bir kuyuya attığını görür. Sonra onu kurtarıp Yunan şehirleri arasında barışı sağlaması için Atina'ya getirdiğini anlatır.

Kuşlar: Pelopennesos savaşlarından sonraki Atina durumunu, ve dini inançlar dahil her şeyin yıkıldığını, ve iki vatandaşın, savaşlarla nefretle dolan şehrin yerine gök yüzü ile yer yüzü arasında bir şehir kurduklarını anlatır (Sergieef, 1948: 221-223).

Lysistrata: Atinalı bir kadının ismidir bu kadın şehirdeki ve şehir dışındaki bütün kadınları barışı sağlamak için önderlik etmeye karar verir ve Akropolü ele geçirir. Erkekler onu geri almaya çalışır ancak başarısız olurlar. Sonunda tarafların arasında bir barış anlaşması yapılır.

Thesmophoriazusae: Aristofanes bu tiyatrodaki Euripides'le dalga geçer. Kadınları çok eleştirdiği için kadınların onu öldürmeye karar verdiklerini ve sonuçta Euripides'in bir daha eleştirmem sözü verdiğini anlatıyor (Şaravi, 1982: 134-136).

Ecelesiazusae: Aristofanes bu tiyatrodaki kadınların zorla barışı sağlamaya çalıştıklarını ve meclisi ele geçirdiklerini anlatır. Yazar bu tiyatrodaki M.Ö. 4 yüzyılda ortaya çıkan bazı fikirleri de ele alır özellikle komünizm.

Kurbağalar: Bu tiyatro trajedi tiyatrosunun büyük yazarlarının Eshilos, Sofikles ve Euripides'ten sonra kaybolduklarını ve baba Dionysos'un aralarından birini öbür dünyadan geri getirmeye çalıştığını ve orada Eshilos ile Euripides arasında bir yarış olduğunu ve Eeschylus'un kazanıp Dionysos ile geldiğini anlatır (Nasrallah, 2007: 147).

Plutos: Tiyatrodaki savaş nedeniyle sosyal durumların ters yüz olduğunu ve servetleri insanlar arasında paylaştırılmasından sorumlu olan Blotos tanrısının fakir bir çiftçi tarafından tedavi edilip yeniden adil bir şekilde paylaşmaya dönmelerini anlatır (Hüseyin, 1987: 197-199; Mınandır, 1964: 44).

8.3.Uluslararası Helenik Oyunları

Helenik oyun turnuvaları, Helen uygarlığının önemli yönlerinden biridir ve bu büyük turnuvaların sayısı, aşağıda belirtildiği üzere dördür:

8.3.1. Olimpik Turnuva

Adını Pelopennesos'in batısında Ellis bölgesinde Alfys Nehrinin kuzeyinde bulunan Olimpiya şehrinden almaktadır. Olimpiya tanrısı Zeus'u yüceltmek adına M.Ö. 776 yılında kurulmuştur. Yunanlar için en önemli kutlama turnuvasıdır. Her dört yılda bir, yazın ortasında yapılır ve beş gün devam ederdi. Dini geçitler ve kurban sunma olmak üzere iki festival içerirdi (Sarsak, 1975: 248). Daha sonra oyunlar başlandı. İlk başlarda oyunlar, stadyumda sadece kısa mesafeli yarışlarla sınırlıydı. Stadyumun asıl kelime anlamı, 200 'yard'²² uzunluğunda bir mesafedir. Daha sonra bu uzunlukta ve 30 yard genişliğinde, dikdörtgen şekilli mızrak atılan yer veya oyun alanı anlamında kullanılmıştır. Ayrıca bu tür kısa mesafeli yarışlara da bu isim verilmiştir. Olimpiya, Delfi, Epidaurus ve Atina'da, Yunan ülkesinde en ünlü oyunlar olan koşu ve stadyum oyunları bulunmaktaydı. Atina'daki stadyum, 50000 kişi kapasiteye sahipti. Daha sonra katlamalı mesafe yarış oyunları da eklenmiştir 'diaulos'. Koşu yarışçıları, kısa direkt olarak hedefe koşar ve sonra etrafından dönüp başlangıç noktasına geri dönerlerdi (Ali, 1971: 106). Çok geçmeden iki veya üç mil uzunluğu arasında değişen uzun mesafe 'dolichos' yarışları da eklenmiştir. Son olarak oyunlar birleştirilerek, beş oyun veya 'pentathlon' adıyla anılmış ve uzun atlama, disk fırlatma, mızrak atma, koşu ve güreş oyunlarını kapsamıştır. Daha sonra güreş ve boks aynı oyunda bir araya getiren ve Pankration adıyla anılan oyun da eklenmiştir. Bu oyun için özel bir ring oluşturulmuş ve Palaestra adını almıştır. Yunan şehirlerinde Gymnasium adlı spor ve kültür kulüplerine bitişik olduğu görülmektedir (Krvaziya, 1959: 260).

Bir sonraki dönemde olimpik oyun turnuvalarına, arenada veya hipodrom adlı at yarışları meydanında yapılan teker yarışları oyunu eklenmiştir. At yarışları arenasının uzunluğu,

²² Yard: İngilizce kelime. İngiltere'de uzunluk ölçüm birimi olarak kullanılmaktaydı. Amerika'da halen kullanılmaktadır. İngiltere Kralı Birinci Henry tarafından geliştirilmiştir. Kolunu uzatmış ve yard ölçüsünü, orta parmağıyla burnu arasındaki mesafe olarak ölçmüştür. Yard = 3 fit = 36 inç = 91,44 cm. bkz: William Carew Hazlitt, 1982. The livery companies of the city of London: their origin, character, development, and social and importance. S. Sonnenschein, p. 280.

koşu pistinin 'stadyum' iki katıdır. Buna rağmen, yarışmacıların arena mesafesini iki yönde (gidiş-dönüş) iki defa tamamlamaları gerekiyordu. Başlarda dört atın çektiği tekerli arabalarla yapılırdı. Daha sonra (M.Ö. 500 yılından sonra) katır kullanılmıştır. En sonunda sadece iki at kullanılır olmuştur. Ayrıca sadece çocuklar arasında yapılan oyunlar ve sadece yetişkin erkekler arasında yapılan oyunlar olmuştur. Silahlarını 'hoplitae' taşıyan veya meşaleleri 'lampadedromia' taşıyan erkekler arasında oyunlar olmuştur. Bir başka oyunda da at binicileri, atlarının üzerinden zıplar ve dizginlerini tutarak yanlarında koşarlardı. Bundan başka tellallar ve boru çalanlar arasında da oyunlar düzenlenirdi (Yahya, 1986: 172-173).

Olimpiyat turnuvaları, gerçek Yunan anne ve babadan doğan ve itibarlarına leke sürülmemiş tüm özgür vatandaşlara serbestti. Ancak yabancılara ve kölelere yasaktı. Olimpiyat turnuvalarını denetlemek ve kazananları belirlemek, "Hellanodikai" adı verilen jüri heyeti tarafından üstlenilirdi. Jüri heyeti, Ellis bölgesinde (Olimpiya şehrinin bulunduğu bölge) asil aileler arasından seçilirdi. On üyeden oluşan jüri heyeti, kutlamaların gelirini alırlar ve kırmızı elbise giyerlerdi. Özel koltukları olurdu ve kazananlara zafer çelenklerini sunarlardı. Turnuva sonundaki ziyafete de başkanlık ederlerdi. Yarışmacılar üzerinde disiplini sağlama yetkileri bulunurdu ve oyun kuralları ihlalinde cezaları imzalarlardı (Kito,1962: 142).

Olimpiyat turnuvası sonunda, alınları zeytin çelengiyle süslenen kazananlar, kurban sunarlardı ve Altis'te bulunan ve Olimpiya'da en önemli ve en kutsal mekan olan belediye evinde "prytaneum" büyük bir ziyafet verilirdi. Kazananlar ve onlarla gurur duyan yakınları, ziyafete katılırlardı. Şarkıcılardan oluşan koro, büyük şairlerden birinin düzenlediği üzere zafer şarkıları söylerdi. Yunanların birçok yazar, şair ve hatipleri, Olimpiyat kutlamalarında çok sayıda insanın bulunmasını fırsat bilerek, kendilerini tanıtmak, düşüncelerini anlatmak, genel meselelerle ilgili görüşlerini bildirmek veya siyasi konuşmalar yapmak için gelirlerdi. Turnuvalar, Yunanlar arasında görüş alışverişi yapmak, bağları güçlendirmek ve Yunan kamuoyunu öğrenmek için bir fırsattı (Karam,2014: 139).Ayrıca kesinlikle alışveriş ve ticaret gibi başka faaliyetler de yapılmaktaydı. Yunanlar için Olimpiyat turnuvalarının önemini ve başarısını gösteren bir başka durum da, turnuva yapılması sebebiyle orya giden tüm yollar koruma altına alınırdı. Bunun için geçici güven sözleşmesi veya kutsal antlaşma yapılır, düşmanlıklar durdurulurdu.

Daha önce, tüm Olimpiya'da en önemli ve en kutsal mekan olan Altis'ten bahsetmiştim. Nitekim orada Zeus'un küçük ve kutsal ormanı bulunmaktaydı. Kutsal harem konumundaysı ve çitle çevriliydi ve süslemeleri vardı. Etrafı mabetler, heykeller ve şık yapılarla çevriliydi. O mabetlerin en önemlisi Zeus Olimpos Mabediydi. Lüks ve dev heykeli bu mabette bulunmaktaydı. M.Ö. 5. yüzyılda "Pericles döneminde) Atina'nın en ünlü heykeltıraşı Pheidias "Parthenon ve içindeki Atina heykelinin tasarımcısı" tarafından altın ve fildişi kullanılarak (bunlarla kaplanarak) yapıldığı söylenir. Geçen yüzyılda Alman arkeologları, Olimpiya şehrinde yapı kalıntıları ve lüks heykellerden büyük bir grup keşfetmiştir (Dılmas, 1982: 83-86).

Olimpiyat turnuvalarının önemini gösteren bir başka kanıt da şudur ki bazı Yunan yazarları ve tarihçileri (örneğin Polybius, Sicilyalı Theodore, Halkarnashı Dionysius), ilk olimpiyat turnuvası başlangıcını M.Ö. 776 takvim başı olarak kabul etmişlerdir. Yani olayların tarihlerini bu tarihe göre ölçerek belirtmişlerdir. Örneğin derler ki: "Filan olay, 5. olimpiyatın üçüncü yılında olmuştur." Olimpiyatı belirlemek için de rakamı dörtle çarpılır (bir olimpiyatla diğeri arasındaki zaman farkı), sonra çarpım sonucu 780'den çıkarılır (Nersisyan, 1999: 126). Bu örnekte 5. olimpiyatın başlangıç tarihi 780-20=760'tır. Üçüncü yılı ise M.Ö. 758'dir. Ancak olimpiyat, milattan

sonra olmuşsa, rakamı dörtle çarpılır, çıkan sonuç 706'dan çıkartılır. Sonuç, milattan sonraki olimpiyatın tarihidir. Örneğin, herhangi bir olay 200 numaralı olimpiyatın birinci yılında gerçekleşmiş ise, $200 \times 4 = 800$ sonucu bulunur ve sonra bu rakam 706'dan çıkartılır, sonuç 94 Miladi olur. Olimpiyat turnuvaları, 394 Miladi yılında, yani İmparator Birinci Teodos döneminde iptal edilmiştir (Ali, 1971: 115; Aiyad, 1969: 307).

8.3.2. Pythian Dönemi

Adını, Apollo mabedinin eski adı Python'dan alır; kehaneti Delfi'dedir. Efsanelere göre tanrı Apollo, Yernasos mağaralarında oturan ve Delfi'nin kutsal taşı koruyan ejderha veya dev yılan Python'u yenmiştir. Daha sonra tanrı, kendine Pythian lakabını ve kahinlerine Pythia adını vermiştir. Şehrin kendisi de Pytho veya Python ismini almıştır. Delfi “veya Yunan aslındaki adıyla Delpha”²³, meşhur Bernasus dağının alt güney eteklerinde, güneyde Korint Körfezi'ne yaklaşık altı mil uzaklıkta bulunmaktadır (Saman, 2005: 215). Kehanet tanrısı Apollo'un mabedi orada bulunuyordu ve Yunan ülksinin en eski ve en kutsal mabediydi. Tarihi, Milattan Önce ikinci bin yılına dayanmaktadır. Helenik dünyasındaki en ünlü kehanet merkeziydi (582 yılı uluslararası turnuva). Bu Pythian turnuvası, her üç yılda bir yapılırdı. Her zaman için ilk yılı, olimpiyat turnuvalarının üçüncü yılına Ağustos / Eylül aylarına denk gelirdi. Önem olarak olimpiyat turnuvasından hemen sonra gelirdi. Pythian turnuvasının düzenlenmesini Amfiktiyon Kurulu üstlenirdi. (Tırad, 1952: 403; Harlz, 1984: 118).

Delfi'de eski zamandan beri bu kehanetle ilgili kutlama yapıldığını söylemiştim. Bu kutlama, her sekiz yılda bir yapılmaktaydı (bu zaman döngüsü Babillerden alınmış olabilir). Kutlamada müzik yarışması yapılırdı. Yarışmada Apollo için lir eşliğinde ilahi söylenirdi. Ancak 582 yılında (daha önce de belirttiğim gibi) bu kutlama, Amfakteyoni kurulu denetiminde, kapsayıcı Helenik dönem olarak yeniden düzenlenmiştir. Bu kurul, dini özellikte olup M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren öneme kavuşmuştur. 600 yılı civarında Kuzey Teselya ve orta Yunanistan'da (Boyotia, Fokis, Lokris, Aitolya ve diğerleri) komşu devletçiklerden oluşurdu. Birlik, önceleri Thermopylae yakınlarında Anthela'da Demeter mabedine bağlıydı; ancak M.Ö. 7. yüzyılın sonlarından itibaren Delfi'deki Apollo mabedine bağlanmıştır (Fazıl, 2007: 241). Amfiktiyon birliğinin amacı, müttefik devletlerin mabetlerini ve kutsallarını korumak ve Delfi'yle yardımlaşarak Apollo mabedinin varlıklarını ve koleksiyonlarını muhafaza etmektir. Öyle ki farklı şahıslar ve şehirlerden mabede gelen hediyeler ve adakların hazineleriyle doluydu. Mabedin kutsal haremının (temenos) çitleri içerisinde en az yirmi küçük yapı bulunmaktaydı. Yunanlar bunlara hazineler (thesaurus) ismini vermişlerdi. Gerçekte küçük mahzen veya evlerden ibaretti ve içlerine siciller, kutsal eşyalar, değerli eşyalar, hediye edilen adaklar vb. konulurdu. Bazı Yunan devletçikleri, zaferlerini veya farklı ulusal değerlerini ölümsüzleştiren güzel heykeller, anıtlar ve eserler göndermeyi alışkanlık haline getirmişlerdi. Amfakteyoni birliği, Yunanistan şehirleri ülkeleri elinde özellikle siyasi açıdan önemli bir araç konumundaydı (Tırad, 1952: 387).

Pythian dönemine geri dönüp devam ediyorum ve diyorum ki: Bu dönemin kutlamaları, başlarda sadece müzik aletlerini çalmak, şarkı söylemek, oyunculuk, şiir ne nesir söylemekle sınırlıydı. Ancak çok geçmeden, Olimpiyat oyunlarına benzer spor oyunları da eklenmiştir. Stadyumu (koşu pisti) Bernasus Dağı yakınındaydı. Ayrıca

²³ Delpha hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Hajaj, Muna, 2009. Maabid fi el-Yunan kadıma, Alam fikr, Kuveyt, 83.

Crisa Ovasında at yarışı için arena yapılmıştır 'hipodrom'. Kazananların ödülleri, güzel Tempe vadisi ağaçlarından alınan defne taçlarından ibaretti (Abubkir, 1998: 210).

8.3.3. Isthmus Dönemi

Adını Isthmus şehrinde' yani Berzah şehrinde' alır. Korint'in civarındadır. M.Ö. 581 yılından sonraki turnuvadan bir yıl sonra Helenik kutlama veya bayram olarak inşa edilmiştir. İki yılda bir düzenlenirdi (başlangıcı her zaman Olimpiyat turnuvasının ortasına denk gelirdi). Kutlamanın amacı, deniz Tanrısı Poseidon'u yüceltmektir. Korint ona çok bağlıydı. Atinalılar da bu turnuva kutlamalarını izlemeye gelirlerdi. Bunun sebebi, Korint'in pek çok oyun ve eğlence mekanlarıyla ünlü olması olabilir. Sanat yarışlarında ve spor oyunlarında kazananların ödülü, yaban kerevizinden yapılmış taçlardır. M.Ö. 5. yüzyıl başlarında meşhur şarkı şairi Boyotlu şair Pindaros, dördüncü kitabındaki Zafer Ezgileri (Epinicia) adlı kasideleriyle, Isthmus turnuvalarının bazı kahramanlarını ölümsüzleştirmiştir; aynı şekilde diğer kapsayıcı Helenik turnuvalarda kendileri ve şehirleri 'Olympiankai' için zafer şerefini kazanan spor kahramanlarının da isimlerini ölümsüzleştirmiştir (Yahya, 1956: 79-82 ; Bırnal, 2004: 231).

8.3.4. Nemea Turnuvası

Adını, Peloponnese'deki Orjulis ülkesinde bulunan Nemea şehrinde alır. M.Ö. 573 yılında Helenik festival veya bayram olarak inşa edilmiştir. Argus'un efsanevi kahramanlarından biri olan Adrastus tarafından da inşa edildiği söylenmektedir. Nemea'da da tanrı kahraman Heracles, vahşi aslanı yenmiştir. Bu turnuva, Nemealı tanrı Zeus'u yüceltmek adına iki yılda bir, nöbetleşe olarak Kleonaa, Argus ve Kronit şehirlerinin denetiminde düzenlenmekteydi. Bu turnuva'da, araba yarışı haricinde Yunanların diğer turnuvalarda bildikleri tüm spor oyunları oynanmaktaydı. Kazananların ödülü, yaban maydonozundan yapılan taçlardı (Ali, 1971: 119).

Pindar adlı meşhur şair, Nemea Kasideleri adlı şiirlerinde kazananlardan birçoğunun adını yüceltmıştır. Bu şairin ilahilerini ve zafer ezgilerini okuyan ve sporoyunlarıyla ilgili Yunanların diğer eserlerini inceleyen kişi, Yunanlar için spor oyunlarının (ve tüm yarışlardaki rekabet ruhunun) ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunu hemen anlayacaktır. Yunanlar, kendileri ve farklı şehirleri için şeref, zafer ve ün kazanmaya çalışan spor kahramanlarını yüceltmişlerdir. Spor çok sevmişler ve eğitimde ana unsur olarak belirlemişlerdir (Oman, 1968: 324). Hatta onlar için akli eğitimle birlikte beden eğitimi, tüm eğitimin temelini oluşturmuştur. Homeros, İlyada Destanında (cenaze ayinleriyle ilgili dini tören olarak)spor yarışmaları için önemli bir yer ayırmıştır. Yunanlar, eğitimde asla vazgeçmeyecekleri bir kuralı belirlemiş gibidirler . Büyük Helenik uygarlığı anlayışında, spor ve kültür kulüplerinde veya daha doğrusu Gymnasium²⁴ adlı eğitim kurumlarında dikkati çeken bir başka unsur vardır. Sporcu vücuduna o kadar uzun bakmışlardır ki bu onları adeta büyümüşler; böyle bir vücudu soyut, güçlü ve genç görmüşlerdir. Güzel şeklini o kadar beğenmişlerdir ki çoğu zaman çıplak resmetmişlerdir. Daha sonra genel olarak insan şeklini, en son insanın kendisini beğenmişlerdir. İnsanı bir ayet, mucize ve yaratılanların efendisi gibi

²⁴Gymnasium :Yunanlarda Gymnasium kelimesinin asıl anlamı, herhangi bir engel olmadan spor yapabilmek için elbiseleri çıkarmaktır. Eski yazarlardan birisi der ki: " Gymnasium ve Agora olmadan herhangi bir Yunan şehri devletinin olması düşünülemez." Agora, genel çarşı veya şehir halkının farklı amaçlar için toplandıkları ana meydandır.bkz: Bakir, 1980: 230).

görmüşler ve insana tanrıymış gibi tapmışlardır. Hatta tanrıyı insan suretinde çizmişlerdir (Sara, 2002: 241; Abdulhai, 2001: 303).

8.4.Ekonomi

Eski toplumlarda tarım, ekonominin bel kemiğini oluşturmaktadır. Yunan ülkesinde de M.Ö. 5. yüzyıla kadar aynı durum söz konusudur. Ancak tarım alanlarının azlığı ve toprağın verimsizliği, Yunanlıları ekonomi alanda iki alana yönlendirmiştir. Bunların birincisi, tarıma elverişli alanları mümkün olduğunca en verimli şekilde değerlendirmek, diğer alanları da ıslah etmeye çalışmaktır. İkincisi ise tarımdan başka kaynakları aramaktır. Nitekim bilinmektedir ki Yunan ülkesi, dağlar, meralar ve tahıl yetiştirmeye yetmeyecek derecede az nemli arazilerle kaplıdır. Bu sebeple ellerinden geleni yaparak arazileri ıslah etmeye, bataklıkları kurutmaya ve baraj yaparak suları elde tutmaya çalışmışlardır. Tüm bunlara rağmen, örneğin Attika toprakları, halkının sadece çeyreğine yetecek tahılları üretebilmekteydi. Bu sebeple Atinalılar, şartlarına uygun olan meyveleri üretmek için bahçeciliğe yönelmişlerdir. Tahılların yanı sıra, üzüm bağları ve zeytin ağaçları ekmeye önem vermişlerdir (Starr, 1977: 83; Shitman, 1935: 47). Yunan ülkesi bu şekilde, Akdeniz üçgeni adı verilen buğday, üzüm ve zeytini üretmeye başlamıştır. Bu mahsullerin en önemlisi buğdaydır. Nitekim şehir devletlerinden her biri, ekip ihtiyaç duyduğu mahsulleri elde etmeye çalışmıştır. Arz, talepten az olduğunda ve şehir devletleri kendine yetecek üretimi yapamadığında, tehlikeli siyasi sorunlar baş göstermektedir. Buğday elde etme sorunu, Atina'yı Mısır ve Sicilya'ya birlik kurmasına, hatta bu konudaki macerasına yol açmasının başlıca nedenlerinden biridir. Bunun ötesinde, Yunan ülkesi dışında koloniler inşa etmesinin en önemli etkeni bu sorun olmuştur. Ayrıca Atina ve diğer Yunan şehirlerini, buğdayla değiş tokuş yapılabilecek ürünleri elde etmek için bahçecilik, zeytin ve üzüm ekimi yapmaya yönlendiren de aynı sebeptir (Sara, 1997: 62-64).

Üzüm, tüm Yunan ülkesinde yerel tüketim ve Yunanlılar için en sevilen içecek olan şarap üretimi için ekilmekteydi. Yunan ülkesi, yüksek kalitede şarap türleri üreterek tahıl ve başka ürünler karşılığında ihraç ederdi (Zıdan, 2012: 122).

Zeytin ise Yunanlılarda çok geniş kullanım alanına sahipti. Zeytinyağı, tıbbi kullanımların yanı sıra, yemek, yıkanma ve aydınlatma için kullanılırdı. Yunanlıların ana öğünü, ekmek, zeytin ve keçi sütünden yapılan peynirden ibaretti (Kalobof, 1973: 70). Zeytinyağı, çeşitli amaçlar için kullanılmıştır. İlk sıklımdan yemek yağı, ikinci sıklımdan yıkanma yağı, üçüncü sıklımdan aydınlatma yağı elde edilirdi. Kalan kabuklar ise yakıt olarak kullanılırdı. Yağın yerel kullanım öneminin yanı sıra, ticaretle de önemi vardı. Karadeniz bölgesi Yunan kolonileri, zeytin ekmemişlerdir. Bu sebeple Yunan ülkesinden gelen zeytinyağına itimat etmişlerdir. Bu öneminden dolayı Atina yöneticileri ve ekonomistleri, zeytin ekimine çok önem vermişlerdir (Starr, 1977: 87; Snodgrass, 1980: 127). Solon döneminde Atika'daki yağ, en önemli ihracat eşyalarındandı. Bu sebeple ekim mahsullerinin ihracatı yasaklanırken, zeytinyağı ihracatı yasaklanmamıştır. Zeytin ağacı, Yunan edebiyatı ve efsanelerinde özel bir öneme sahip olmuştur. Olimpiyat oyunlarında kazanan kişi, defnedilen yapılmış taçla taçlandırılırdı. Efsaneler, zeytin ağacının Yunan ülkesine girmesinin Tanrıça Atenhe sayesinde olduğunu belirtir (Gluskin, 1976: 54-60).

Yunan ülkesi, ormanlarla kaplı alanlara sahipti. Ancak bu alanlar, ağaçlarının sürekli yakıt olarak kullanılması ve ağaçlar alındıktan sonra kalan fidanların keçiler tarafından büyümesi beklenmeden yenmesi sebebiyle azalmıştır. Bu şekilde ağaçların büyümesi ve çoğalması engellenmiştir. Buna rağmen Atina'nın gemi yapımı için ihtiyaç

duyduğu ahşap, kendi ormanlarından karşılanmamıştır. Bunun için gerekli ahşabı Trakya'dan veya Ege denizi kuzeyindeki bölgelerden ithal etmesi gerekmektedir. Meralar, ormanların aşağı bölümlerinde veya dağ eteklerinde yetişmekteydi. Keçiler, koyunlar ve hatta domuzlar bu meralardan beslenirlerdi. Bu alanlarda meşe ağaçları bulunurdu. Hayvanlar, etlerinden çok, sütleri, derileri ve yünleri için yetiştirilirdi. Zira Yunanlar, eti pek tüketmezlerdi. Etleri sadece kurban dağıtılan bayramlarda yerlerdi (Kagarof, 1936: 72-76).

Doğal kaynaklar ve madenler, az miktarda olmasına rağmen, Yunanların önemli ekonomi kaynaklarından birini oluşturmuştur. Yunan ülkesi, mermerle zengindi ve bu durumun etkisini, Yunan uygarlığında yapılan mermer binalarda görmekteyiz. Ayrıca demir, çinko, kurşun ve gümüş madenleri de vardı. Ege denizi kuzey sahillerinde ve Trakya'da altın da bulunmuştur. M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren Taşöz adasında kullanılmaya başlanmıştır. En önemli gümüş madenleri, Atika'nın güney bölümündeki Lorium'da bulunmaktaydı (Andıref, 1983a: 247). O madenlerden madenleri çıkarmak, köleleri çalıştırma sistemi olmasaydı, hiç de ucuz bir işlem olmayacaktı. Etiyopya Adasında Kalkes'te bakır da bulunmuştur; ancak yeterli miktarda değildi. Bu sebeple Yunan şehir ülkeleri Kıbrıs, Küçük Asya, İspanya ve diğer yerlerden bakırı ithal etmekteydi. Şunu da söylememiz gerekir ki bazı madenler, birtakım Yunan şehir devletlerinin siyasetlerinde direkt etkiye sahip olmuştur. Nitekim altın Taşöz için öfke sebebi olmuştur ve Atina'nın amaçları haline getirmiştir. Ayrıca Lorium'da keşfedilen gümüşün de Atina siyasetine etkisi olmuştur. Gümüş, Lorium'da M.Ö. 482 yılında keşfedilmiştir (Paretı, 1965: 404; Gluskın, 1975: 188-294). O dönemde Atina, Pers saldırısı tehlikesinin altındaydı. O servetleri iyi bir şekilde kullanmaları ve deniz filoları inşa etmeleri sayesinde Salames savaşında zafer elde etmelerinde etkili olmuştur. Ayrıca M.Ö. 5. yüzyılda Atina'nın kalkınmasını sağlamıştır. M.Ö. 4. yüzyılda azalması ise gerilemesi ve çözülmesine etkisi olmuştur. Lorium'da gümüşün bulunması, Atina'da üretimi ve arıtmasının gelişmesine yol açmıştır. Atina'da kaliteli şekilde eritme ve arıtmanın olduğunun kanıtı ise %98 oranında saflığa ulaşan gümüş parasıdır. Gümüş üretiminin yanı sıra, başka alanlarda da üretim olmuştur; örneğin mermerin çıkarılması, kesilmesi, yontulması ve inşa edilmesi, çanak çömlek ve araba yapımı, geni, deri, demircilik, kılıç, eyer, lir ve başka alanlarda üretim olmuştur (Mashkın, 1956: 191-195; Andıref, 1983b: 250-254).

Tekstil ürünleri genelde kadınların evdeki el işiyle yapılırdı. Özel tekstil ürünleri ise Atika dışından ithal edilirdi. İnce kumaşlar Mısır'dan, yün kumaşları ise Sirakosa'dan ithal edilirdi. Battaniyeler, halılar ise yakın doğu ülkelerinden ithal edilirdi. Köle sayısının çokluğuyla Brickles döneminde dokuma üretimi gelişmiştir. Belki de köleler sayesinde işçiliğin ucuz olması, alet yapımını düşünmemelerinde etkili olmuştur. Atina'da üretim yapılan yerler, üretim dükkanları olmuştur, fabrika olmamıştır. Nitekim en büyüğünün kapasitesi 120 işçiyi aşmamaktaydı. O üretim dükkanları, başlangıçta isteyenler için inşa edilirdi. Daha sonra üretim yapmak isteyenler için inşa edilmiş, daha sonra da çarşı için ve en son ihracat için inşa edilmiştir (Kozntswf, 2001: 127).

Ticaret, tüm toplumlarda, tarım ve sanayinin yanı sıra, ekonominin üçüncü direği sayılmaktadır. Ancak Yunan ülkesinde, hem iç hem dış ticarete ticaretin önünde engeller olmuştur. Nitekim yolların engebeli oluşu, Yunan şehir devletleri arasındaki iletişimin zorluğu ve şehir devletlerine hakim olan ayrılıkçı eğilim, iç ticaretin gelişmesini engellemiştir. İçerideki tüccarlar, daha çok seyyar satıcılar gibiydi. Ayrıca Trakya, Makedonya ve Yunan ülkesinin kuzeyinde bulunan diğer Avrupa ülkeleri arası kara ulaşımı da son derece zordu. Yunan devletleriyle diğer bölgeler arası, M.Ö. 5.

yüzyıla kadar arabaların yol alması için elverişli yollar bulunmamaktaydı. Bu sebeple ve diğer başka sebeplerle Yunanlar, denize yönelmiş ve ticari alışveriş için denizi kullanmışlardır (Xenphon, 1935: 267). Nitekim denizyoluyla nakliyat, karayolu nakliyatından daha az külfetli olmuştur. Ayrıca Yunan ülkesi, sularla kuşatılmış yarımadadır. Bu sebeple deniz ötesi ülkelerle iletişim kurmanın en iyi yöntemi denizyoludur. Denizyolu ticaretinin karşısına engeller çıkmış; ancak bu engeller aşılabilmektedir. Bu engellerden biri, denizin kış aylarında yolculuk yapmaya elverişli olmamasıdır. Ayrıca deniz ve denizcilik konularında bilgisizdiler, bu sebeple tüccarlar, özellikle kış aylarında sahilden uzaklaşmamışlardır. Ayrıca Karadeniz'e ulaşmak isteyenlerin mutlaka kullanmaları gereken boğaz ve Dardanel geçitlerinde şiddetli rüzgarların esmesi, yolculuğu zorlaştırmıştır. Bunlardan başka, denizlerde korsanlar da bulunmaktadır. Nitekim deniz ticareti faaliyetlerine giremeyen küçük devletler, korsancılığa başvurmuşlardır. Korsancılıkla mücadele etmek için büyük deniz kuvvetlerinin olması gerekliydi (Sara, 1997: 228).

Ticarete engel olan sorunlardan biri de ticari alışveriş için güvenilir standart paranın olmamasıdır. Nitekim her şehrin kendine özgü parası olmuştur. O paraların çoğunun ülke sınırları haricinde bir faydası olmamıştır. Bilinmektedir ki Yunanlar, Küçük Asyada'ki Lidya sayesinde parayı tanımışlardır. Daha sonra M.Ö. 7. yüzyılın sonlarından itibaren, Aegina parası, ticari alışveriş için ön plana çıkmıştır. Samos Adası bu konuda onunla rekabet etmiştir. Daha sonra Atina da rekabete girmeye çalışmış, Solon döneminde üzerinde baykuş resmi olan gümüş parasını üretmiştir (İfanz, 2000: 2529). Ancak yine de batıda Aegina pazarlarına, doğuda da Samos ve Militos pazarlarına bağlı kalmıştır. Atina, Besteratos ailesinin yönetim döneminde parasını geliştirmiş ve ticaretini korumak için koloniler kurmuş, ticari antlaşmalara girmiştir. Ancak yine de parası, Aigina parasının yanında ikinci planda kalmıştır. Atina, Lorium'da gümüş keşfedilinceye kadar diğer Yunan devletlerinin paşalarını kontrol altına alamamıştır. Ancak bu keşif sonrasında Atina imparatorluğuyla desteklenen Atina parası, tüm diğer paralara üstün gelmiştir. Kronit ve Aegina'nın kontrolü altındaki ticari faaliyetler, Piraeus limanına çekilmiştir. Bu durum sonucunda Aegina, savaş ilan etmiş ve savaşın sonunda Atina'nın hükmü altına düşmüştür (Shtirman, 1935: 62; Betten, 1916: 200).

Yunan ülkesi, M.Ö. 5. yüzyılda Atina Birliği koruması altında en geniş ticari faaliyetlere ulaşmıştır. Atina'da birçok mali banka ortaya çıkmıştır. İnsanların faizi kınamaları sebebiyle bu bankalar, başlarda çok zorluk çekmiştir. Nitekim söz konusu bankalar, tüccarlara %12-18 arası değişen faizlerle kredi vermiştir. Ticari faaliyetlerin gelişmesi sonucunda Yunan şehirleri, iş paylaşırma hünerlerini öğrenmişlerdir. Her şehir, belli bir malın üretiminde uzmanlaşmıştır. Koloni işleri de gelişmiştir. Yunan mallarının pazarları ve kargo acentelikleri olmuş, Atina mallarını iç bölümlere doğru göndermişlerdir. O bölgelerin ürettikleri de Atina'ya göndermek üzere hazırlanmaktaydı (Gluskın, 1975: 305). Atinalı tüccarlar, Piraeus limanından Atika bahçeleri ve dükkanlarının ürettiği şarapları, yağı, mermeri, madenleri, süs eşyalarını, silahları ve eğlence aletlerini alıyor, Akdeniz çevresindeki ülkelerden malları getiriyorlardı. Meyveler ve peyniri Sicilya ve Fenike'den, etleri İtalya ve Fenike'den, bakırı Kıbrıs'tan, altını Taşöz ve Trakya'dan, ahşabı Trakya ve Kıbrıs'tan, hazır kumaşları Yakın Doğu bölgesinden, yün, keten ve boyayı Fenike'den, camı Mısır'dan, tahılları Karadeniz bölgesi ve Mısır'dan ve başka yerlerden getirmekteydiler (Kalobof, 1973: 76).

Son olarak, Ticari alanlarda, ekonomik kazançlarda ve siyasette gerçekleştirilen ilerlemeler, Atina'yı Yunan dünyasının efendisi haline getirmiştir. Ayrıca ticarete

genişlemesi, Yunan ülkesi çevresindeki uygarlıklarla da etkileşime geçmesine yol açmıştır. Nitekim dış dünya ve fikirselle açılımlardan, diğerlerinden daha önce etkilenmiştir. Uygun olan her şeyi ve her şartı kabul etmenin olumsuz yönleri de olmuştur. Nitekim ticarete meydana gelen bu genişleme, Atina'nın zaman geçtikçe ithal tahıla itimat etmesine yol açmıştır. Bu sebeple Dardanel boğazını ve Karadeniz'i sürekli kontrol altında tutmayı amaçlamıştır. Yine bu sebeple Mısır ve Sicilya'ya hamle düzenlemiştir. Bu durum sonucunda imparatorluk özelliği taşımayan Delos birliğine dönmüştür. Atina, gücünü kaybettiğinde ticaretini koruyamaz hale gelmiştir. Sonunda yıkılmaya mahkum olmuştur (Sara, 1997: 234; Andıref, 1983b: 260-262).

8.5. Yunan Toplumunda Kölelik

Yunan toplumundaki kölelerin sosyal ve ekonomik durumu diğer toplumdaki kölelerin durumundan farklıydı ve özellikle Atina toplumundan farklıydı. Kölelerin birçok hakları bulunuyordu. Elbiseleri diğer özgür insanların elbiselerinden farksızdı ve kimsenin onlara vurma hakkı yoktu ayrıca bazılarının büyük servetleri vardı (Buriş, 1963: 107). Atina toplumundaki köle kaynağı savaş, doğuşla veya yargı kararlarıydı. Sayıları ise vatandaşlar sayısına göre çok fazlaydı ve çalışma alanlarından dolayı Şehirdeki sayıları köylerdeki sayılarından çoktu. Çünkü ev ve sanat işlerinde çalıştırılırlardı. Bazıları sanatını o kadar iyi yapardı ki büyük servet toplayıp özgürlüklerini satın aldılar böylece Atina'da yaşayan yabancı gibi oldular (Westermann, 1955: 43; Marınofsh, 1986: 141).

Yunanlıların kölelik meselesine bakış açıları bizim bakış açımızdan farklıydı. Onlarda kölelik doğal bir durumdu ve hayatlarından bir parça olmuştu ve üretimde vazgeçilmez bir faktördü bu yüzden Atinalı vatandaşlar kölelere iyi davranıyordu. Yunan toplumundaki ve özellikle Atina toplumundaki kölelere iyi davranma ahlaki bir sebepten çok ekonomik bir sebepten kaynaklanıyordu. Çünkü Atina toplumunun servete ihtiyacı vardı ve bu servete sahip olmak birinci derecede kölelere sahip olmaktan geçiyordu. Ve böyle iyi davranmaları onların bütün çalışma gücünü elde ederek en büyük geliri sağlamayı amaçlıyordu (Yahya, 2010: 109; Buriş, 1963: 108-109).

Yunan toplumundaki köleler ekonomik ve sosyal bakımdan tek bir kesim değil birçok kesimi oluşturuyorlardı. En şanslıları ise bir mesleğe sahip olanlarıydı. Çünkü büyük servetler elde edip yabancı kesimine yükselebiliyorlardı. En şanssızları ise bir mesleği olmayanlar ve gümüş ocaklarında çalışanlardı. Kölelerin Atina toplumunda böyle bir duruma sahip olsalar da Sparta'da kölelerin durumu tam tersineydi. Çünkü Sparta sistemi özgür Spartalıların diğer bütün toplum kesimleri üzerinde egemenliğini ispat etmeye çalışıyordu bu da sayılarının çoğalmasına ve hayatın her alanında kullanılmalarına rağmen kölelere kötü muamele etmeye sebep oldu (Fahmı, 1999: 182). Kölelerin yanında bir başka kesim de vardı bunlar yabancı kesimdi. Bu kesim Atina'da sürekli olarak yaşayan yabancı kişilerden oluşuyordu. Devlet bunlara birçok hak vermişti özellikle devletin meslek sahiplerine ihtiyacı artınca hatta bunlar askerlik bile yapıyorlardı, vergi ödüyorlardı ancak toprak sahibi olamıyorlardı bu da devletin onlara vermediği tek hakkı (Aıyad, 1969: 221).

KRONOLOJİ CETVELİ:

1600-1400	Miken uygarlığı
1270	Troya savaşı
1200	Yunanın, tarihindeki karanlık döneme Giriş
1100	Dor'lu istilacıların Yunanı işgal etmesi ve Anadolu'ya göç başlaması
900	Yunan şehrinde hayatın başlaması
850	Homeros'un şiirleri
800-650	Lidya'dan öğrenilen demir para basımının başlaması
776	Yunan'daki ilk olimpiyatların geleneksel tarihi
683-682	Atina'daki yıllık yönetimin başlama tarihi (Arhon)
621	Atina'da Drakon yasaları
594	Solonun kral olması (Arhona)
592	Atina'da Solon'un reformları
561	Atina'da tiranlık yönetimin başlaması
560	Solonun ölümü
546	Pers'lerin Asya'daki Yunan topraklarını işgal etmesi Lidya'nın başkentini Pers topraklarına katması
510	Atina'daki tiranlık yönetimin bitmesi
499	İyonya'lı şehirlerin Pers'lere karşı ayaklanması
494	Asya'daki Yunan şehirlerinin Pers'lerin kontrolüne geçmesi
493	Simostoklisin Atina kralı olması
490	Pers'lerin Yunan'a saldırması, Marson savaşı, farsların yenilgisi
480	Pers'lerin tekrar Yunan topraklarına saldırması(ikinci Midya savaşı), sirambolay savaşı ve Pers'lerin ikinci kez yenilmesi
478-477	Delos ittifakı
462-460	Pericles'in ilk ortaya çıkışı
456	Drama şairi Eeschylus'un ölümü

- 454-453 Delos ittifakının hazinelerinin Atina'ya taşınması
- 431 Atina ile Sparta arasındaki Pelopennesos savaşının başlaması
- 430 Pelopennesos savaşlarının ikinci yılı, vebanın yayılması, Pericles'i azletmesi ve bir yıl sonra bir daha ataması, Herodot tarih yazılarını tamamlaması
- 429 Pericles'in ölümü
- 425 Savaşın yedinci yılı, Spartanın barışGirişimleri Atina tarafından reddediliyor
- 421 Savaşın on birinci yılı Nikas barışı
- 426 Savaşın yirmi 6. yılı, Sofikles ile Euripides'in ölümü
- 405-404 Savaşın yirmi yedinci yılı. Atina'nın yenilgisi. Atina kuşatması ve surlarının yıkılması. Sparta'nın M.Ö. 371 yılında Yunan'a egemen olması
- 399 Sokrates'in M.Ö. dördüncü yüzyılın başında idam edilmesi
- 378-377 Delos ittifakını yeniden kurmak
- 371-362 Thebai'nin Yunan'a egemen olması
- 359 II. Philip'in tahta çıkması
- 354 Büyük İskender'in doğuşu
- 340 Atina ile Makedonya arasında savaş
- 338 Yunanlıların Haronya muharebesinde yenilgisi. Makedonya'nın Yunan'ı kontrol altına alması
- 336 II.Philip'in öldürülmesi ve Büyük İskender'in tahta çıkması
- 335 Büyük İskender'in Yunan şehirlerinin isyanını bastırması
- 334 Büyük İskender'in Doğuya sefer başlatması
- 332 Büyük İskender Mısır'da. İskenderiye'nin kurulması
- 323 Büyük İskender'in Babil'de ölmesi

SONSÖZ

Yunan Medeniyetinin mirası modern ‘Avrupa’ medeniyetin oluşumunda büyük bir tesire sahiptir fakat bu etki hâlâ dünyanın her tarafında ve her cenahtan gelişmede kolayca görünen bir şekilde kendisini göstermektedir. Balkanlar’ın güneyinde yer alan bir ülke olan Yunan yarımadası Türkiye, Arnavutluk, Bulgaristan ve Makedonya Cumhuriyeti ile sınır paylaşmaktadır; Ege Denizi ve Akdeniz’in etki alanında bulunan Mısır medeniyeti ve Irak, Suriye, Türkiye ve Ön Asya ile yakın ilişkileri olmuştur.

Akdeniz’in kuzey kıyısındaki medeniyetlere ev sahipliği yapan ve bu medeniyetlerin değerlerini taşıyan Antik Yunan toplumu kapalı bir toplum değildi. Bu durum toplumların birbirini etkilemesini kolaylaştırıcı bir işlev görüyordu. Ayrıca, bu açıklık Antik Yunan toplumunun Eski Mısır, Suriye, Irak ve Ön Asya (Türkiye) toplumlarıyla bir etkileşime girmesini de kolaylaştırıyordu. Antik Yunan Medeniyeti, kendi olgunluk evresine ulaştığında çevrelediği Akdeniz havzasında yayılmaya başladı ve bu bölgeyi etkiledi. Ve bu medeniyetleşme hareketi Akdeniz Bölgesi kaynaklı olarak pek çok bölgenin düşünce sistemini etkilemiştir. Bu noktadan uzaklaşmadan söyleyebiliriz ki bu Yunan medeniyet hareketi doğrudan ya da dolaylı modern dünyayı da etkilemeye devam etmektedir.

Yunan uygarlık birikimi Roma’ya taşınmıştır. O kadar ki Roma siyasi yönetiminin tüm uzantıları, Yunan düşüncelerin yayılması niteliğinde olmuştur. Roma’nın siyasi ve yasama uygarlığı, fikir ve kültür olarak Yunan kaynaklıdır. İskenderiye, Yunan uygarlığının izlerini korumuştur. Daha sonra doğu ile batı arasındaki düşünce sentezi, Roma devleti gölgesinde kendini göstermiştir. İslam’dan önce Yunan fikirleri onların diline, İslam’dan sonra Arapça’ya aktarılmıştır. Bu fikirler özellikle felsefe alanında önemli rol oynamıştır. Aynı şekilde Araplar da Mağrip ve Endülüs’te aynı rolü oynayarak Arapça’dan Latince’ye çevrilmiştir. Bu şekilde Avrupa’daki kalkınmanın kıvılcımı sunulmuştur ve Yunan ruhu Avrupa aklına cereyan etmiştir. Nitekim çağdaş Avrupa fikirlerinde olan her şey, bir şekilde Yunan uygarlığına bağlı olabilir. Avrupa uygarlığı, sadece uygarlık açısından Yunanlara borçlu değildir; aynı zamanda edebiyat, tiyatro ve sanatı da onlardan almışlardır. Bireysellik hayırlarıyla ve şerriyle onlardan almışlardır. Hayrı, demokrasiye yol açmasıdır; şerri ise kapitalizme yol açmasıdır. Laiklik ve putperest dinin düşünce alanlarından uzaklaştırılması, reform döneminde kiliseye karşı bir tepki niteliğindedir; ancak ortaçağda Yunanlardan alınmış bir özelliktir. Mutlaka ortaya çıkmalı ve baskın gelmeliydi. Tüm bunlar, Avrupa uygarlığının temel hatlarını oluşturmuştur ve tümü Yunan uygarlığından alınmadır.

Ayrıntılara girdiğimiz zaman, Yunanların Avrupa’ya, belki de tüm dünyaya demokrasiyi öğrettiğini söyleyebiliriz. Hatta demokrasi, diktatörlük, oligarşi, demagoji gibi siyasi terimlerin tümü Yunan kelimeleridir. Elbette Yunan sistemlerinin isimleriydiler.

Yunanlar, batıya ve belki tüm dünyaya Felsefi fikirleri öğretmişlerdir. Nitekim denilebilir ki onlardan sonra gelen tüm felsefi akımlar, iki kutuptan kaynaklanmıştır: Plato’un ideaları ya da Aristoteles’in gerçekçiliği. Ya da bu ikisi arasında gidip gelmiştir. Yunanlar, mantıkta ilerlemişlerdir ve aynı sebeple heykelticilikte ilerleyerek güzellik, uyum, birlik açısından zirveye ulaşmıştır. Nitekim mantık ve sanat, Yunan ruhundan kaynaklanmıştır. Avrupa dillerinin çoğunda Yunanca terimler bulunmaktadır. Bu sebeple farklı temellere sahip bu dillere ortak özellik kazandırmıştır. Tiyatro, tüm özellikleri ve isimleriyle birlikte tamamen Yunanlardan alınmıştır. Spor oyunları ve olimpiyatlar da Yunan mirası ve uygarlığıdır.

Yunanların birtakım yetenekleri ve imkanları olmuştur. Bunların birincisi, bireyseldir. Bunun sonucunda diyalog ve diyalogla birlikte demokrasiyi doğurmuştur. Bu özellikleri sayesinde bireyin yönetimini tasavvur edememişler ve böyle bir şeyin şehri ve halkını öldüreceğine inanmışlardır. Nitekim diyalogsuz bir şehir, şehir değildir. Bu yetenekleri, onlarda kanun düşünürleri ve ıslah ehlini ortaya çıkarmıştır; örneğin Solon ve Brickles gibi. Bu şekilde asıl liderlik, tüm ümmetin ruhuna işlemiştir ve enerjilerini ortaya çıkarmıştır. Bu şekilde kalkınma ve ilerleme sağlanmıştır. Solon ve Brickles bu öğretileri yaymış ve sonunda Yunan ülkesinde dâhiler yetiştiren ekol haline gelmiştir.

Bu yeteneklerinin ikincisi, insancılıktır; yani tüm kültürün ve her bireyin konusu olmasıdır. Tiyatro, bu özelliğin sonucunda ortaya çıkmıştır. Sanat da öyledir. Sofist felsefesi de bunun bir yansımasından başka bir şey değildir. İnsancılık özelliğinin hayrı ve şerri vardır. Dini konuları ele aldığında, tanrılar kötü huylarında dahi insan gibi olurlar. Yücelik uyandırmazlar ve din, en ufak bir kutsallık uyandırmaz. Ayrıca doğu dinlerinin aksine, değerleri ve davranışları oluşturmada dinin bir rolü olmaz. Bu haliyle din, Yunan uygarlığının en zayıf yönü olmuştur. Belki de uygarlığın çökmesi bu zayıflık yüzündendir. Uygarlıklar olduğu kadar ahlak olmasının sebebi, ahlakı dine bağlamaktan başka bir şey değildir. Ancak Aristotles'in görüşü olan ahlakı metafizikten ayırma eğilimi revaç görmüştür. Bazı değişikliklerin meydana geldiği dönemler sonrası değerler sarsıldığında, Yunanlar kendilerini insanın hayat zorluklarına karşı sahip olduğu özelliklerin tümünden uzaklaşmış olduklarını gördüler. Bunun üzerine çeşit çeşit ilaçlar sunan ahlak felsefeleri türemiştir. Ancak hastalıkları tedavi etmekten çok uyuşturma etkisi olmuştur. Yeteneklerinin üçüncüsü ise düşünmektir. Bunun da hayrı ve şerri olmuştur. Hayrı, felsefeyi ve mühendisliği ortaya çıkarmasıdır. Şerri ise birçok alanda felsefeye vesayet hakkı vermesidir.

Yunanlar, ahlak ile dini ayırdıkları gibi, ahlak ile güzelliği de ayırmışlardır. Ahlakı ruhtan yabancı bir olgu olarak görmüşlerdir. Sanatçının tek amacı güzelliştir ve sanat zevkini uyandırmaktır. Şiirin, tiyatrunun ya da sanatın amacı, insanların daha iyi olmaları değildir. Tuhaf bir durumdur ve Platon'un sesi burada kaybolmuştur. Fikirsiz olguların bazıları, diğer olguları yıkmaya başlamıştır. Sanat, ahlak çitinden uzaklaştırıldığı zaman, uygarlığın içini kemiren kurt gibi olur.

KAYNAKLAR**ANTİK KAYNAKLAR**

- ARISTO, 1963. el Nizam el-Atmi, Çev: Radtik ,S., Moskova ve Leningrad, 342 s.
 _____, 1983. el-Siyaset, Çev: Cübolif, S., fi Kıtáb Muafat Aristo, Cilt: 4, Moskova, 356 s.
- ARISTOPHANS, S., 1954. Komidyat fi Mücaladın, Çev: Bitrofski ,F., Moskova,221 s.
- HERODOTUS, 1972. el-Tarih fi Tısa' Aczaa, Çev: Strafotıski, G., Leningrad, 580 s.
- HOMER, 1967. İlyada, Çev: Durını Hişba, Beyrut, 380 s.
 _____, 1967. Odyssey, Çev: Jokoviske, Beyrut, 400 s.
- PLATON, 1972. El-Kawanın, Çev: Yafonun, A., Fi kıtáp Platon Fi salas Mucilet, Cilt: 2, Moskova, 210 s.
- PLATON, 1986 . Mulafat Platon Fi Salas Mucilet, Cilt: 1, Moskova, 306 s.
- PLUTARCH, L.M., 1928. el- Uzama, Çev: Mihael Başar, Cilt: 1, Moskova, 1928 s.
 _____, L.M., 1987a. Aristides, Çev: Subulufıski, S., Mutarat Mn Sirat el-Hayat Fi Mucıldın, Cilt: 2, Moskova, 1928 s.
 _____, L.M.,1987 b.Solon, Çev: Subulufıski, S., Mutarat Mn Sirat el-Hayat Fi Mucıldın, Cilt: 3, Moskova, 1928 s.
- STRABON, 1964. el-Coğrafiya, Çev: Strafoski, G., Moskova, 268 s.
- TOUCYDİDES, 1981.Tarih, Çev: Strafoski, S., Leningrad, 42 s.
- KSENOPHON, 1935. Ektisad, Çev: Sobwlufıski, E., fi Kıtáp Ksenophon el-Athını ve Mudakarat Sukratiya, Moskova, ss. 252-320.
 _____, 1935. Hilinika, Çev: Loriya, S., Leningrad, 423 s.
 _____, 1936. Anabasis, Çev: Radıstıg, E., Moskova ve Leningrad, 114 s.

MODERN KAYNAKLAR

- ABADİ, M., 1993. Dımokratıyat el-Athinin, Mücilet A'lim el-Fıkır, say: 22, Kuveyt, 287 s.
- ABDULHAİ, O., 2001. el-Fkr Siyasi fi Esur kadıma , el-Mussat Camıha l'il Neşr, Lubnan, 376 s.
- ABU,D., 2010. Ulama el-nehza el-avrupıya,dar farabı, beyrut, 210 s.
- ABUBAKİR, N. M., 1998. Dırasat fi el-A'sir el-Hilinsti, Dar el-Marifiya , Iskenderiye, 425 s.
- ABÜD, A., ve MUHEMMED, R., 1993. El-Yonan ve el Roman, Dirasa fi Tarih ve el-Hezara, Musul Üniversitesi, Irak, 440 s.
- AHMED, S. S., 1980. Hezarat el-Vetan el-Arabi Ke'halfiya li'l Madına el-Yonaniya, Bağdat, 489 s.
- AHMED, T. A., 1970. Tarih el-A'mara ve el-Finun, 2. Baskı , Tunus, 195 s.
- AIYAD, M. K., 1969. Tarih el-Yonan, 1.baskı, Cilt: 1, Şam, 419 s.
- AKARCA, A., 1998. Şehir ve Savunması, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3.baskı, Ankara, 246 s.
- ALABAD, M. R., 1994. Tarih Egrık, Şam Üniversitesi , Suriya, 240 s.
- ALEXIOU, S., 1991. Minos Uygırlığı, Çev: Elif Tül Tulunay, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 174 s.
- ALİ,A.A., 1971. el-Tarih el-Yonani fi A'sır el-Hilladi, Dar el-Nehzı el-Arabiya, Lübnan, 851 s.

- ALİ,S.I., 1990. El-Tarbiya fi el-Hezara el-Yonaniya, Alim Kitap l'il Neşr, Kahira, 256 s.
- ALYAD, M., 1987. Traih el-Mutakadat ve el-ıfkar el-Diniya, Çev: Abdulhadı Abas, Cilt: 1.2., 1. baskı, Şam, 270 s.
- AMİT, M., 1965. Athens and Sea, Bruxelles, Vol IV, p. 581.
- ANDİREF, N., 1983. el-Elakat Ziiraya Fi Atıka Fi el-karnan el-Hams ve el-Rabıh M.Ö Fi Ktup el-Yonaniya kadıma , Cilt:1, Moskova, ss. 247-326.
- ANDİREF, N., 1983. Isparta Knmuzıc lil Police el-Egrekıya fi Kıtıp el- Yonan Kadıma, Cilt: 1, Moskova, ss. 194-216.
- ANTONY, A., 1981. Greek Society a Pelican Book, Oxford, p. 368.
- ARTHUR, G.B., 1989. The Pageant of Civilization, New York, p. 289.
- ARYANS, F., 2000. Ayam Alexander Kbir fi Irak, Çev: Fuad Cımil, Dar vıarak, Bağdat, 187 s.
- BADIAN, E., 1964. Studies in Greek and Roman History, Oxford, p. 201.
- BAKİR, T., 2011. Mükadıma fi Tarih el-Hezarat Kadıma, Bet Varak l'il Neşr, Cilt: 2, 1. Baskı, Bağdat, 768 s.
- BAKİR, T., 1980. Mücız Tarih el-Elüm ve el-Maarif fi el- Hezarat el-Kadıma, Bağdat, 608 s.
- BAWRA, M., 1980. el-Adabı el-Yonani Kadim, Çev: Muhammed Ali, Dar Saadi li'l Neşr, Kahira, 235 s.
- BEATTY, J., vd, 1991. Heritage Of Western Civilization, Prentice Hall, 7th Edition ,Vol 1., USA, p. 343.
- BEDEVİ, A., 1980. el-Turas el-Yonani fi el-Hezara el-Islamiya, Dar kalem l'il Neşr, Beyrut, ss. 150-163.
- BETTEN, F. S., 1916. The Ancient Wrold From Earlist Times to 800 A. D., NewYork, p. 460.
- BILAFATISKİ, T., 1962. Tarih el- Yonan el- Kadim, Moskova, 260 s.
- BIRNAL, M., 2004. Athina Savdaa, Çev: Üniversite Profesörleri Bir Grup, Cilt: 1.2., 1. Baskı, Kahira, 557 s.
- BITRE, A., 1977. Madhal ila tarih el-Egrek ve Eadabıhm ve Asarıhm, Çev: Yoel Yusuf Azız, Darl küyup lil Neşr, Müsul, 131 s.
- BOARDMAN and Others, 1986. The Oxford History Of The Classical World, Oxford, p. 368.
- BOARDMAN, J. vd., 2001. The Oxford Illustrated History of Greek and The Hellenistic World, Oxford, p. 446.
- BOARDMAN, J., GRIFFIN, J. ve MURRAY, O., 1991. The Oxford History of Greece and The Hellenistic World, Oxford University Press, New York, p. 520.
- BOZANYAS, S., 1940. Vasıf Bilad el-Yonan, Çev: Konderatıf, S., Moskova, 71 s.
- BREASTED, J., H., 2000. Facır el- Zamir, Çev: Salim Hasan , Maktabat el- Usra, Kahira, 455 s.
- BRODEUR, A., G., 2010. The Pageant of Civilization, G. C. P., New York, p. 517.
- BRUDIL, F., 1999. Tarih ve Kavaid Hezarat, Çev: Husin Şarıf, Mısır, 193 s.
- BURİŞ, D., 1963. Malumat an el- Abid ve el-abıdıya fi Mualafat Ksenophon, Moskova, ss. 107-112.
- CABIR, M., A., 1991. el-Turas ve el-Hedasa, el-Markaz Sakafi el-Arabi, Beryut, 145 s.
- CARY, M. and Haarhoff, T. J. 1961. Life and Thought in the Greek and Roman World, London, p. 255.
- ÇÖMERT, B., 2015. Mitoloji ve İkonografi, De Ki Basım Yayım Ltd, 4. baskı, Ankara, 217 s.

- CONSTANTİN , Z., 1981. Fi Ma'rakat Hezara, Dar el-Malain, 4.baskı, Beyrut, 265 s.
- CUNLIFFE,B., 2001. The Oxford Illustrated History of Prehistoric Europe, Oxford University Press, New York, p. 532.
- DEBURGH,W. G., 1926. The Legacy Of The Ancient World, London, p. 462.
- DIAKOV, V., ve KOVALEV, S., 2000. el- Hezarat Kadima , Çev: Nasim Vakım, Cilt: 1.2. Dar A'laddin , Şam, 420 s.
- DILMAS, K., 1982. Tarih el-Hezara el-Avrupiya, Çev: Tofik Vehbi, Mınşurat A'ivedat, 2. baskı, Beyrut, 535 s.
- DIMOSNIS, M., 1964. el-Hadis Zid Lobitin, Çev: Tısfotkuf. E., fi Kitab Muhtarat Mn Tarih el-Yonani el-Kadim, Moskova, 644 s.
- DUIKER, W. and SPIELVOGEL, J. 2004. World History, Thomson Learning Academic Resource Center, Vol. 1 to 1800, 4th Edition , USA, P.544.
- DURANT, W., J., 2001. Kısac el-Hezarat, Çev: Muhammed Bıdran, Cilt: 4, Mıktabıt el-Usra, Kahira, 253 s.
- YAFİ, A., 1964. Tmahid fi el-Ectıma, 4. baskı, Şam Üniversitesi, 200 s.
- ELİMAR, A. ve JANIN, A., 2003. Tarih Hezarat el-Alam, Çev: Farid Dağır, Dar Uvedat, Cilt: 1, Beyrut, 680 s.
- FAHID, B., M., 2002. Muhazarat fi el-Fıkr ve el-Hezara, Dar manahıc lil Neşr, Umman, 418 s.
- FAHMİ, M., 1999.Tarih el-Yonan, Mısır, 465 s.
- FARİH, A.E., 2002. el- Şark Adna fi Asir Hileni, 1.baskı, Kahira, 307 s.
- FAZIL, V.A., 2007. Mavsuat A'lim Tarih ve el-Hezara, Mektıbat Nüblis, Cilt: 1,3. bask, Beryrut, 467 s.
- FERSIRVIS, F.ve WILLTIR, Y., 1960. Usul Hezarat el-Şarkiya, Dar el-Kırnık l'il Neşr, Ürdün, 1022 s.
- FINLEY, M., 1952. Studies and Gredit in Ancient Athens 500-220 B.G.New Brunswich, p. 354.
- FRANK, H. M., 1970. el-Madhal ela Fnun el-Masrahiya, Çev: Bir Grup Araştırmacı, Kahira, 445 s.
- FREEMAN, C., 2013. Mısır,Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları, Dost Kitabevi Yayınları, 4. baskı, Ankara, 700 s.
- FRIEDEL, E., 2011. Antik Yunan'ın Kültür Tarihi, Dost Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 287 s.
- GLANVILLE, S. R. K., 1963. The Lagacy of Egypt, Oxford, pp. 180-195.
- GLUSKIN, L., 1975. Kazaya el-Tarih İktisadi ve el-Ectıma'i fi Athina fi karn 4. M.Ö, Leningrad, 455 s.
- _____,L., 1976. Havla Hasası el-Polise el-Egrike el-Klasıkıya ve Azmatıha, Moskova, 534 s.
- GNİMAT, M., 2005. el-hezara ve el-Fıkr el-A'lamı, Dar el-Isra, Ürdün, 543 s.
- GRAVES, R.,1962. Greek Myths (Pelican ed.) I, p. 34.
- GREAVES, R., vd, 1997. Civilizations of The World the Human Adventur,Addison-Wesley Educational Publishers. 3rd Edition , USA, p. 1170.
- HAJAJ, M., 2009. Maabıd fi el-Yunan kadıma,Alam fıkr, Kuveyt, 411 s.
- HAMAD, H., F., 2003. Mavsuat el-Asar el- Tarihiya, Dar el-Usama lil Neşr ve Tabıh, Baskı.1,Uman, 704 s.
- HAMAD, M., 2006. Tahtit el-Mudın el-İnsani A'ıbra A'ısır, Maktabıt el-Isra, Kahira, 405 s.
- HAMMOND, N.G.L., 1967. A history of Greece to 322 B.C., Oxford, p. 14.

- HARLZ, W., 1984. Mvara Tarih, Çev: Ahmed Abu Zid, Dar el-Nahzı Arabiya, Beyrut, 560 s.
- HATİP, M., 1998. el-Hezara el-Egrekiya, el-Minara l'il Neşr, 1.baskı, Beyrut, 346 s.
- _____, M., 2007. el-Fıkr el- Egreki ,Dar A'laddin l'il Neşr, Şam, 422 s.
- HATUM., N.,vd., 1965. Mucız Tarih el-Hezara, Matbat Kamal, Cilt: 1, Şam, 442 s.
- HEGEL, C., 1956. The Philosophy Of History, A New Introduction by: Fridrich.c.j., The Dover edition , New York, p. 457.
- HORNBLOWER, S. and SPAWFORTH, A., 1999. The Oxford Classical Dictionary, The Ultimate Reference Work On The Clasical World, Oxford Universty Press, 3rd. Edition, p. 1640.
- HOWE, H., 1991. Ancient and Medieval Worlds, Longom press, London, p. 332.
- HÜSEYİN, A. A., 1987. Masadır el-Tarih Egreki, Maktıbet el-Nahza, Kahira, 550 s.
- _____, A.A., 1991. El-Madhal ela Trih ve el-Hezara Egrekiya, Maktıbet el-Nahza, Kahira, 670 s.
- HÜSEYİN, T., 1921. Nizam el-Athine , Dar el-Maarif, Mısır, 600 s.
- IFANZ, G., 2000. Herodot , Çev: .Amin salama, el-Askandariya, 252 s.
- İMAM, A. I., 1996. Platon ve el- Mara, Maktabat Madbüli, Kahira, 300 s.
- JANSON, H.W. and JANSON, A.F., 2004. History of Art The Westren Tradition, Pearson Education , Revised 6th Edition,Vol 1., Italy, p. 428.
- JONES, 1960.The Decline of The Ancient World, London, 236 s.
- JONES, A. H. M. 1977. The Athens Of Demosthenes, Gambridge, p. 346.
- JUNDİ, I. A., 1998. Maalim tarih el- yonani el-kadim, Cilt:1, kahira, 608 s.
- KAFALOF, E., Tarih el-Yonan el-Kadim fi Halakat Tarih A'lim Kadim Cilt: 1, Moskova, 525 s.
- KAGAROF, S., 1936., Ektisad el-Yonan el-Kadim fi Karnain el-Hamis ve el-Rabi'a' fi Kıtıp Tarih el-A'lim el-Kadim, Cilt: 2, Moskova, 670 s.
- KALISTOF, B., ve STOFİYA , F., 1956. Tarih el-Yonan Kadim , Moskova , 569 s.
- KALOBOF, M., 1973. Ektisad el-Yonan Kadim fi Karnain el-Hamis ve el-Rabi'a' fi kıtıp Tarih A'lim Kadim Cilt:1, el-Yonan Kadima, Moskova, 362 s.
- KAMİL, F., 1983. el-Mevsua felsıfiya el-Muhısera, Bağdat, 317 s.
- KAMÜS, E. Z., 2000. Assar Alim Arabi fi Asir el-Yonani, Dar el-Marif el-Misriya, 2.baskı , İskenderiye, 214 s.
- KARAM. Y., 2014. Tarih el-Fılsafa el-Yonaniya, Mussat el-Hındavı, 1.baskı, Kahira, 300 s.
- KİTO, Y. H., 1962. el-Egrik , Çev: Abdurızak Yasir, Dar el-Fıkr Arabi, Şam, 283 s.
- KOLANJ, F. D., 1950. el-Madina A'tika ,Çev: Abas Bayomi, Maktıbat Nehza, Kahira, 454 s.
- KOTRİL, L., 1984. Mavsuat el-Asariya el-A'lamiya, Çev: Muhemmed Abdulkadır , Kahira, 330 s.
- KOZİŞEN, N., 1983. Tadvın el-Tarih el-Kadim, Moskova, 413 s.
- KOZNTSWF, D., 2001. el- Sına'at el-Yonaniya , Kahir, 243 s.
- KRİMİR, S. N.,1974. Asatir el-A'lim Kadim, Çev: Ahmed Abdulhamıd, Kahira, 452 s.
- KRVAZİYA, M.,1959. el-Hezara Hiliniya, Çev: Muhemmed Ali, Kahira,5124 s.
- KSHLINKOG, A., 1987. Havla Bazi Kazaya Tatavır Hikumat fi el-Yonan Kadima , Moskova, 305 s.
- LACEY, W. K.,1984. The Family in Classical Greece , Cornell University Press, Ithaca, New York, p. 112.
- LAERTIUS, D., 1979. Havla Hayat el-A'ulama ve el- Falasifa el-Maşhürin, Moskova, 214 s.

- LAERTIUS, D., 1979. Havla Hayat el-A'ulama ve el- Falasifa el-Maşhürin, Moskova, 189s.
- LINTON, R., 2010. Şacirat el-Hezarat, Çev: Ahmed Fahri, Cilt: 2, Kahira, 382 s.
- LİTMAN, R. G., 2000. el-Tacruba el-Egrikiya , Çev: Münira Kervan, Kahira, 157 s.
- LIVINGSTON, R. W., 1961. The Pageant Of Greece, Oxford, p. 283.
- LOON, H. W., 2023. Gençler İçin Uygarlık Tarihi, Çev: Seda Çingay, Say Yayınları, 1.baskı, İstanbul, 624 s.
- M.ROSTOVZEFF, 1963. Greece, New York, p. 208.
- MAHMUD, M. A., 1998. el-Esul Şarkiya l'il Eilm el-Yonani, A'm l'il Dirasat ve el-Bhus, Trablus, 435 s.
- MAKAVİ, F., 1980. Tarih A'lim el-Egriki ve el-Hezaratıhi, Dar Raşad, 1. baskı, Libya, 542 s.
- _____, F., 1999. el-Şark el-Adna fi A'srain el-Hilinsti ve el-Romani, Mektıpet Mısıri l'il Neşr, Kahira, 412 s.
- MAKSİMOV, E., 1956. el-Fnun fi el-Yonan Kadima , Moskova, 104 s.
- MALAH, A., 2001. Tarih Herodot, Birleşik Arap Emirlikleri, 513 s.
- MALAH, H. Y., 1997. el-Ilaka bin el-Hezarat ve el-Mustıkbal el-İnsaniya, Musul, 440 s.
- MANSEL, A.M., 2014. Ege ve Yunan Tarihi,Türk Tarih Kurumu, 10.baskı, Ankara, 772 s.
- MARINOFITSH, L., 1986. Bhus Cadida fi el-A'budiya el-Egrekiya, Moskova, 154 s.
- MARTIN, T., R., 2014. Eski Yunan Tarih öncesinden Helenistik Çağ'a, Çev: Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, 2.baskı, İstanbul, 407 s.
- MASHKIN, A., 1956. el-Tatavur Ektisadi l'il Yonan Klasikiya, Moskova, 128 s.
- MATSAS, N.,1989. Muzakarar Alexander el-Kbir, Çev: Tahir Fifa, Kartaca, 247 s.
- MINANDİR, S., 1964. Komidiyat, Çev: Tısortuski, S., Moskova, 513 s.
- MITRY, N.,1913. Mulahs Tarih el-Kadim, Mıtbat el-Maarıf, Kahira, 322 s.
- MUHASİB, S., 2000. Kısar el-Mosika ve el-Hezar fi el-Garb, Cilt:1, Şam, 613 s.
- MÜNİS, H., 1998. A'lim el-Marifa, Kuveyt, 394 s.
- MURAD, M.,1999. el-Hüriya fi el-Felsafat el-Yonaniya , Dar el-Vefa l'il Neşr, İskenderiye, 456 s.
- NASİRİ, S. A., 1973a. Azwa A'la el-Hezara el-Mikeniya, Kahira, 287 s.
- _____, S.A., 1973b. el-Egreek Tarihihim ve Hezaratıhim, Dar Nehzi Arabi, Suudi Arabistan, 598 s.
- NASRALLAH, S., 2007.el-Madhal ela A'ilim Tarih, Dar Nahza el-Arabiya,1. Bask, Beyrut, 632 s.
- NERSİSYAN, F., 1999, el- Fıkr el-Siyasi fi el- Yonan Kadima, Çev: Hana A'bud, el-Ahali l'il Neşr, 1.baskı, Şam, 208 s.
- NİHARDIT, A., 1994. el- Aliha ve el-Abtal fi el-yonan kadima, Çev: Haşım hamadı, el-Ahali lil Neşr, Şam, 68 s.
- NOUREDDİNE, A., 2006. Mavakı'i el-Asar el-Yonaniya fi Mısıri, 4. bask, Kahire, 411 s.
- OMAN, C.W.C., 1968. A History Of Greece, London, p. 501.
- OSAMN, A., 1984. el- Şiir el-Igreki , Alam el-Marifa lil Neşr, Kuveyt, 178 s.
- PARETI,L., 1965. History Of Mankind, Cultral and Scientific Development, NIK, Vol II, London, p. 664.
- RAŞİD,F. , 2011. Zavahir Hızariya ve el-Camaliya mn el-Tarih Kadim , Dar Safahat l'il Dirasat ve Neşr,1. baskı, Şam, 253 s.

- RAWSON,E., 1969. The Spartan Tradition in European Thought, Oxford Universtity Press, London, p. 390.
- ROBERTS, A., 1989. Tarih el-Yonan, Çev: Muhemmed Tofik Hasan, Dar el-Arabiya lil Mavsüat, 1.Bask, Bağdad, 368 s.
- ROBERTS, J.T., 2012. Herodots, Çev: Halid Garib, Matbat Hindavi, Kahira, 580 s.
- ROBINSON, I., 1966. Atina Fi Ahd Berikles, Çev: Anis Friha , Beyrut, 372 s.
- RODGERS, N., 2015. Antık Yunan, Çev: Ülke Evrim Uysal, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 512 s.
- ROMAGNOIS, G., 2013. Romagnosi, Giandomenico, Vol. 1. London, p. 220.
- ŞA'RAVİ, A., 1982. Asatir el-Egrekiya, Kahira, 520 s.
- SAKAF, A., 2004. el-Din Enda el-ıgrek ve el-Roman , Müasasat İntşar Arabi, Beyrut, 407 s.
- SAMAN, W., 2005. el-Sıkafa ve el-Tarbiya fi el-Isur Kadima, Dar el-Maarif, Kahira, 285 s.
- SARA, H., 1997. Dirasat fi el-Ektisad el-Yonani el-Kadim, Manşurat el-Camia Damascus, Şam, 208 s.
- SARSAK, J.D., 1975. Tarih el-Yonan, 1.baskı , Beyrut, 274 s.
- SARTON, G., 1978. Tarih el- Elim, Çev: İbrahim Bayumi, Cilt: 4., Dar el-Maruf, Kahira, 383 s.
- SAVAH, F., 2005. Mavsuat Tarih el-Adyan, Dar A'laddin, 1.baskı , Şam, 303 s.
- SCRANTON, R.L., 1968. Greek Architecture, London, p. 119.
- SEARS,K., 2015. Mitoloji 101, Eski Yunan ve Roman Mitolojisi Hakkında Bilmeniz Gereken Her şey, Say Yayınları, 2.baskı, İstanbul, 256 s.
- ŞEYH,H., 1992. el- Yonan Dirasat fi Tarih el-Hezara Kadima, Dar el-Marifa camiya, İskenderiye, 412 s.
- _____,H., 1993. el-Asir Hilinsti, Dar marifa camiya, İskenderiye, 415 s.
- SHAKIR, M., 2000. Mavsuat el-Hezarat el-Kadima ve el-Hadisa, Dar Usama l'il Neşr, Cilt:1, Üman , 209 s.
- SATİRMAN, B., 1935. Makalat fi Tarih el-Sina'et el-Ta'diniya fi Elmi kadim , Moskova, 47 s.
- SİRGİEEF, S., 1948. Tarih el-Yonan el-Kadim , 2.bsk , Moskova, 62 s.
- SNODGRASS, A., 1980. Archic Greece The age of Experiment, University of Califonia Press, California, p. 236.
- STARR, C., 1965. A History of the Ancient World, Oxford, p. 249.
- STARR,Ch. G., 1977. The Economic and Growth Of Early Greece 800-500B.C., New York, p. 178.
- STECROİXDE, G.E.M., 1981. The Class Struggle in The Ancient Greek World, p.142.
- SÜBHİ, A.M. ve CEFER, S.,A., 2006. Fi- Falsafat el-Hazara yonaniya , Dar el-vıfa lil Neşr, İskenderiye, 317 s.
- SÜLEYMAN, F., 1995. el- Tarbiya End el-Yonan ve el-Roman, Dar el-Nehza Arabiya, Ürdün, 265 s.
- TANİLLİ, S., 2015. Uygarlık Tarihi, Hakları Cumhuriyet kitapları yayini, İstanbul, 572 s.
- _____, S., 2015. Yüzyıların Gerçeği ve Mirası, Cilt: 1., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 544 s.
- TEKİN, O., 2014. Eski Yunan vır Roma Tarihine Giriş,iletişim Yayıncılık, 8. Baskı, İstabul, 349 s.
- THOMSON, G., 2007. Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler Tarih Öncesi Ege, Çev: Celal Üster, Homer Kitabevi ve Yayıncılık,İstanbul, 618 s.

- TIGNOR, R., vd, 2008. A history Of The World Worlds Together Worlds Apart, W.W.Norton company, Second Edition , New York, p. 960.
- TIRAD, N., I., 1952. Tarih el-Devla el-Makdoniya, Beyrut, 256 s.
- TİYOMONİF, 1973. Makalat fi el-Tarih el-Ektisadi ve el- Ictimai lil-Yonan Kadima, Cilt: 2, Leningrad, 71 s.
- TOD, M.N.A., 1986. Selection Of Greek Historical Inscriptions, Vol II, Oxford, p. 113.
- TOYNBEE, A. J., 1990. el- Fıkr Tarihi Enda el-Egrek, Çev: Lamı M., Kahira, 402 s.
- TOYNBEE, A. J., 2003. Tarih el- Hazara el- Hilanya, Çev: Ramzi circis, Maktabat Usra, kahira. 286 s.
- UKAŞA, A. ve NAZUR, Ş., 1991. el-Yonan ve el-Roman, Dar Amal l'il Neşr, 1.Baskı, Ürdün, 247 s.
- VAFİ, A., A., 1977. el Adab el-Yonani el-Kadim, Kahira, 532 s.
- WELLS, H. G., 1944. Ma'lim Tarih el-İnsaniya, Çev: Abdul Aziz Tofik ,Cilt: 1.2.3.4., Matbat Hniya, Kahira, 954 s.
- WESTERMANN, L. 1955. The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity, PhilaDelfix, p.384.
- WILLIAM, C. H., 1982. The livery companies of the city of London: their origin, character, development, and social and importance. S. Sonnenschein, p. 280.
- YAFİ, Abdulkarım, 1964. Tamhıd fi el-Ictima'a, şam üniversitesi, 108 s.
- YAHYA, L., A., 1978. Dırasat fi Asır Heleni, Dar el-Nehze, Beyrut, 354 s.
- _____, L.A., 1956. Asar Amıl Cografi fi Tarih Athına, Beyrut, 245 s.
- _____, L. A., 1985. Mukadima fi Nuzm el-Hükum enda el-Yonan ve el-Roman, Dar el-Neşr Mısır, 1. baskı, İskenderiye, 223 s.
- _____, L. A., 1986. Homiros Tarih Hayat A'sır, Merkız el-Ta'avın el-Cami, 1.baskı, İskenderiye, 442 s.
- _____, L. A., 2010. El-Yonan Mukadıma fi Tarih el-Hezarı, Dar el-Nihze Arabiya , Beyrut, 307 s.
- YAHYA, U.A., 2015, Tarih Şark Adna el- Kadim, 1.baskı, Bağdad. 239 s.
- YALİCHEV, S., 19997. Mercenaries Of The Ancient World, Constable and Company Ltd, London, p. 296.
- YEHYA, L. A., 1978. el-Arab fi el-Esur el-Kadima, Dar Nehza el-Arabiya, Beyrut, 143 s.
- _____, L. A., 1978. Myths On The Conception Of Life between Mesopotamia and Homeric Greece, (The Arab Historian, IX,), pp. 5-14.
- ZEYD, A. A., 2012. Kıraat fi Hitap el-Hirmonteki, Dar el-Reva fid el-Sakafiya, 1.baskı, Beyrut, 216 s.
- ZİDAN, C., 2012. Hulasat Tarih el-Yonan ve el-Roman, Müsasat el-Hindavı, 1.baskı, Kahire, 550 s.
- ZİHİRATI, M. S, 1999. Alexander el-Kbir, Mıktıpıt el-Asad, Şam, 217 s.
- ZİMMERN, A., 1934. The Greek Commonwealth, Politics and Economic in V century B.C., London, P. 280.
- ZİMREN, A., 1965. el- Hayat Ama el-yonaniya Fi Atina Fi Karım el-Hmıs M.Ö, Çev: Abdulmuhsin Haşab, Mıktabıt Bayan Arabi, Kahire, 516 s.
- ZINHEM, M., ve FEHMİ, M., 1988. Tarih el-Yonan, Matbaat el-Gaad, 3.baskı, Kahira, 465 s.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı – Soyadı : Ardalan Ahmed
Doğum Yeri ve Tarihi : Irak / ERBİL, 1987

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Erbil-Salahaddin Üniversitesi Fen Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü, 2011
Yüksek Lisans Öğrenimi : Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı
2014
Doktora Öğrenimi :
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce, Arapça, Türkçe
Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Stajlar :
Projeler :
Çalıştığı Kurumlar : Erbil-Salahaddin Üniversitesi Fen Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü

İletişim

E-Posta Adresi : ardalan.muhammad11@gmail.com
Tel. : 05362413437
Tarih :

EKLER

HARİTALAR

Harita-1: Akdeniz ve çevresi (Duiker,2004:62)

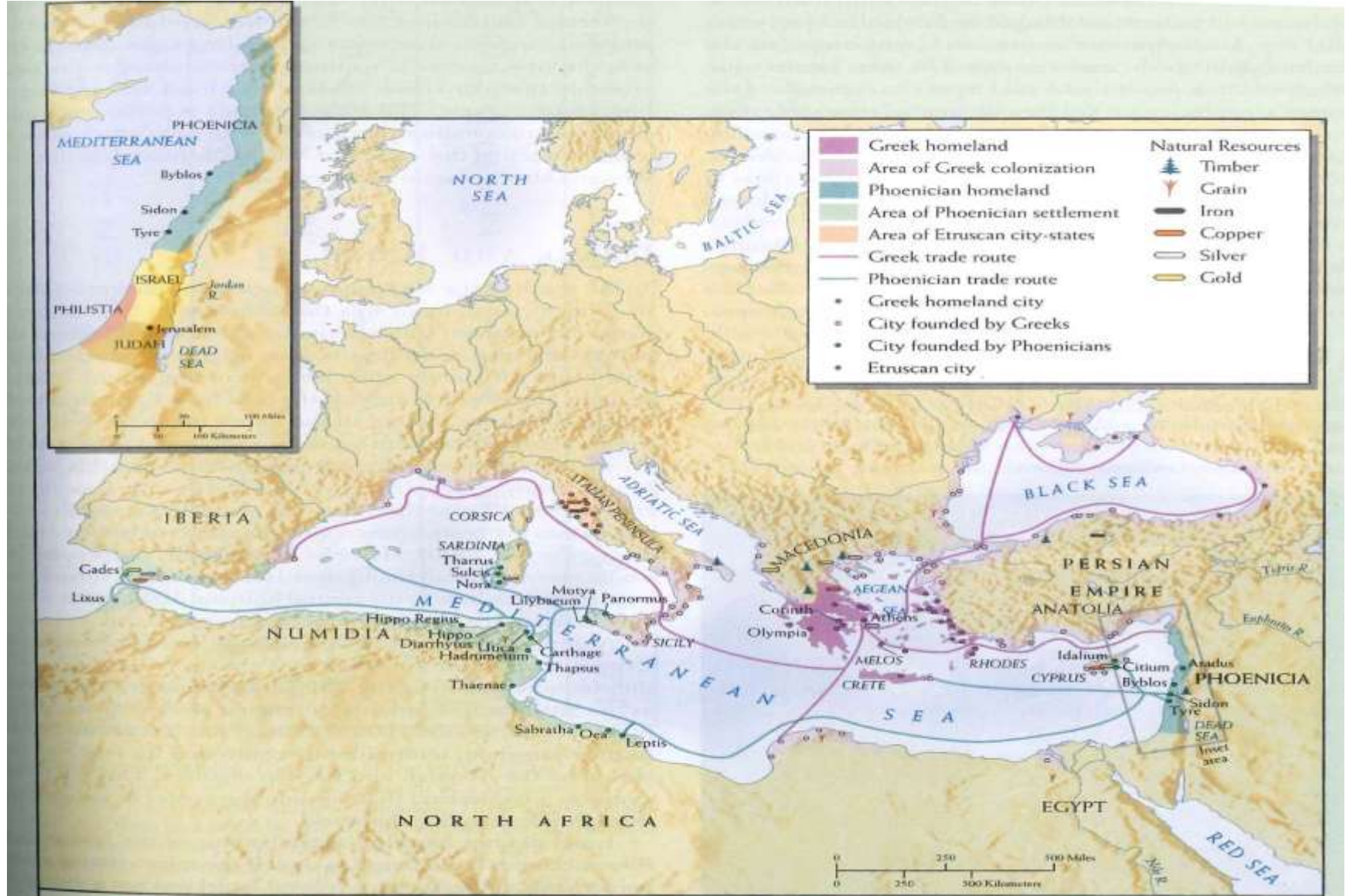

Harita 2- Ege, Yunanistan ve batı Anadolu.

Harita -2: Ege,Yunanistan ve batı Anadolu (Akarca,1998).

Harita -3: Ege denizi dünyası(Tignor,2008:129).

Harita -4: M.Ö.1000-400. Eski Yunanistan sınırları (Tignor,2008:163).

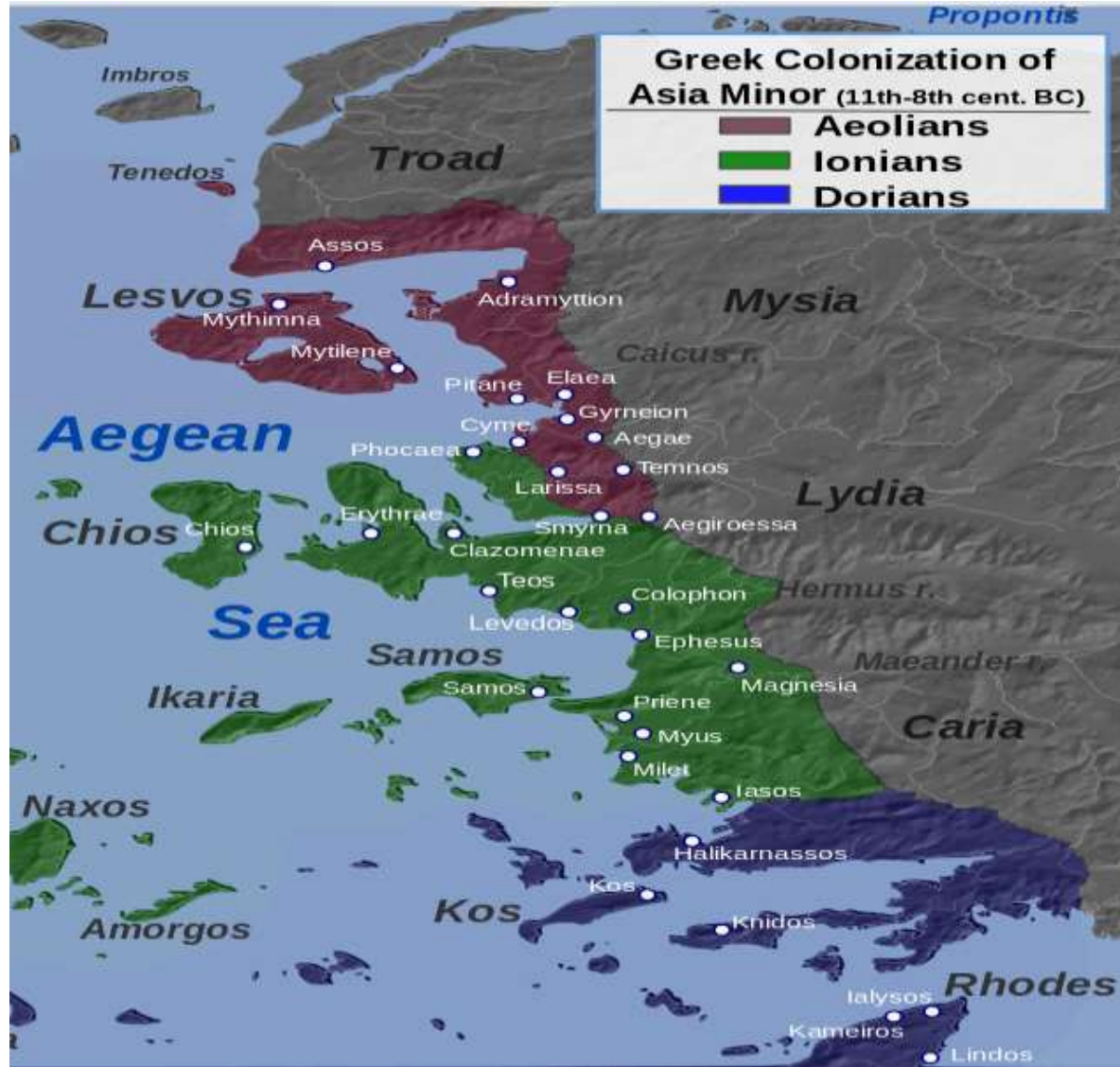
Harita -5:Aşağıdaki Anadolu,Ege ve Yunanistan adaları haritasıdır .<http://www.greek-gods.info> (12.1.2016).

Harita -6:M.Ö.1200-1400 Yillari arası Miken Yunanistanı haritası: Saraylar, önemli şehirler ve diger yerleşimler (Cunliffe,2001:84).

Harita -7: Cret haritası <http://greeklandscapes.com> (12.1.2016)

Harita -8:M.Ö.11. ve 8.Yüzyıllar arası Anadolu'da Greek kolonizasyonu <http://tetejewellers.com> (5.12.2016).

Harita -9:M.Ö.8. ve 7.Yüzyıllar arasında Greek kolonizasyonları. (Tignor,2008:234).

Harita -10:M.Ö.550. Greek şehirleri ve kolonileri (Duker,2004:92).

Harita -11:M.Ö.500. Yunan şehir devletlerinin haritadaki knumu <http://nsms6thgradesocialstudies.weebly.com> (12.1.2016).

Harita-12:Spartanın konumu (Jeremy,1998:47).

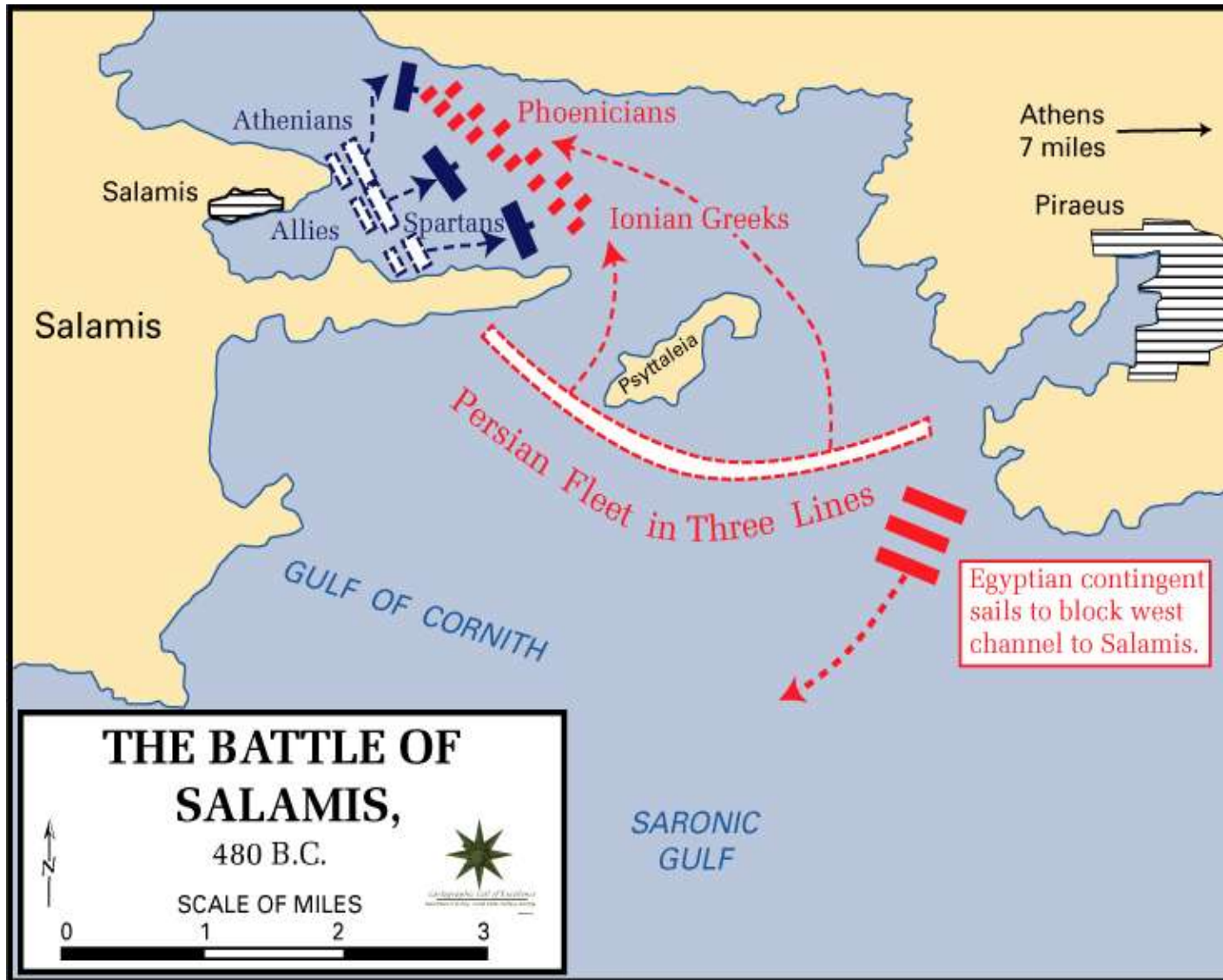
Harita-13: Makedonimp.Büyük İskender'in ele geçirdiği topraklar (Duker,2004:111).

Harita -14:II.Filip'in ölümünde Makedonya Krallığı (Thomas,2001,55).

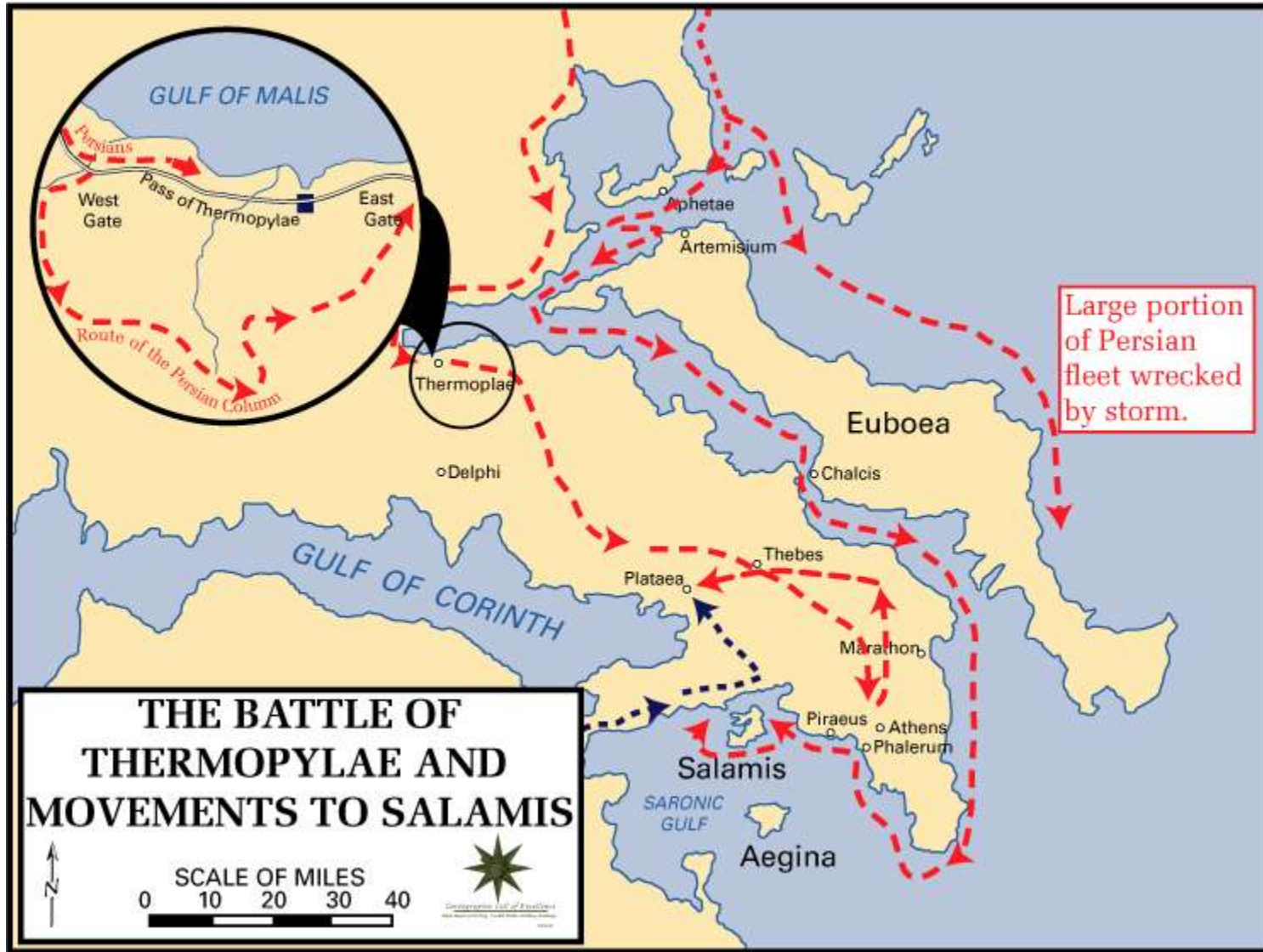

Harita -15:Pers Savaşları (Tignor,2008:145).

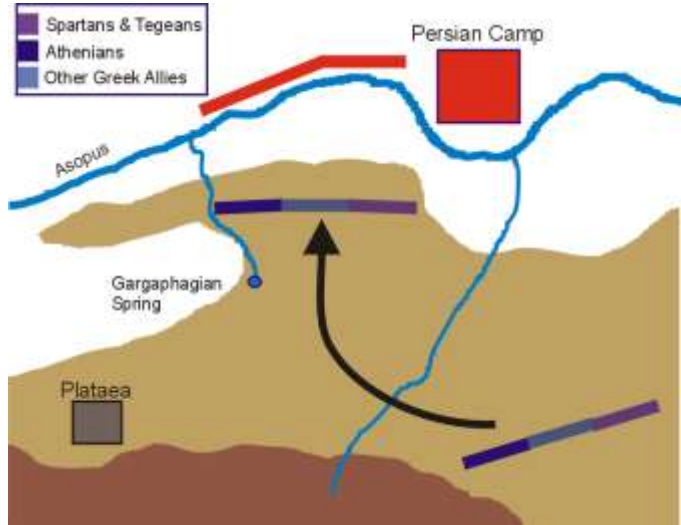
Harita -16:M.Ö.480.Salamis savaşı <http://www.greek-gods.info> (13.1.2016).

Harita -17:M.Ö.480–479 Pers ve Yunan askerlerinin hareketleri.<http://www.bible-history.com>.(13.1.2016)

Harita -18: Plataea Savaşları .http://www.wwnorton.com.(13.1.2016).

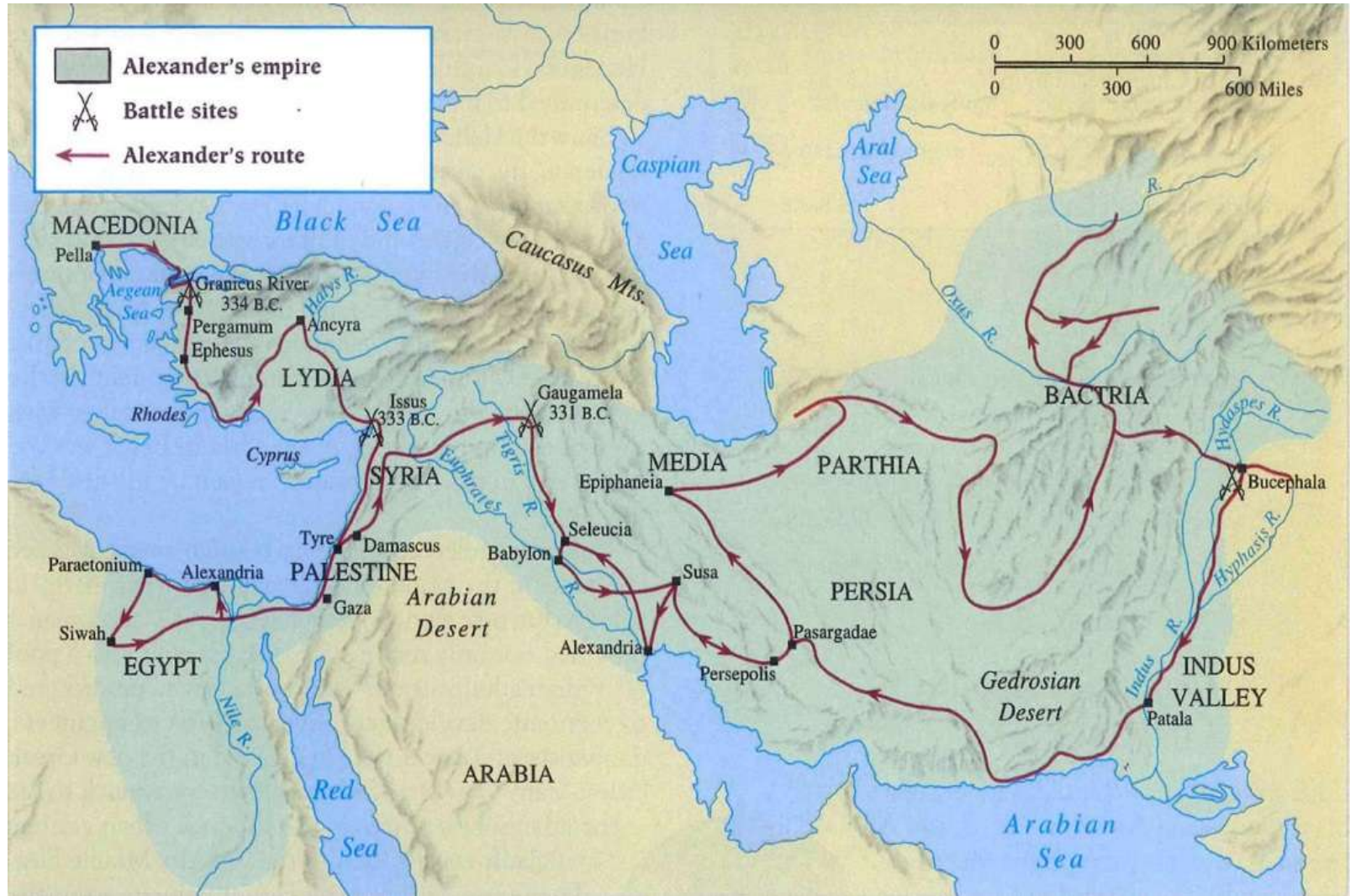

Harita -19: V. Philip yönetimi altında makedon krallığı. .http://www.emersonkent.com/ (13.1.2016).

Harita -20: klasik çağda peloponnes'un haritası..<http://ancienthistory.about.com/> (13.1.2016).

Harita -21:Büyük iskender'in fetihleri. (Duiker,2004:118).

RESMLER

Res.1: Minos Uygarlığı'nın en öne çıkan kenti Knosso 'da bir kazıda bulunan fresk: Bir boğanın üzerinden atlayarak dinî görevlerini yapan kişiler. Koyu tenli kişi erkek, beyazlar kadın.1500 B.Ö.(Janson,2004:99).

Res.2: En büyük kent olan Knossos'tan bir sarayın bir araya getirilen parçaları.(Dunker,2004: 96).

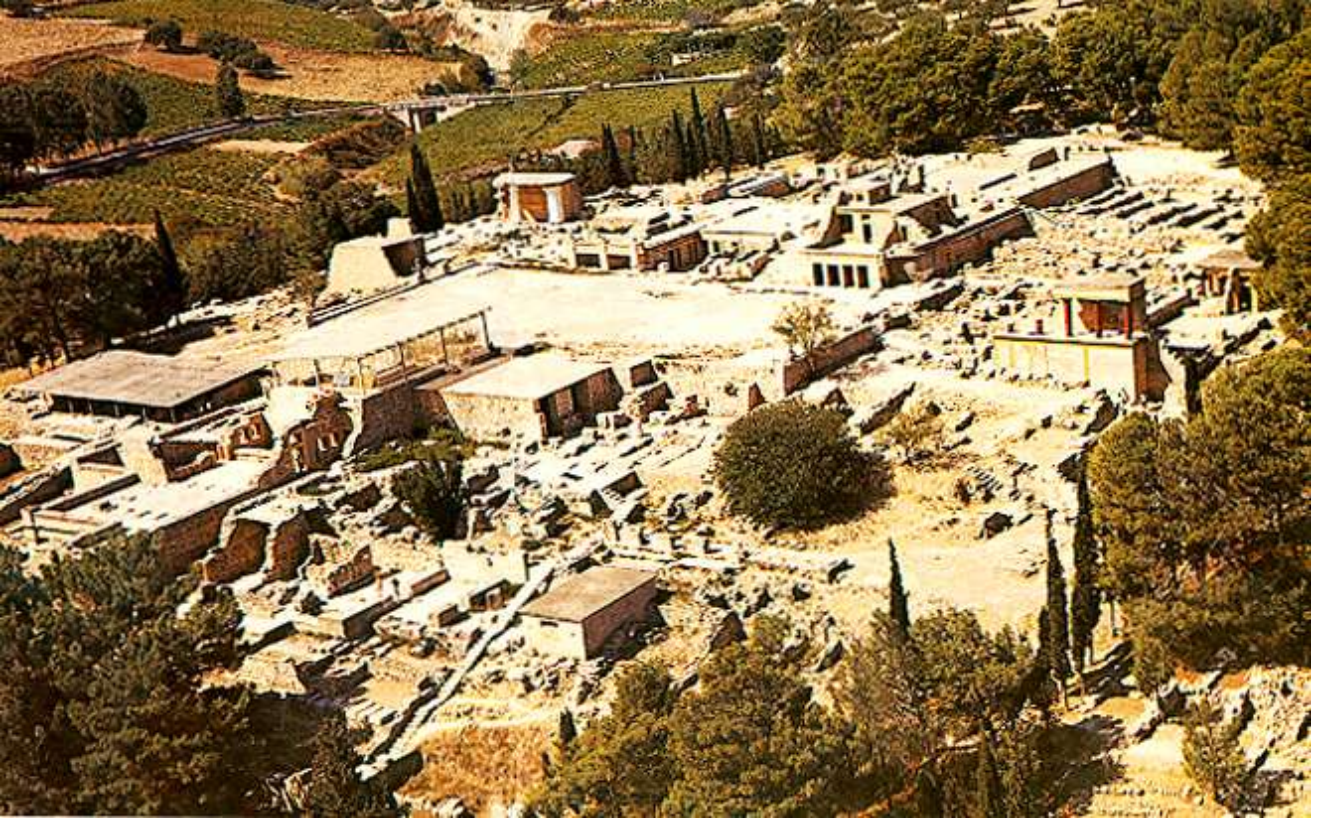
Res.3: 'Yılanlı tanrıçe' olarak gösterilen fayans kadın haykelciği ,Knossos M.Ö.1650 . (Boardman,2001:74).

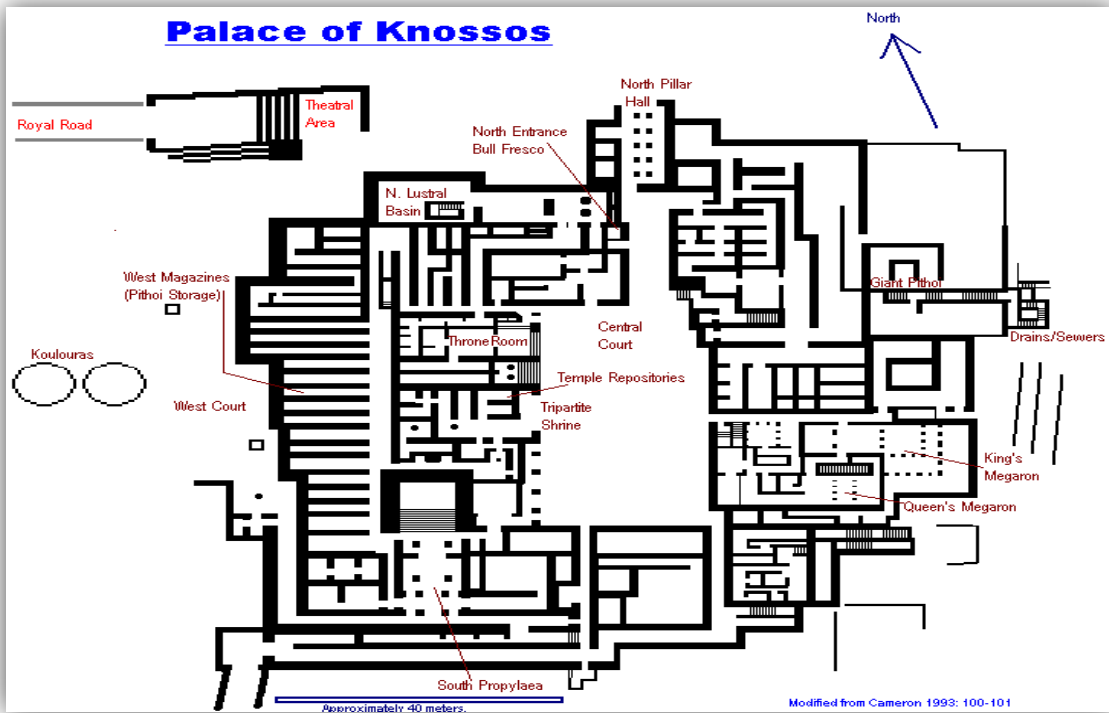
Res.4: Solda:Mikenai kuyu mezarlarından birinde bulunmuş olan altın porte maskesi 16 ncı yüzyıl.(Mansel,2014:75).

Res.5: Tirins şatosu fresklerinden:Girit kıyafetinde ve einde fildişi çekmece taşıyan kadın(Janson,2004:97).

Res.6: Knossos, genel görünüşü. <http://hgustafs.myweb.usf.edu/> (13.1.2016).

Res.7: Knossos sarayın planı, <http://hgustafs.myweb.usf.edu/> (13.1.2016).

Res.8: knossos sarayındaki ‘taht salonu’ ortada taştan yapılmış taht :onun ağında taş peykeler.Duvarlarda ejder freskleri (Mansel,2014:49).

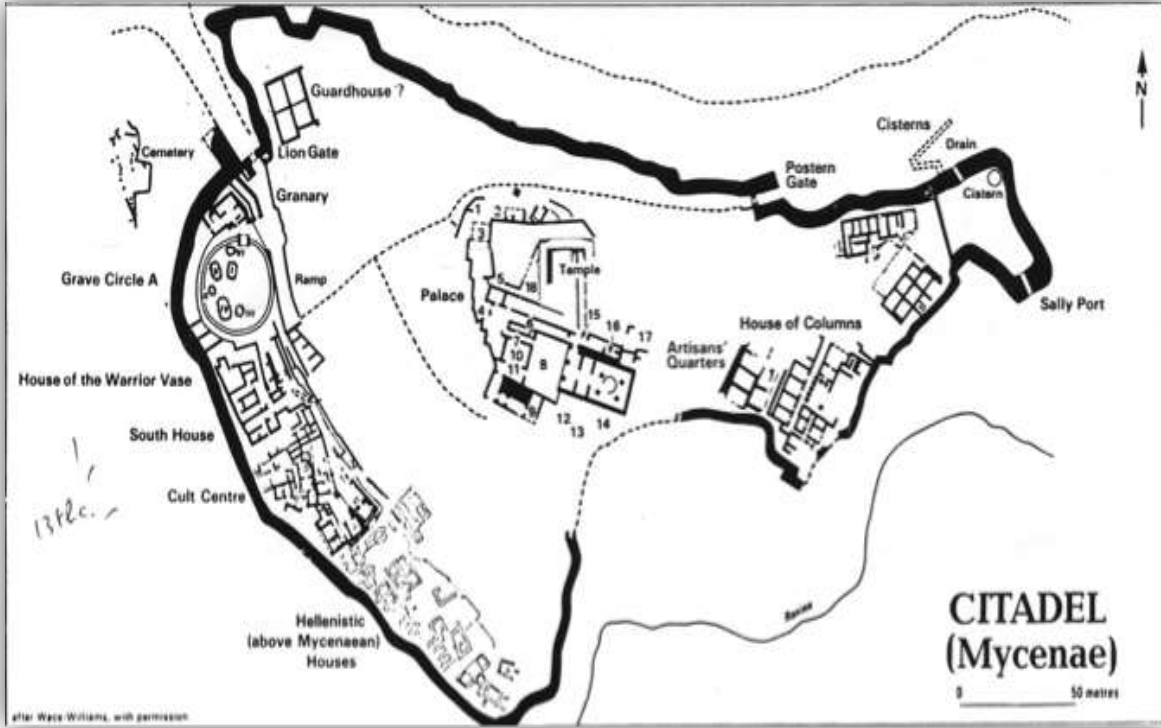

Res.9: Mikinai şatosunun ‘aslanlı kapısı’ M.Ö.1250.<http://greeklandscapes.com/> (13.1.2016).

Res.10: Mikenai şatosunun genel görünüşü (Bedvi,1980:201).

Res.11: Mikenai Şatosunun planı (Hüseyin,1987:222).

Res.12: Mikenai kuyu mezarlarından birinde bulunmuş olan altın alınlık.<http://greeklandscapes.com> (13.1.2016)

Res.13: Bir savaş sahnesini tanımlayan altın yüzük üzerindeki tasvir .<http://greeklandscapes.com> (13.1.2016).

Res.14: Minos Vazosu M.Ö.1575-1500 (Janson,2004:101).

Res.15: Yaygın olarak görülen bazı Yunan vazoları(Janson,2004:107).

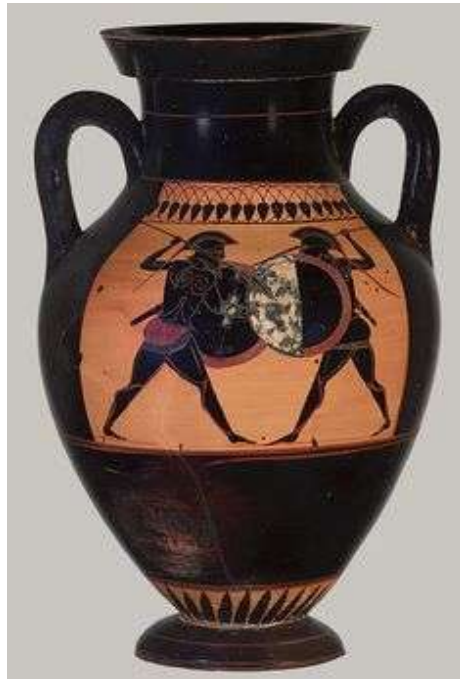
Res.16: Savaşçıların savaşa gidişini tanımlayan geç dönem Aka vazosu 'Mikenai' (Mansel,2014:87).

Res.17: Üstte:iki at tarafından çekilen cenaze arabası , onun sağında ve solunda saçlarını yolan ağlayıcılar, Altta:araba yarışmaları . Atina Dipilon mezarlığında bulunmuş yüksek ayaklı geometric küp.M.Ö.8. (Mansel,2014:149).

Res.18: İlyada'dan bir sahne: Ahillevs'in Hekotor'la savaşması (Rodgers,2015:29).

Res.19: M.Ö.500 dolaylarına ait bu vazo hoplit savaşçıları teke tek dövüşürken göstermektedir(Rodgers,2015:33).

Res.20: Homeros'un Odysseia'sı seyahatlerine ilişkin öyküleri, sonraki nesillere çömleklerinde kullanacağı temalar sundu. Odysseus, gemisinin direğine bağlı, sirenlerin ölüme davetiye çıkaran şarkılarına direnirken görülmektedir (Rodgers,2015:28).

Res.21: Atina'daki ressam çömlekçi Sosias'ın eserindeki Akhills ve Potroklos,M.Ö.500. Erken döneme ait en güzel kırmızı figürlü vazolardan olan eser, Akhilleus'u yoldaşı Patroklos'un kolunu sararken gösterir. Bu sahne İlyada'da yer almaz. (Rodgers,2015:365).

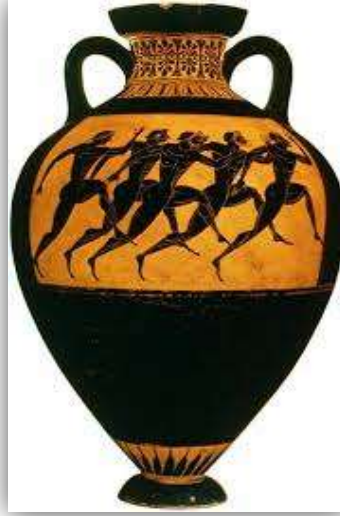

Black-figure amphora with a hoplite chariot race, ca. 540 B.C.

Res.22: Hoplit koşusu Olimpiyatlar'a MÖ.520 'de dahil edildi, yarasını sarıyor (Mansel,2014: 155)

Res.23: Yunan sporları <http://greeklandscapes.com/> (15.1.2016).

Res.24: Yunan sporlarından: koşucuların betimlendiği bir amfora MÖ.4 yüzyıl(Mansel,2014: 155)

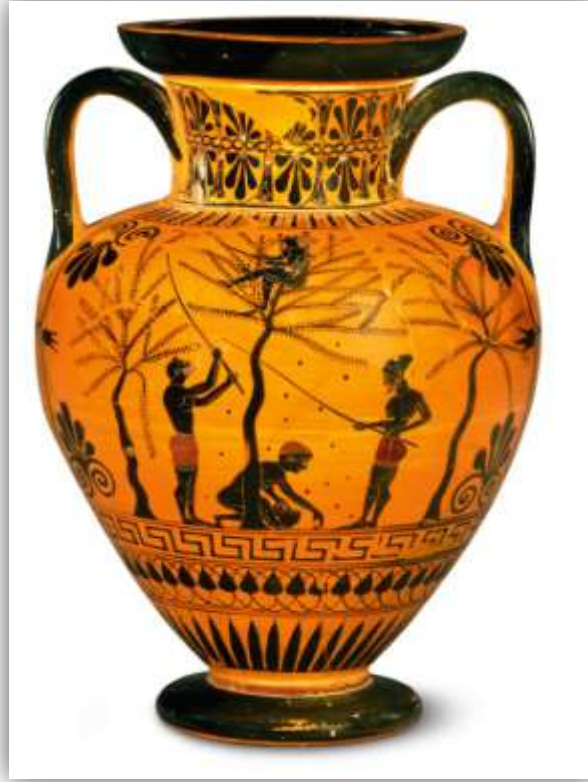
Res.25: İki kahraman Aias ve Akhilleus, Troia savaşı'na na verilen bir ara sırasında masa oyununa dalmışlarken betimelenmiştir (Rodgers,2015:364).

Res.26: Yunan sporlarından: Güreş
MÖ 5.yüzyılda.<http://factsanddetails.com/>
(16.1.2016).

Res.27: Gemideki Dinoyosos,Eksekias'ın bilinen 30 başyapıtından biri olan parlak kyliks M.Ö. 540.(Janson,2004:112).

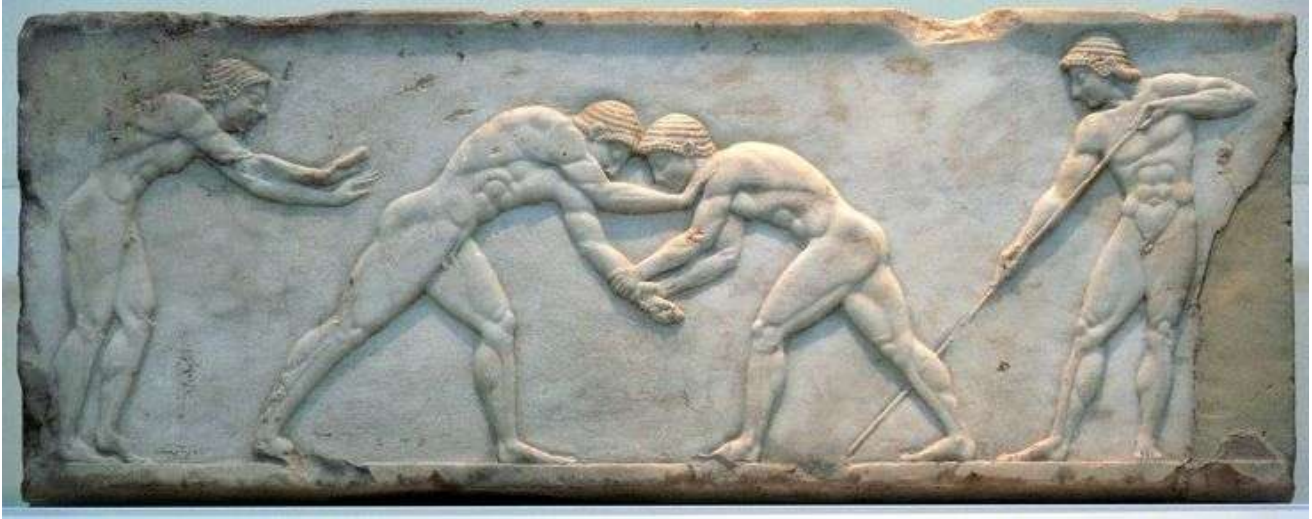

Res.28: Bir siyah figürlü vazoda zeytin hasadı görülmektedir. Zeytin Yunan'da hayati öneme sahipti.Zeytinden yemek ve aydınlatma için yağ elde edilirdi.Ayrıca sabun yerine de kullanılırdı. (Rodgers,2015:471).

Res.29: Savaş arabası yarışları en ihtişamlı, en masraflı ve en tehlikeli yarıştı. Resimde MÖ 6.yüzyıla ait bir kırmızı figürlü vazo görülmektedir (Rodgers,2015:462).

Res.30: MÖ 500 dolaylarına aiy bu Atina işi oymada digger tüm Yunan atletleri gibi,palaistra'da (güreş alanı) çıplak olarak güreşen iki erkek görülmektedir (Janson,2004:119).

Res.31: Spartalılar anayasalarını yarı mitolojik karakter Lycurgus'a atfettiler. <http://dar.bibalex.org> (16.1.2016).

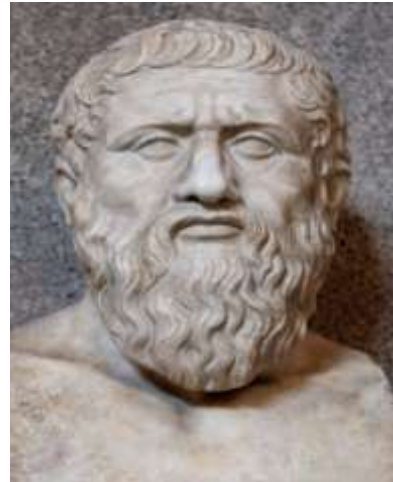
Res.32: Homeros'un temsili heykeli (Nasri,1973:189).

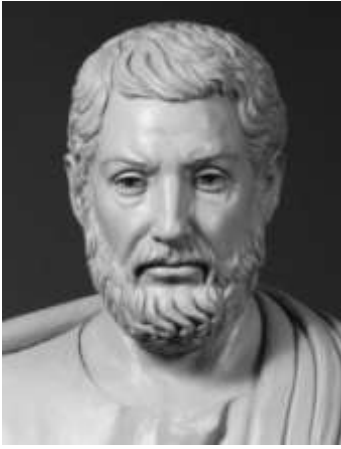
Res.33: Thucydides M.Ö.460. <http://www.sasapost.com/> (16.1.2016)

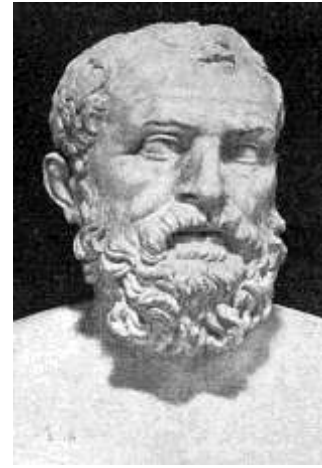
Res.34: Demosthenes M.Ö.384 <http://www.sasapost.com/> (16.1.2016) .

Res.35: Plato M.Ö.428 http://www.sasapost.com(16.1.2016).

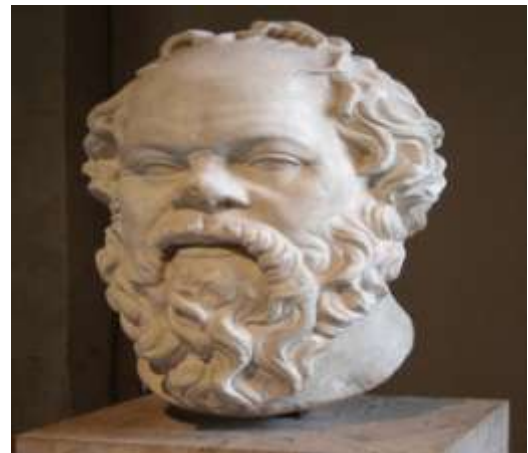
Res.36: Cleisthenes <https://www.studyblue.com>
(16.1.2016)

Res.37: Solon M.Ö.640
<https://www.studyblue.com>
(16.1.2016).

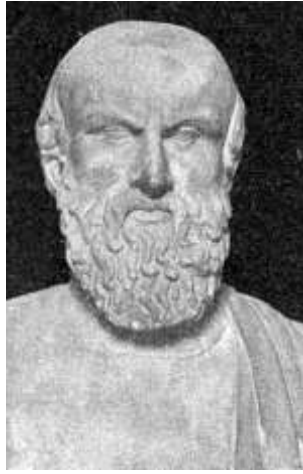
Res.38: Aristotle M.Ö.384 <https://www.studyblue.com>
(16.1.2016)

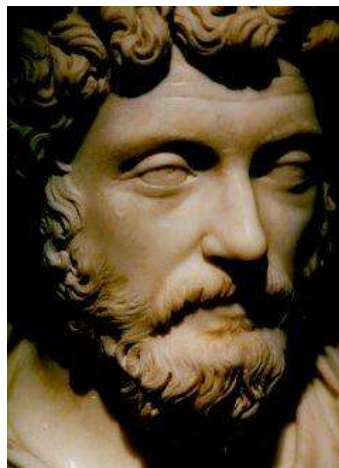
Res.39: Socrates M.Ö.470
<https://www.studyblue.com>
(16.1.2016).

Res.40: II.Philip M.Ö.354 <https://www.studyblue.com> (16.1.2016).

Res.41: Aeschylus M.Ö.532. <https://www.studyblue.com> (16.1.2016).

Res.42: Draco M.Ö.600 <https://www.studyblue.com> (16.1.2016).

Res.43: Perikles M.Ö.429 <https://www.studyblue.com> (16.1.2016).

Res.44: Yunan savaş gemileri:M.Ö. 480’de mürettebatı 170 kürekçi(özgür yurttaşlar) ve 30 denizciden oluşan trieres,Atina donanmasının belkemiğiydi.(Janson,2004:128).

Res.45: Bir yunan hopliti ve yayını kaybettiği için korunmaya çalışan bir pers okçusu (Krimır,1974:178).

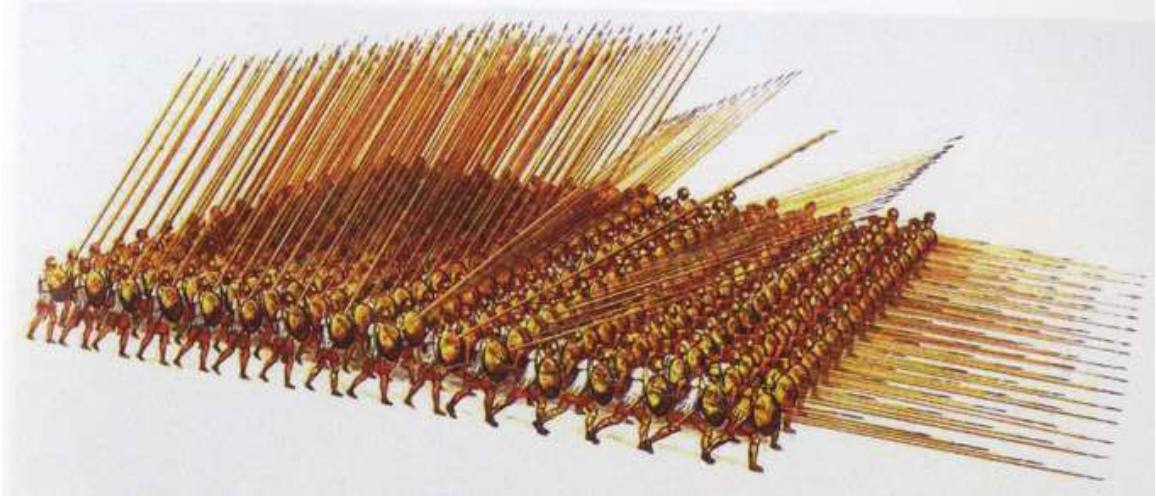
Res.46: Plataiai’ dan sonar Yunanlı’ların Delfoi’ye adak ettikleri kazanın destegi. İstanbul’da Sultan Ahmet meydanındaki’’ burmalı sütun’’ (Rodgers,2015:62).

Res.47: Popii’de bulunan İskender Mozağı, savaş arabasının üzerindeki İskender’i, muhtemlen İssos Muharebesi sırasında, dehşete düşmüş Dareios’a saldırırken göstermektedir (Janson,2014: 151).

Res.48:Büyük İskender adına bastırılan para <http://factsanddetails.com/> (16.1.2016).

Res.49: Makedonya Falanksları uzun mızraklarıyla en disiplinli ve en eğitimli askeri birlikti.(Savah,2005:285).

Res.50: Epidauros'taki tiyatro, M.Ö. 4. Yüzyıl. Yunanlar dünyada gerçek anlamdaki ilk tiyatro oyununu yarattılar.Bu oyunlar bugün hala tiyatrolarda oynanmaktadır(Rodgers,2015:289).

Res.51: Dodona tiyatrosu <http://www.ancientgreece.com/> (16.1.2016).

Res.52: Delphi tiyatrosu <http://www.ancientgreece.com/> (16.1.2016).

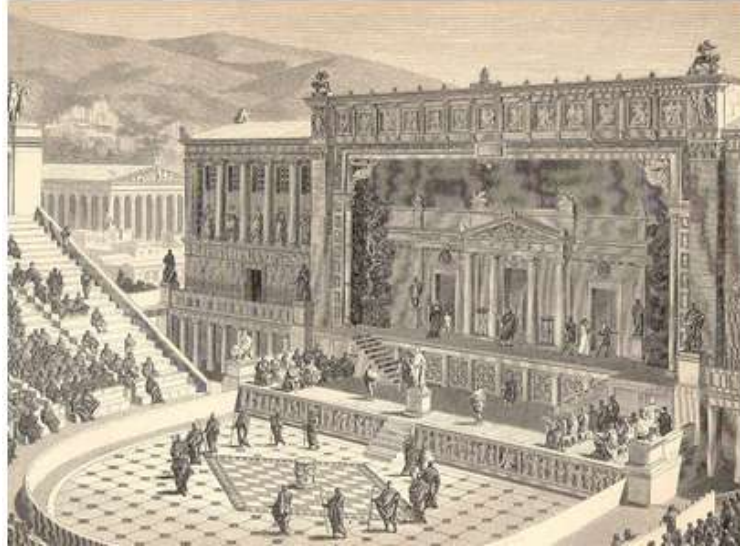

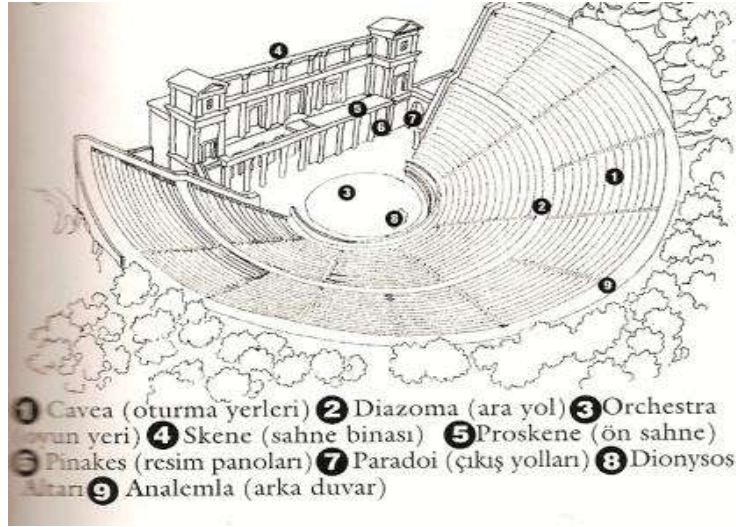
Res.53: *Corinthtiyatrosu* <http://www.ancientgreece.com/> (16.1.2016).

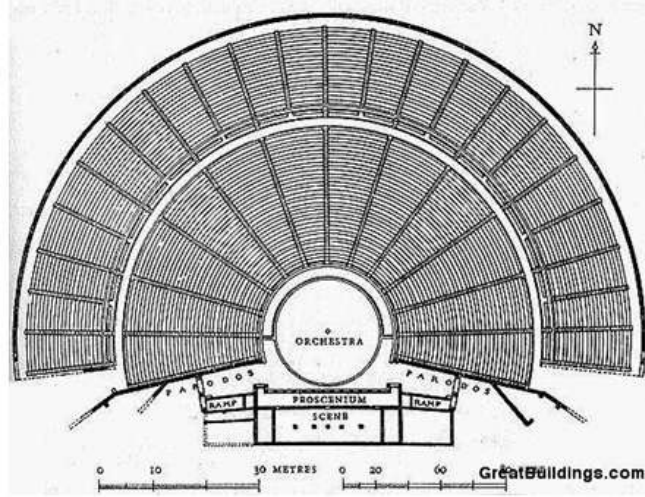
Res.54: *Aegeira tiyatrosu* <http://www.ancientgreece.com/> (16.1.2016).

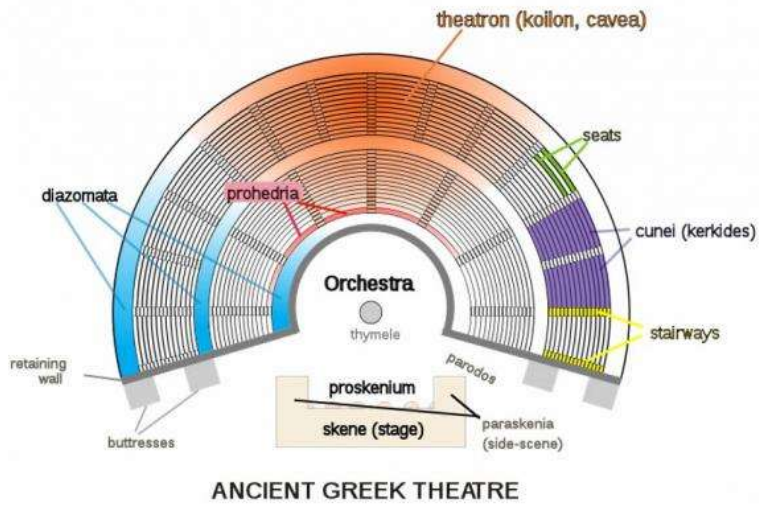
Res.55: Dionysos Tiyatrosu <http://www.daviddarling.info/> (16.1.2016).

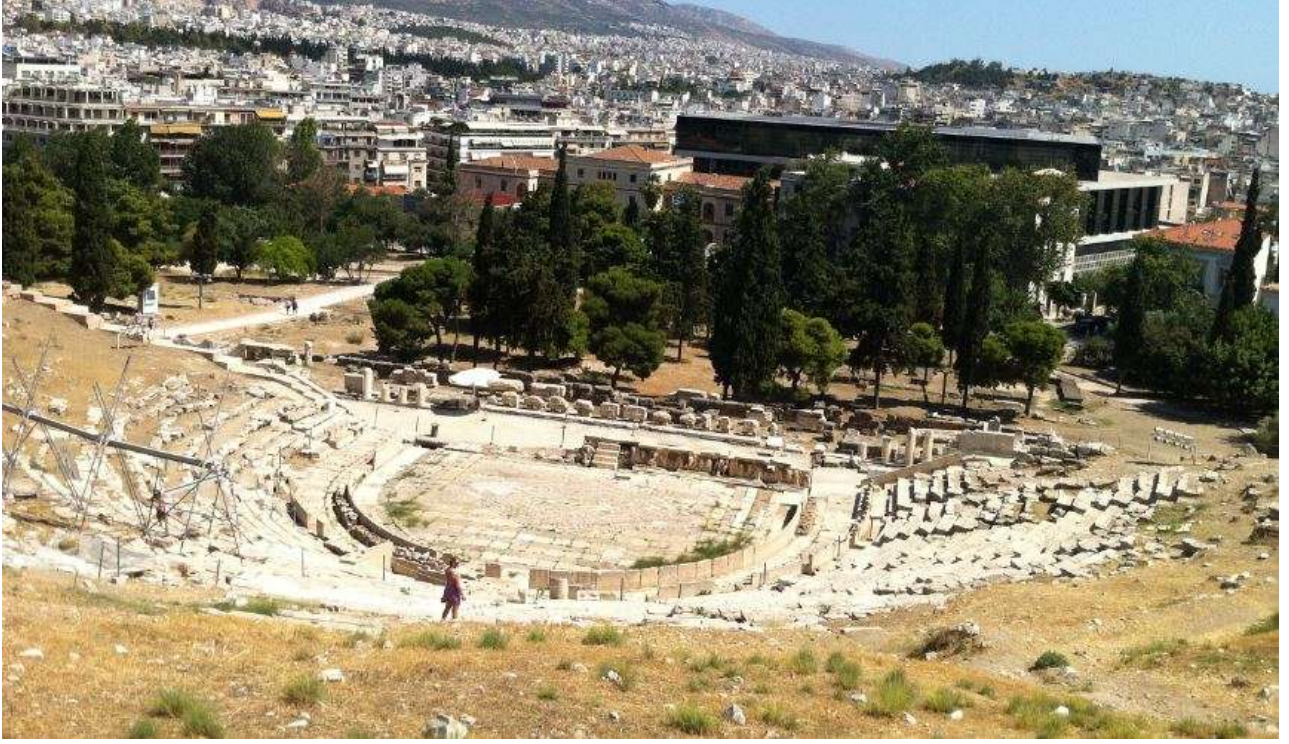
Res.56: Antik tiyatronun bir çizimi. <http://www.daviddarling.info/> (16.1.2016).

Res.57:Antik yunan tiyatrosunun bir planı. <http://www.greatbuildings.com/> (16.1.2016).

Res.58:Antik yunan tiyatrosunun renkli bir planı. <http://www.greatbuildings.com/> (16.1.2016).

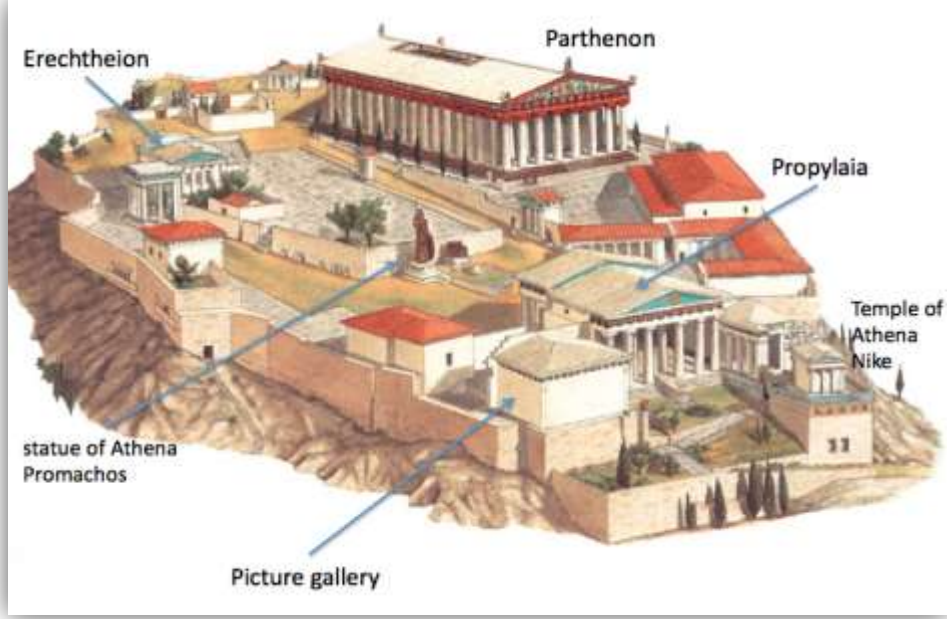
Res.59: Atina'daki Dionysos Tiyatrosu, siyasi, toplumsal ve ekonomik felaketlere ve kaybedilen savaşıarağmen,dünyanın en iyi trajedyalarını üretmeye devam etti (Rodgers,2015:289).

Res.60: Atina Akropolis'inin uzaktan görünümü.M.Ö.5. yüzyılda Akropolis, bir dizi muazzam tapınağıyla rakipsizdi <http://www.weltkulturerbe.com/> (16.1.2016).

Res.61:M.Ö.447 ve M.Ö.432 arasında yapılan Parthenon, Atina dehasının altın çağının vücut bulmuş halidir (Rodgers,2015:261).

Res.62: Akropolis'te bulunan Parthenon, zengin süslemelere sahipti.Atina ulusal gururunun simgesi olarak parlayan yapı,şehrin koruyucu tanrıçası Athena'nın heykeline ev sahipliği yaptı (Savah,2005:241).

Res.63: Sağda: Akropolis'teki Erechtheion karyatid'leri, Atina,M.Ö.4.yüzyıl (Rodgers,2015:289).

Res.64: M.Ö.7.yüzyılda kutsal bir bulvar olan Aslanlı Yol, Delos <http://ancient-greece.org/> (16.1.2016)

Res.65: Yukarıda: M.Ö.425'te Perkles'in ölümünden sonra tamamlanmasına rağmen Athena Nike Tapınağı, Perikles'in Atina için biçtiği,demokrasinin kılavuzu 'Hellas Ekolu' rolünün bir ürünüdür (Rodgers,2015:284).

Res.66: Apollon Tapınağı sütunları,Korinthos M.Ö.6. yüzyıl.<http://www.ancientgreece.com/> (16.1.2016).

Res.67: Aigina'daki Aphaia Tapınağı mükemmelliğe yaklaşan bir Dor tapınağıdır. Tapınak M.Ö.510-490 arasında inşa edilmiştir (Rodgers,2015:258).

Res.68: Epidauros Stadyumu <http://factsanddetails.com/> (16.1.2016).

Res.69: Olympiya, Yunanistan'ın en büyük spor festivaline ev sahipliği yaptı./carolynzook.wordpress.com (16.1.2016)

Res.70: Aora'nın batı kısmındaki Hephisteion (Theseion),Atina'nın tamamı mermerden yapılmış ilk tapınağıdır.Yapımına M.Ö.449'da başlanan tapınağın mimarı,Sounion'daki tapınağın meçhul mimardır.
<http://www.ancient.eu/> (16.1.2016).

Res.71: Athena Pronaia mabedinin tholos harabeleri Delphoi.Delphoi' u kontrol eden,eski Yunan'ı kontrol ederdi.<http://factsanddetails.com/> (16.1.2016).

Res.72: Delphoi'daki stadyum M.Ö.5.yüzyıl <http://factsanddetails.com/> (16.1.2016).

Res.73: Olympia'nun ana stadyumunun giriş ve çayırlarla kaplı tribünleri. /carolynzook.wordpress.com (16.1.2016).

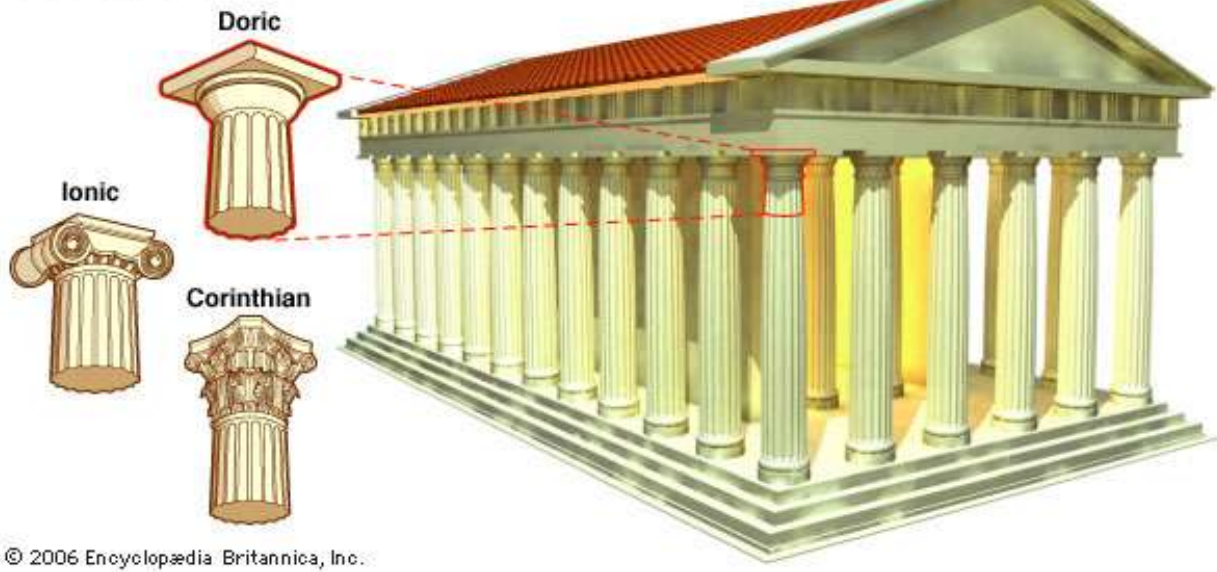

Res.74: Diadomenos'un Delos'taki evinin güzel mozaik zemini (Rodgers,2015:292).

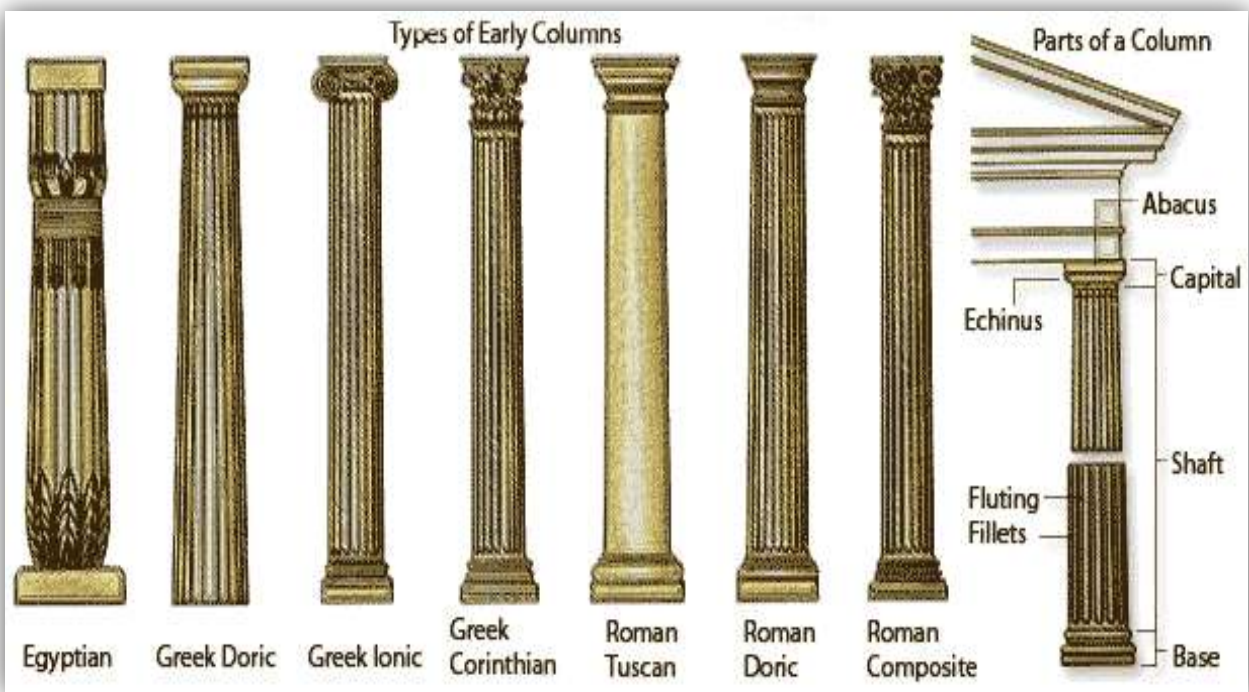

Res.75: Atina'da antik şehrin kalbi olan Agora'da. <http://www.stoa.org/> (16.1.2016).

Greek Capitals

Res.76: Üç nizam, Dor, İyon, Korinthos <http://global.britannica.com/> (16.1.2016).

Res.77: nizamler <http://global.britannica.com/> (16.1.2016)

Res.78: Aristoteles tarafından tanımlandığı gibi, tapınakların inşasında tabanda ayrılan ve üst kısımda birbirine tutturulan iki ahşap direkten oluşan karmaşık makara sistemleri kullanılmıştır (Rodgers,2015:300).

Res.79: Hesiod

<http://www.thegreatcourses.com/> (16.1.2.16).

Res.80: Herodotus M.Ö.484

<http://www.thegreatcourses.com/> (16.1.2.16).

Res.81: Xenophon M.Ö.430.

<http://www.thegreatcourses.com/> (16.1.2.16).

Res.82: Thales M.Ö.624.

<http://www.thegreatcourses.com/> (16.1.2.16).

Res.83: Pythagoras M.Ö. 570.

<http://www.thegreatcourses.com/> (16.1.2.16).

Res.84: Heraclitus M.Ö.535

<http://www.thegreatcourses.com/> (16.1.2.16).

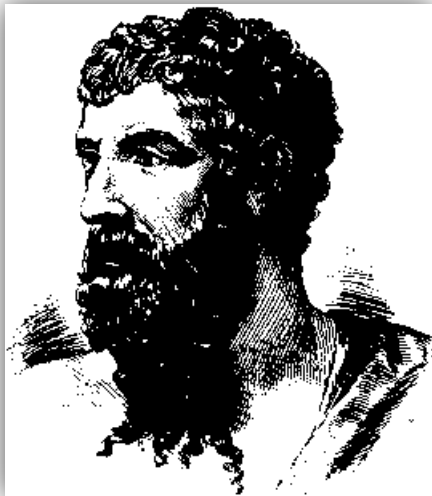

Empedocle?

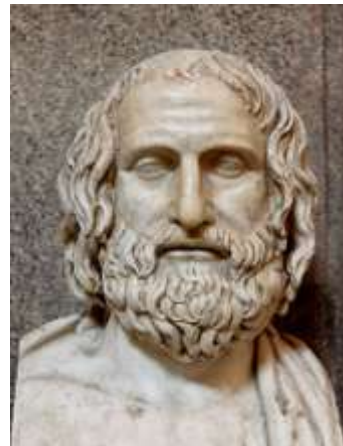
Res.85: Empedocles M.Ö.490
<http://www.moonard.com/> (16.1.2016).

Res.86: Sophocles M.Ö.497.
<http://www.moonard.com/> (16.1.2016).

Res.87: Aristophanes M.Ö.446
<http://www.moonard.com/> (16.1.2016).

Res.88: Euripides M.Ö.480.
<http://www.moonard.com/> (16.1.2016).

Res.89: Zeus(Janson,2004:142) .

Res.90: Hera(Janson,2004:142) .

Res.91: Athena(Janson,2004:142) .

Res.92: Apollon(Janson,2004:143) .

Res.93: Hades (Boardman,2001:268).

Res.94: Hestia(Boardman,2001:269).

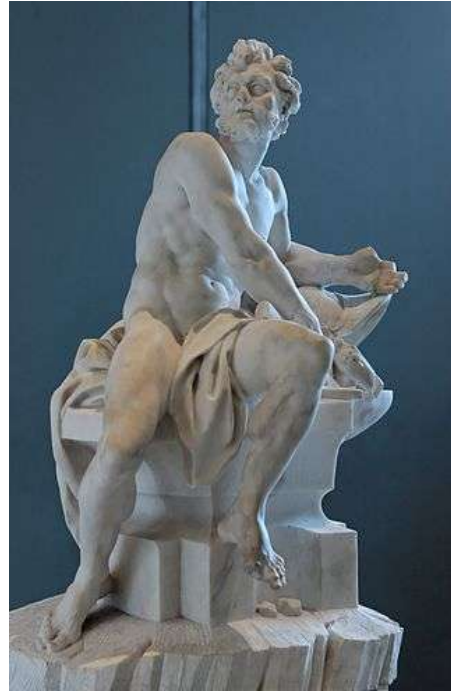
Res.95: Poseidon (Boardman,2001:269).

Res.96: Dimitre (Boardman,2001:269).

Res.97: Ares(Janson,2004:143) .

Res.98: Hephaistos (Janson,2004:143) .

Res.99: Aphrodite(Janson,2004:147) .

Res100: Artemis (Janson,2004:147) .

Res.98: Hermes (Janson,2004:144) .

Res.99: Dionysios (Janson,2004:144) .